

HÍD

irodalom

művészet

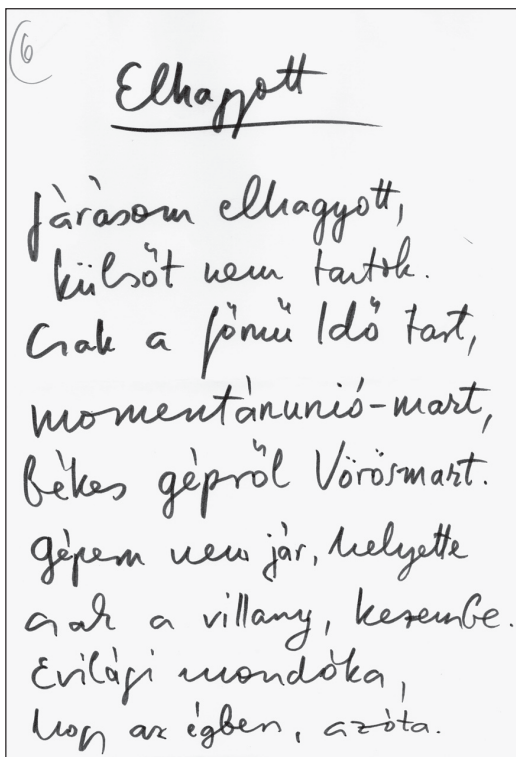
társadalomtudomány

2012. SZEPTEMBER
9. SZÁM

Tartalom

TANDORI Dezső: „...Villanyom, izzik a villany” ■ Az Idő ■ Az Idő (2.) ■ Dupla ablak ■ Csak azért? ■ Elhagyott ■ Sehova (versek)	3
DOMONKOS István: Üdvözet (vers)	6
KISS Tamás: E[sz]mailés (novella)	7
TINKÓ Máté: Beállni időbe ■ Hajlék egy partra ■ Számozottak, Békésből Chinoimba (versek)	12
Dragan VELIKIĆ: Üvegház (novella) (BOGNÁR Dorottya fordítása)	16
Nemanja RAICEVIĆ: Referátum (novella) (OROVEC Krisztina fordítása). 25	
LOSONCZ Alpár: Későkapitalizmus, európaizáció: a multikulturalizmus alkonya, vagy valami más...? (tanulmány)	30
PASTYIK László: Az első Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság (1933–1934) (tanulmány)	50
JUNG Károly: Gerontochthonia, Altentötung, lapot – még egyszer (tanulmány)	61
CSORBA Béla: Ki is az a „Teofilat”? (kommentár).	83
JUNG Károly: Néhány megjegyzés Csorba Béla kommentárja kapcsán.	85
TOLDI Éva: A koordináták elvesztésének poétikája (Grendel Lajos: <i>Távol a szerelem</i>)	88
BÁNYAI János: „A fotográfus a felejtés ellen dolgozik” (Bán Zsófia: <i>amikor még csak az állatok éltek</i> ; Miklya Anna: <i>Eső</i> ; Dunajcsik Mátyás: <i>Balbec Beach</i>)	94
PISZÁR Ágnes: Bevezetés a halálról szóló beszédbe (Barnás Ferenc: <i>Másik halál</i>)	105
SÁGI VARGA Kinga: Pszeudotérkép nyúl szívéből, disznózsírból, paradicsomból (Bencsik Orsolya: <i>Akción van!</i>)	109
PATÓCS László: A másik Anti-Narcissus (Győrffy Ákos: <i>Haza</i>)	114
KELEMEN Emese: „Úgyis minden töredék” (Márton László: <i>M. L., a gyilkos</i>).	119
LÁBADI Lénárd: Körkép az újabb magyar szellemi avantgárdról (<i>Partitúra ne légy soha! Szíveri-díjasok antológiája</i>)	124

Tantózi Dersó

A számot Dodony Anikó alkotásaival illusztráltuk

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2012. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2012-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

„...Villanyom, izzik a villany”

Vas gép helyett is
kézzel bírok csak írni.
Hol vagy villanygépem?
Kezem villanyoz.
Csuklótól karizmon át
vállig.
Kezem olykor
egy-egy tárgytól akaratlan
elválik,
italom lottyan,
szemközt a másik
orcán csorog.
Már ily író vagyok.

Az Idő

(Ércnél maradandóbb)

Nem szén, vas, gén, chip sora.
Nem montánunió, soha.
Az Idő az örök
Momentánunió.

Az Idő (2.)

Észnél maradandóbb.
Ércnél madarandóbb.
Eszemnél főként, főnixként,
akkor voltam,
mikor madarammal voltam.

*

– Észnél vagy?
– Momentánomnál vagyok!

Dupla ablak

Nem ismerni túl kevés.
Ismerni túl sok.

Életem nem jó, bár
jobb híján a legjobb.
Még nem is nagy ár,
hogy belefér
mind a sivár.
A dupla ablakon
még kiugorhatom?
Ki se ugorhatom?

Csak azért?

Csak azért, kezdett vég,
miért írok? 1960–2011?
Hogy elmondjam, minek
nem írok? nem bírok?
Csak azért már, még:
mit érintkezem már még?
Hogy ne érintkezzek?
Ez csak a kezdet? vég?
Fáj, villanyoz kezem?
Nem villanyoz fel egyebem?
Csak ezért? Mindenem
csak? De *mi* mindenem?

Elhagyott

Járásom elhagyott,
külsőt nem tartok.
Csak a főmű Idő tart,
momentánunió-mart,
békes gépről Vörösmart.
Gépem nem jár, helyette
csak a villany, kezembe.
Evilági mondóka,
hogyan az égben, azóta.

Sehova

Aki még utazik, jaj,
kicsiben utazik, haj.
Nagyban az utazik, haj,
aki nem utazik, jaj.
Én nem utazom, jaj, haj
nem járok sehová,
helyben jár a' sora, baj?
hogyan elvisz roncs valóm, maj',
tucat roncstelep-bajom, targally.

Üdvözlet

Ha a szó leveti tartalmát
Ha már nincs oda se vissza
Se hang se visszhang
A csend meg csak harap, harap
Ha könnyekben lógva sistereg a bosszúvágy kanóca
Ha a sóvárgás imára tékozlódik
Ha immár békés sírszomszédok az éntelenek és hajdani kiváltságosok
Ha meleg otthonra leptünk a szorítóban
Ha a rács, a béklyó, a lánc emléke már nem gyorsítja kézfogásunk ritmusát
Ha lányok, barátok
Már nem...
Másutt...
Másért...
Vagy más okból kifolyólag élnek...
Akkor már nem vagyunk veszélyben.

E[sz]mailés

Ma furcsa dolog történt.

...vagy nem is tudom, hogy nevezzem.

Azt talán előljáróban tudni érdemes, hogy az utóbbi időben egyre gyakrabban fordul elő, hogy egyfajta fura emlékezetkieséssel kezdem a napot.

Nevezhetném fekete foltnak is.

Vagy kisagyi kisülésnek.

Persze tudom, hogy ehhez igazából semmi köze a kisagynak.

Ez úgy szokott lenni, hogy egyszerűen nem emlékszem az ébredés pillanatára, és az azt követő öt-tíz percre. Fogalmam sincs, hogy kászálódok ki az ágyból, csak találgatni tudom, hogy mostam-e fogat vagy sem, és még csak azt se tudom megállapítani, hogy reggel öltöztem fel, vagy megint elaludtam valahol egy üres word dokumentum előtt. Aztán egyszer csak egy félig üres kávésbögrét pillantok meg magam előtt az asztalon.

Egy tizedmásodpercig félig telit akartam mondani.

Vagyis inkább a bögre oldalát. Ezt a pillanatot nevezem eszmélésnek. Minden ébredéskor ennek a bögrének az oldalát bámulom. Aztán hirtelen feljön a tudati szintre a hozzá tartozó jelentés, én pedig mint egy álomból, úgy riadok fel.

Ezt a pillanatot nevezem eszmélésnek.

Aztán írni próbáltam valamit, de már az első szónál elakadtam, mert még azt is képtelen voltam eldönteni, hogy a történet a múltban, a jelenben vagy a jövőben játszódjon. Később azt gondoltam, hogy majd beékelek egy jelen időben írt szöveget egy múlt idejűbe. Pár sorral később már az jutott eszembe, hogy két szöveget írok, és az egyiknek az utolsó sorával kezdem majd a másik szöveget. Így kezdtem pötyögtetni valamit minden cél nélkül. Szokásosan csak a gondjaimat kezdtem boncolgatni, aztán valamilyen történetféléseget próbáltam fabrikálni belőle.

Azt hiszem, pontosan huszonhárom sor után találtam ki, hogy mi is legyen a szöveg apropója.

Ezt a pillanatot nevezem eszmélésnek.

Úgy egy-, másfél oldalnyi szenvedés után odajött hozzám Lusie, és az ölembe ejtett egy borítékot. Fogalmam sincs, honnan szedte. Bélyeg nem volt rajta, se címzés. Egyedül a nevem állt rajta középen. Mint valami filmben. Elég gyűrött és nyomorúságos kis boríték volt. A kézírás viszont ismerősnek tűnt. Ránéztem Lusie-re, némi magyarázatot vártam tőle, de ő csak pislogott, mint aki megkukult. Aztán magamra hagyott.

Kinyitottam a levelet:

„Ha ezt most olvasod, biztos nagyon csodálkozol. Sőt talán már meg is feledkeztél róla, hogy valaha léteztem, de szeretnék neked továbbadni valamit, amit enélkül a levél nélkül nem tudnék megtenni.

...tudod, ma sokat gondolkodtam.

Ez a sok minden pedig most egyszerre akar kizúdulni belőlem.

Azt hiszem, ez életem első levele.

Ha valaki, akkor te ismersz, és tudhatod, milyen vagyok. Ide tartozik az is, hogy sosem tervezek hét napnál előrébb. Ez idáig a »mindent leszárós« korszakomat éltem. Furcsa, hogy valaminek be kellett fejeződnie ahhoz, hogy átláthassam, és nevén nevezhessem a dolgokat. Olyan ez, mint amikor az ember átússza a folyót, és csak a túloldról látja, hogy valójában honnan is jött.

A lényeg, hogy az eddigi életemre nem vagyok túl büszke. Mármost nem bánom a dolgokat, amelyeket tettem, de talán ettől a naptól kezdve elkezdem az angyal szárnyak növesztését. Na jó, ez azért túlzás, de legalább a szarvakat elkezdem csiszolgatni a homlokomon.

Ma először gondoltam komolyabban a jövőre, mi lesz velem egy vagy két év múlva, és mivel eddig semmilyen céljaim nem voltak, ugyanígy láttam magam.

[...]

Biztos emlékszel még, amikor milkshake-kel kitaláltuk, hogy oltárt emelünk a spontaneitás istennőjének, és ezentúl úgy vágunk bele minden buliba, hogy előtte áldozatot mutatunk be neki, annyival, hogy itt nem a bor lesz Krisztus vére, hanem mondjuk egy üveg vodka, vagy valami hasonló. Tömjén helyett meg mondjuk egy »holly cross-t« füstölögtetünk. Na és ugye az ilyen esteken lassacskán rájöttünk arra, hogy milyen élvezetes is nem tudni, mit fogunk csinálni a következő percben.

A probléma talán ott kezdődött, hogy általában nemcsak a jövővel, hanem már a jelennel sem foglalkoztunk, na de ez már a ló túloldala. Szóval, a másnapokat a kávészürcsölgetés mellett azzal töltöttem, hogy gondol-

kodni kezdtem ezeken az éjszakákon. És persze, mivel a rossz dolgokat általában a szőnyeg alá söpörtem, próbáltam a pozitív oldalát nézni az ilyen estéknek. Az egyik ilyen dolog az izgalom volt, hogy minden üvegbe úgy ittunk bele, hogy na most aztán bármi történhet, és mi abból a »bármiből« közös erővel a »legjobbat« csinálhatjuk.

Szerintem itt pattanhatott bennem az élet élvezetének első szikrája. És ezt a szikrát próbáltuk mi állandóan tűzzé csíholni. A tűz reggelre azonban mindig kialudt, és rendszerint csak egy kurva erős fejfájás maradt utána (amit valószínűleg a füstmérgezés okozott). Rájöttem hát, hogy ez a tűz csak akkor fog égni, ha azt egész nap tápláljuk, és lássuk be, egy zombi nem alkalmas arra, hogy egy ilyen feladatot ellásson.

Szóval ma a teraszon ültem, előttem a szokásos dupla kávé, a hamutálcaba körülbelül a huszonharmadik csikket próbáltam beleerőltetni, amikor megfogalmazódott bennem a kérdés, hogy mi van, ha a »sors csak annyit jelent, hogy a legvalószínűbb?«.

Szóval, mi van, ha csak akkor vehetjük kezünkbe saját sorsunkat, ha mindig igyekszünk kiszámíthatatlanok lenni. Ha pedig ezt tesszük, akkor az előttünk álló útvonalak megsokszorozódnak, a horizont pedig a duplájára nyúlik.

[...]

Mindez onnan jött, hogy tegnap mindenki elment otthonról, és semmi kaja nem volt a hűtőben, csak egy üzenet meg egy kis pénz, azzal, hogy vegyek magamnak valamit. Igen ám, de mire odaértem a legközelebbi üzlethez, akkor jutott csak eszembe, hogy vasárnap van, és hiába tettem meg az egész utat odáig, ma is pástétomos kenyeret fogok enni, mint szinte mindig. Szitkozódva indultam vissza, de aztán pár méter megtétele után erőt vettem magamon, és gondoltam, most az egyszer nem érem be a könnyebbik úttal. Fogtam magam, kerestem nyitva tartó szupermarketet, és vettem egy doboz halrudacskát. Egy órával később már a pénztárnál álltam, és épp győzelemittasan vigyorogtam magam elé, amikor felnéztem, és megpillantottam a pénztárgép mögött ülő lányt. Egyszerre úgy éreztem, mintha valaki mellkason rúgott volna. De annyira valós volt az érzés, hogy ki is esett a kosár a kezemből. Elkezdtem szédülni, és szerintem el is sápadhattam, mert a mögöttem álló néni megkérdezte, jól vagyok-e. Nem voltam képes megszólalni, ezért felemelt hüvelykujjal jeleztem, »ne aggódjon, minden a legnagyobb rendben«. Mélyeket lélegeztem, és egy kis hűtőládából (ami ott szokott állni a kasszák mellett) kiemeltem egy dobozos kólát, és a tarkómhoz nyomtam, hogy lehűtsön és ésshez térítsen. Bámultam a fehér padlót, és egyszerűen nem mertem újra felnézni a lányra. Attól féltem, hogy ha újból megpil-

lantom, egész egyszerűen hányni kezdek. Ilyet még soha nem éreztem korábban.

[...]

Mindig úgy képzeltem, hogy a szerelem apró, tarka pillangók szárnyán röppen majd elém, közben alig hallhatóan megszólalnak a szeráfok, vagy valami ilyesmi... hogy majd pár centivel a föld fölé emelkedek, és ott lebegek, a pórusaimból pedig szivárványszínű energianyalábok törnek majd elő. Mint a mesékben. Nálam ez pont fordítva történt. Lebegés helyett rendszeren padlóra lettem küldve.

Tudod, hogy eddig csak részegen fordítottam kellő figyelmet a másik nem iránt, de ezúttal színjózanon kapott el valami, ami egészen hasonló volt, mégis teljesen más.

Mindig azt mondták, hogy a szerelem részegít, de úgy látszik, nem voltam elég naiv, hogy elhiggyem, mert akkor alaposan ki voltam ütve. És tudod mit? Hihetetlenül jó érzés volt!

Ki tudnád ezt valaha nézni belőlem?! Hát pont ez az!

Azon a fehér csempén egy apró csoda történt velem. Akkor még arra gondoltam, hogy ez csak egy dolog, aminek nagyon valószínűtlen volt a bekövetkezése, mert hát ugye a csoda saját definíciójából adódóan nem létezhet, mivel az egy lehetetlen esemény bekövetkeztét jelentené. Legalábbis kvantumfizikával magyarázva.

De gondolj bele jobban!

A vizet borrá változtatni: csoda.

Van egy kis mennyiségű víz, amelyet egy szőlőtőke magába szív a földből. Aztán ez a víz felhasználódik, amikor kifejlődnek az első szőlőszemek. A nap hatására a szőlőszemekben természetes cukrok (mint a glükóz és a fruktóz) keletkeznek. Ezek a cukrok pedig különböző élesztőgombák hatására egy erjedésnek nevezett folyamat során alkohollá alakulnak. De mivel az erjedés sohasem tökéletes, ezért valamennyi cukor mindig megmarad. Így lesz a vízből bor. Így lesz a lehetetlenből lehetséges. Így születnek a csodák.

...mivel valami nem tökéletes.

Ott akkor rájöttem, hogy ezek a csodák körülvesznek minket. Isten arcát megpillantani egy félig meghagyott zabkásában még nem csoda. Viszont isten keze nyomát meglátni egy ilyen gyönyörű teremtésben, mint amilyen ott állt annak a pultnak a túloldalán olyan, mint átélni egy csodát.

Egy perc alatt láttam végbemenni a folyamatot, ahogy a vízből bor keletkezik. A következő pillanatban már éreztem, ahogy ez a bor lágyan körülöleli a nyelvem, és végigcirógatja a nyelvőcsövem. A gyomromból egy

pillanat alatt a vérembe kerül, majd testem minden egyes zugát bejárván a szívem bal pitvarába ér, és egy óriásit dobbant rajta.

A szerelem megrészegít.

A kosár kiesett a kezemből.

A többit már te is tudod... sőt talán már többet is.

Az ok, amiért ezt a levelet írom, az, hogy meggátoljam, hogy megfeledkezz róla, milyen nagyszerű dolgokban rejlenek a csodák. Hogy milyen érzés egy csodát átélni. Nem akarom, hogy amikor ezt olvasod, azt hidd, hogy az életed nem tart sehová. Nem akarom tőled azt hallani, hogy a boltos események után elszalasztottad a lehetőséget, hogy megismerd a lányt. Mert akár ő az igazi, akár nem, megtanított engem (téged) egy nagyon fontos dologra. Tehát akárhol is vagy most, és akárhol is van ő, gondold rá, és köszönd meg a teremtésnek, hogy létezik. Mert nélküle nem lennél az, aki vagy....”

Alatta a saját aláírásom. Mellette pedig egy öt évvel korábbi dátum. Napra pontosan. Már rég elfelejtettem, hogy ez a levél egyáltalán létezik. Erre pontosan öt év múlva szó szerint az ölembe pottyán.

Ennek mennyi a lehetősége?

Egy ideig csak tartottam a kezemben a borítékot, és magam elé néztem.

Abban sem vagyok teljesen biztos, hogy egyáltalán lélegeztem.

Abban sem vagyok teljesen biztos, hogy egyáltalán léteztem.

Nevezhetném fekete foltnak is.

A következő pillanatban arra lettem figyelmes, hogy Lusie megböki a kezem.

Ezt a pillanatot nevezem eszmélésnek.

Csak ennyit mondtam neki:

– Menjünk sétálni.

Beállni időbe

Szinte szúr gyomrom a gondolattól: mit lehet és meddig. Ha nem így szöknének napjaim. Nem a feloldott ragaszkodás. Nem a viszonyrendszerek imafegyelme, vagy sokkal inkább a hétköznapi, szürkekabát dolgok. Még hányszor tömöm a beleimet, a tudómet tele. Hányszor járok nap alatt vizelni. Felforr-e a víz idejében, kell-e majd kora ősszel már tüzelni. Szép ez, mint a vonítás, kutya-futtában, valaha volt, a farkasé. De szűk is, akár egy szoba, ahová a bútorokat behurcolták és nem raktak volna rendet. A tartozást pedig feléli, hogy villanykapcsoló után matatok, mert gyertyát viszont gyujtanom kellett. Most fagyuszagu csend van. Mégis kinek tartozom ezzel.

Hajlék egy partra

Minden szándékban
mintha csak az aljasság volna,
továbbképelem. Miért örök a
föltevés, hogy elromlik majd
az utcavégi akác, a hajszárító
zsinege idebenn megszakad,
anyámat kórházba viszik, mert
megfájdul a keze, a lába el-
gémberedik, meghalni viszik.
És a nők, akikbe annyi szépet,
jót beleláltam, miért rohannak
azzal a hirtelenséggel tova?
Mi meg már ilyen szavakat sem
használhatunk, mert giccses.
Pedig nem a nyelven múltott,
vagy ha mégis, csöndben szerettem
igazán lenni. Ezt mára neked már
elárulhatom. Megint olyan különös,
mintha a vádlóbeszédből szakítanék
ki egy szeletet. Sosem akartalak
elárulni. Csak a csöndben még
az a marék szeretet. Annyit, és akkor
adni is, vissza pedig csak *(már tudod)*.

Számozottak, Békésből Chinoimba

I.

Ezt a szobát emlékeztetőül
ragasztod a falra. Amit utoljára
csak lehet: felajánlod
szolgáltatásait.

*

II.

Meghitt asztalon abrosz, tengeren-
túli zene, piszkavas a látvány-
kandallóhoz épített nyugalom:
ezen dolgozol, értelmét hámoznád
az emelkedő súlynak.

*

III.

Mire vártunk a templom előtt:
most egy félsóhajjal bárki
másképp is dönthetne róla.
Aki benn majd ministrál, az például
karjait is odavesztené érte. Hagyná meg-
történni, amíg Ura talán elnézni sem
röstell, egész távoli mélybe, vagy csupán
egyetlen székkal, karfával arrább:
igazából emberfölötti lendület attól –
ami széltében-hosszában
hajtja.

*

IV.

Méltatlan hozzád bármilyen
álcázott a lépés.

*

V.

Fertályóra leforgása alatt
aztán az idő hűvösbe fordul,
idegenséggel mérve vad és vissza-
maradott: de a táj körül hamar
eligazítást tartanak.

A páratlan oldali fákön indián-

jelek arborétum nyomait őrzik.
Az épülő város arculatába
persze már ez sem fog férni.

*

VI.

Nyilas szarháziak a liget felé eső
parkban: ide egykor vakációzni
jártunk. Nem kíméltelek aztán:
a könnyörtelenebbik felem. Most
már óvatosan, utálattal kérdem
és magamtól: lábam vajon egyenes
gerinccel törlöm-e hazafelé a fűbe
vagy otthon is kitagadtak.

*

VII.

Felelősségem itt is, ott is marad,
ha megbukom – a világ
két pontján: azonos szinte –
de folyton csak *hozzád* viszonyítva.

*

VIII.

Ami mentene, az magát
menti vissza, mert alakulni,
mozdulni tapodtat sem képes.

IX.

Alkuszik *a végre*.

Üvegház

Bognár Dorottya fordítása

A kis fémkalapácsok abban a pillanatban kezdtek táncba az ébresztőóra két harangja között, amikor a foszforeszkáló mutatók az óra kerek lapját függőlegesen két félholdra osztották. Hat óra volt.

Hát még vasárnap is? – kérdezte a nő, és vállára húzta a lentakarót. Elmormolt néhány érthetetlen szót, és a fal felé fordult.

A felhős és meleg májusi reggelt nem tölti be az utcán közlekedő autók megszokott zaja. A férfi ébren fekszik mindaddig, amíg a nő légzése mély és egyenletes nem lesz, majd ezután négykézláb kimászik az alacsony ágyból. Amikor felegyenesedik, a takaró szegélye felett látja a gesztenyebarna haját, a hosszúkás orrsövényt és a sötét, összehúzott szemhéjakat a vékony szemöldökök alatt.

Nagy ívben megkerüli az ágyat. A zöld függöny és az ablakkeret közötti résen szemléli a kihalt utcát. Meztelen lábával megérinti az ablak alatt álló aszparágusz puha tülevélkéit. A barna virágcserep széles, csiszolt szélű üvegedényben áll. Amióta, mintegy két hónapja, azt olvasta egy újságban, hogy egyes bambuszfajták csak egyszer virágoznak életük során, azóta nem múlik el reggel, hogy ne álljon meg az aszparágusz mellett. Mutató- és hüvelykujjával megtapogatja a boglyas, vékony pálcához kötözött sárga hajtást. Az elszáradt nádszál csak egy fakó másolata a növénynek, amelyet még sohasem látott teljes pompájában a meleg tengerek partjainál, ahol negyven méterre is megnő, már ha hinni lehet az enciklopédiáknak.

Žarko

16 Álmos szemei minden reggel felfedezik a félhomály tökéletes rendjét Žarko szobájának tágra nyitott ajtaján keresztül. A feszes ágytakaró, a három, látszólag hanyagul odavetett tömött, éles szélű párna a kezdettől fogva a szobához tartoznak. Az üvegszekrényben dupla sorba rendezve a

könyvek, a szokásos nyolcvanfokos szögben. Felismeri Remarque válogatott műveit, Jules Verne és Karl May könyveit. A szakkönyveket Žarko magával vitte, amikor Natašával átköltöztek a garzonlakásba. Az ágy fölött a falon két nagy plakát: Bob Dylan és Ian Anderson.

A fia és a menyé költözését higgadtan fogadta. Jobban aggasztotta a nemrégi nyudíjba vonulása, az üres reggelek és a hosszú napok. Rádásul kezdetben Jasna állandóan sírt. Napokig nem ment be dolgozni. Bedagadt szemmel lapozgatta a herbáriumot, és hallgatott.

A szoba közepén egy kis gumikerekű járóka képe tűnt fel előtte, amelyben egy kisgyerek áll. A fiúcska ordít, és apró, bizonytalan lépésekkel megindul a szobaajtó felé, miközben a fakeretre támaszkodik.

Ritka haján át a fényes bőr a feje búbján éppen csak sejlik. Ez még mindig nem az a kör, amelyet a fia majd minden reggel, az autó hátsó üléséből látni fog.

A penész

Amíg arcát hideg vízzel fröcsköli, a mosdó feletti falon egy foltra lesz figyelmes. A nedves ujjain nem maradt elnyomott hangyatem; amikor a körmével megkapargatja, penészdarabkák válnak le a falról. Annak ellenére, hogy minden második évben vízálló festékkel átfestik a fürdőszoba és a konyha falait, és minden harmadik évben a szobákat is kimeszelik, a csöveknél és a sarkokban zöldesszürke foltokban megjelenik a nedveség. Az épületet huszonhét évvel ezelőtt építették, három évvel fiatalabb Žarkónál. Még a legdrágább krém sem lassíthatja az emberi bőr öregedését, és nem tudja eltüntetni a szürke szeplőket a kézen. Amikor észreveszi a sárgás pöttyöket és a penész hamuszürke nyomait a vízmelegítő tartály felett, közönyösen vállat von.

Amíg hideg vizet önt a piros dzsezvába, élénk színű bársonyos virágokra gondol, valahol a trópusokon. A nád virágának megszokott barna színe lilába vált, rikító sárga-narancssárgába, mint a papagáj farka. A növény, amely csak a hatvanadik évében virágzik, biztosan elkápráztatja a környezetét különös színével. A szembeötlően megvastagodott szürke foltok ellepték a konyha mennyezetét is.

A hálószoba ajtaján keresztül látja az ágyat és az összegöngyölt takarót. Az alacsony vérnyomás még mindig az ágyban tartja. Vasárnap délre Nataša és Žarko ebédre jönnek. Barna folyadékot önt a fületlen bögrébe, amelyből már tíz éve a reggeli kávéját issza. Az erkélyre megy, és a régi fotelba huppan.

A meggyszínű Ford

Amikor reggel ébredés után a hideg víztől nedves arccal, az erkélyen állva a felhőkarcolók övezte pusztaságot bámulja (a közterületek tervei szerint itt parknak kellene lennie, homokozókkal, hintákkal és libikókákkal), Slavko Nikač, az áruház nyugalmazott tisztviselője, pázsitot, rózsabokrokat, havasszépéket és jázminokat lát. Az ég az udvar felett zöld és borús. Az utcán, a sövénykerítés mellett egy meggyszínű Ford parkol, az ötvenes évek végéről való modell, fehér gumiabroncsokkal és víznyomokkal a jól megőrzött lakkrétegen.

Kinyitja az autó masszív ajtaját, és lassan elhajt a homokos óceánpartig. A Strand nevű étterem előtt egészen lelassít. Végigtekint a fehér, üres székeken, amelyeken pár óra múlva meztelen lányok és fiúk fekszenek majd. Szomjukat hideg sörrel gömbpoharakba töltött, jégkockákkal hűsített, sárgás teával fogják oltani.

Buki már évek óta nem jelentkezik, és Slavko sem küld neki karácsonyi üdvözlőlapot. Lehet, hogy már meg is feledkezett róla, egy rendezett udvarház, vagy egy kelet-chicagói bérlakás erkélyének fogságában. Az ő számukra már nincs íze a teának a gömb alakú poharakban.

A kávé üledéke a csésze alján szárad és repedezik. Az erkély falát sűrűn benőtte az apró, rózsaszínű virágú kúszónövény, akár az a kikerics, amelyet egyszer tavasszal látott a hóban. Egy hetet pihentek a hegymászóotthonban, az erdőben barangoltak, és szívták magukba a fenyők illatát. Jasna minden lépésnél egy-egy fa nevét kiáltotta. Az otthon udvarában rábukkant egy régen keresett növényre, az utolsó napon letört egy hajtást, és nedves törülközőbe göngyöltte.

De ma reggel, hatvanötödik születésnapja előtt két nappal, Slavko Nikačnak semmi mást nem sikerül látnia a balkonablakból, csak a pusztaságot, amely betüremkedett a gyermekek által elfoglalt focipálya közepére. Az ég tiszta és szürke. Jasna még mindig alszik, bár már hét óra is elmúlt.

Az üvegfal mögött

Az ég szürkéjén megjelenik egy keskeny napsugár. Nikač ujjbegyével a húsos levelű, piros virágú leander zöld ládáján kopog. Az az érzése, hogy a növény nem is igazi.

Slavko nyugdíjba vonulása óta is korán kel, és megpróbálja fenntartani a megszokott életritmust, de a nap üressége megnyílik: ott tátong előtte egy egész évtized, és elválasztja Jasnától, zongorabillentyűk monoton sora.

Az utóbbi időben Jasna reggelente gondosan sminkel, és biztos léptekkel indul munkába.

Nem értem, miért kelsz korán, mondja neki, mikor fáradtan hazatér az iskolából, és a fotelben bóbiskolva találja.

Reggelente, amikor felesége munkába megy, ő a virágokat öntözi, óvatosan irányítva a vízsugarat a locsolókannából, majd könyveket lapoz, és ismét Karl Mayt olvas. Amikor leteszi a könyvet, megjelenik előtte Jasna meztelenül, csupán egy ruhadarab van a sűrű bozontú ágyéka körül. A haja hosszú, mint tíz-egynéhány évvel ezelőtt, feszes hasán nincs nyoma a császármetszésnek. Még távolabbra merül az időben, amikor a Strand étterem teraszán megismerte Jasnát.

Szinte egész nap a nyugdíjasok öltözkéiben van: egy vékony fürdőköpenyben és papucsban. Jasna mindig csinos, még este is, amikor már szemmel láthatólag csak erőltetetten mosolyog. Korán eloltja a kékeszürke négyzetet, és az ágyba hívja. A sötétség eltakarja a meztelenséget (házaságuk harminc éve alatt sohasem szeretkeztek luszterfényben), és csak az érintés fedheti fel a bőr változásait. Csalódás számára a nő testi érése, nemhogy érettebb és húsosabb lenne, hogy teltebbé válna a combok és a mellek tájékán, inkább egyre vékonyodik, továbbra is megőrizve fiatalkori testalkatát.

A vakító napfény arra kényszeríti, hogy felkeljen, a kiszolgált fotel rugói csikorognak, s teljesen behúzza a csíkos lenvászon függönyt. Bemegy a fürdőszobába, hogy megkeresse a napszemüveget.

A szőlő íze

A lenvászon függöny nem árnyékol úgy, mint a sűrű szőlőlugas a nagybátyja verandáján. Már a szőlő érése előtt befészkelnek a darazsak a szív alakú levelek és a zöldesfehér szőlőfürtök közé. Szüret idején már a városban tartózkodott. A nagybátyja októberben, mikor hűvösebb lett, két láda szőlővel jött látogatóba. A vasutas egyenruha redőiben a helyi gőzmozdony eltévedt parázsszemcséi pislácoltak. A folyosón még azután is érezni lehetett a vonatok szagát, amikor már rég elment.

Kora délután, a bőséges ebédek után, a házra és a kis udvarra, amelynek a vége csupán egy méterre volt a vasúti töltéstől, rátelepedett a tikkadt hőség párája, amely minden mozdulatot lelassított. Behúzódtak a nagy, hűvös szobák vastag kőfalai közé, s rövid álmukat még az elhaladó vonatok zaja sem zavarta.

Estefelé a nagybátyjuk behozta a vasút felőli napsütötte lejtőn korán beérő fürtöket, és magasra emelte. Ki-kirobbanó nevetéssel követte a kisfiú

minden mozdulatát, ahogyan a magasra emelt fürtök után ugrált. Az érett szőlőszemek harsogtak az éles tejfogak között, frissítően édes zamatukkal jelölve a nyári délutánokat, akárcsak a kerek címkék, amelyeket a nagynéni ragasztott a szlatkóval és lekvárral telt üvegekre. És ennyi év után is e címkék körvonalai segítenek valamely régi délután felidézésében.

Slavko Nikač egy kosár szőlővel siet haza a Kalenić piacról. Žarko a teraszon (akkor még nem volt beüvegezve) ugrándozik, a fehér szemek lepotyognak és szétgurulnak a betonon. Az ablak- és ajtókeretek még nem vetemedtek meg, jól záródnak, és ellenállnak a kossava erős lökéseinek. A hatalmas mező egyre inkább összeszűkül, minden épület elvesz belőle egy darabot. A szemüvege sötét üvegén át ő mégis egy botanikuskeretet lát. Amíg a virágba borult bokrok között sétál, hallja felesége hangját. Higgadtan sorolja a növények latin nevét. A csodálatos virágok megtermékenyítéséről beszél neki, s ujjaival úgy érinti meg a vékony ágcskákat, mintha kényeztetné őket. A sivárságot talán ő sem veszi észre.

A kisfiú elégedett arccal rágcsálja a nagy szemű szőlőt. Slavko a feje fölött tartja a fürtöt, és úgy érzi, hogy örökre Žarko emlékezetébe vési ennek a káprázatos újbélgrádi nyárnak az emlékét.

De a fiú el fogja felejteni a szőlőt, s csak a tarkóján lévő kopasz szigetre fog emlékezni, amely más apáknak nincs: szinte felvidul, amikor már hűvösebbre fordul az idő, és az apja egy szürke kalapban érkezik az iskola elé.

A sötét gömb

A délutáni káprázatban, amint a folyó felé ereszkedik, hangokat hall. A hatalmas eperfa alatt parasztasszonyok hűsölnek, várva, hogy csillapodjon a hőség. Estefelé abból a patakból öntözik a kerteteket, amely a szőlőskertek között kanyarog, és a nagybácsi háza közelében a folyóba torkollik. Slavko a mirobalánbokrok göcsörtös hajtásai között, a patak keskeny medrét átugorva éri el a füzest. A lába alatt érzi a homokos talajt, miközben ügyesen kerülgeti a csalán szúrós hajtásait. Mikor a cserjésen túl megpillantja a zavaros folyóvizet, földbe gyökerezik a lába. A víz fölé hajoló fűzfák alatt Ruška pirosposzgás arca tűnik fel, a parasztasszonyé, akinek a férje mindig a nagybátyja pincéjében hagyta horgászbotját és szákját. A férj sovány ember, inas testén vénakötegek, a melle bozontos és csontos, Ruška viszont pirosposzgás, telt teste a tarka szoknya alatt még teltebbnek tűnik.

A sűrű füzes oltalmában, ahova nem látni a túlsó oldalról, derékig érő vízben áll, s két kézzel kapaszkodik a fűzfa ágába. A nyelvével csettintget az élvezettől. Duzzadt mellei remegnek a zavaros víz felszíne felett. Lassan

merül be a vízbe, s a mellbimbói sötét udvara fokozatosan megérintik a hús vizet, de a következő pillanatban már feljebb emelkednek. A mellbimbóiról lecsorog a víz. Slavko a sűrű bozótban elbújva lélegzet-visszafojtva figyeli a mellek hullámozását. Az erős markú Ruška a tehén tőgyéhez hasonlatos ujjával a fűzfavesszőkbe kapaszkodva felkúszik a homokos part-ra. A fű árnyékolta sárgás vízből előmerül a széles has, a két comb a sötét bozonttal. Megrázkódva kel fel, és az alacsony bokrokra terített ruháihoz megy. Nedves talpán és bokáján megtapad a homok. A fiú megigézve nézi a széles hátat és a két remegő labdát. Miután megszárad, a rózsaszínű test eltűnik a vékony nyári ruha alatt.

A kapituláció után, 1941-ben Slavko a nagybátyjánál húzta meg magát. A szőlőben dolgozott, mivel a nagybátyja egyre több időt töltött a vasúti síneken. A szikár, vastag erezetű, bozontos paraszt nem tért vissza. Azt mesélték, hogy német fogságba esett. A parasztasszonyok most is eljárnak a patakra. Kapáikkal megnyitják a kavicsból és fűből képezett kis töltéseket, s a víz előnti a cserepes földű zöldségágyásokat. Este a nagybácsi pincéjében hagyják kapáikat, és a meredek ösvényen szótlanul visszaindulnak a faluba.

A nagybátyja azt tanácsolja neki, hogy ne sokat csavarogjon a környéken. Háború van, mondja, vigyázni kell a fejünkre.

Ruška mindig utolsóként jön. Kopott blúzának ritka szövésén átsejlenek a mellbimbók sötét karikái. Fogja a kapáját, és távozik. Slavkót meglepi az a nyugalom, ahogyan az egyik délután átadja magát a simogatásának. A hideg pincében már csak az ő kapája volt, tehát már senki sem háborgatja őket. A tűzifarakások között vannak a horgászbotok, amelyeket a bozontos paraszt hagyott ott még az ősszel. A rózsaszínű hús tompán fénylik. A félhomályban. Slavko szenvedélyesen szorongatja a puha húst – nem sikerült két-három percnél tovább bennmaradnia Ruška testében. A nő szó nélkül feláll, és szoknyája meztelen combjaira hullik.

Tíz óra van, és a nap már pörköl. Slavko bejön a tornácról. A konyha közepén meglátja az agávé karcsú hajtását, a fűrészes zöld levelecskék közül előbújó antenna virágjának színe mint a nyári poré. Meg sem lepődik a falakat és a szekrényt benövő borostyán sűrűségén, hiszen Jasna mindig is túlzott gondnal ápolta virágait, s úgy érezte, hogy a rendszeres öntözéstől a szobájuk botanikus kertté vált, s a virágok elszívják előlük a levegőt. Kiáltani szeretne, de a huzattól susogó levelek elnyelik rekedt hangját. Még az este nyitva hagyta a hálószoba ablakát, hogy kora reggel becsukja, s egész napra megóvja a szoba hűvösét. Két óra múlva jön Nataša és Žarko. Slavko mosolyogva képzeli maga elé Jasna zavart arkifejezését, fogja a konyhakést, és egyenletes mozdulatokkal vagdosni kezdi a kemény vesszőket az

előszobában. A lakás mélyén, a zöld lombok mögött, mintha Jasnát látná meztelenül, keskeny csípőjét, hosszú lábszárát és kis kerek melleit. Ilyen volt Buki dorćoli alagsori szobájában azon az első éjszakán. Fogával kissé megszorította a mellbimbóját, amely sötétre duzzadt az izgalomtól. Fel-szisszent, meglepte a férfi durvasága.

Jasna karcsú teste a szűlés után sem gömbölyödött ki. Slavko sejtette, hogy érett korában sem lesz kerekded, nagymellű és hűsos hasú. A reggeli torna és a gondos ápolás hatására testének érése ellenállt minden várakozásának. Még negyvenévesen is csontos volt, hosszú végtagokkal, meg-ereszkedett mellekkel és sárgás bőrrel. A szoba megtelt virágcserépekkel, és a virágok illata elfojtotta a testi vágyat. Jasna herbáriumokat készített, virágokat és leveleket préselt. Az ágyban fojtott hangon nyöszörgött, és folyondárként tekergett.

Slavko nyugdíjba vonulása után sem tudott ritmust váltani. Hatkor ébredt, az ébresztőórát a polcra rakta, és a kinyűjott lábával az aszparáguszt érintette. Mosdás után megitta az erkélyen a kávéját. Előtte pusztaság terűlt el, az a tér, amely egyszer majd talán park lesz. Az újságot elejétől végéig kiolvasta. Ez az egyetlen változás, azelőtt csak a címetek olvasta el. A gyászjelentéseken is elidőzik. Utolszor üzennek, valamiféle múltbéli mosollyal.

Egy könyvben talált egy levelet. A keltezésből ítélve egy régi levél, talán Buki első levele, amelyet Chicagóból küldött. A színes fényképen egy negyven körűli kövérkés alak jobb kezével egy meggyiszű, fehér abroncsú Ford tetejére támaszkodik. Ebben az évben jelentek meg annak az áruháznak a kirakatában – amelyben Slavko dolgozott – először luxuscikkek. Minden reggel a korai órákban érkezik autóval a Slavijánál kialakuló közlekedési dugóba. Jobb felől a villamos csilingelése visszhangzik. Látja a villamosba zsűfolt utasok tekintetét. Jasna formás térdein mindenkinek megakad a szeme, s csak ő tudja, hogy a hosszú combok lűdtalpban, boka-sűllyedéses, göcsörtös ujjú lábokban végződnék.

Bukinak a nagy változásokról és az egyre szebb életről ír. Mindketten sárga színű teát isznak, és apró jégkását fogyasztanak. Buki előrehaladása valamiféle csodás világban játszódik. Hawaiirol és Mexikóból küld képeslapokat. Slavko a leveleiben négyzetes Kodak-fényképeket talál.

A Strand étterem

Mindketten egy másodrendű hollywoodi komédiát láttak, ráérő fiatalságot az óceán homokos partján és az étterem széles teraszán. Buki csak Strandnak nevezte. A napernyők oltalmában meztelen lányok és fiúk sörrel és gömb alakú poharakban kínált sárgás folyadékkal oltják szomjukat. Amíg a Lidón fekszenek, a műanyag keretes napszemüvegeken át egy másik világot látnak. Hosszú lábú szépségek haladnak el mellettük. Este az uszályon fröccsöt isznak. Az egyetemen eltöltött két éve után Buki a kikötőben talál munkát, Slavko Jasnánál köt ki. A következő évben Slavkónak fia születik, Žarko, Bukinak viszont marseilles-i nagynénjétől garancialevele lesz.

Tíz év múlva Slavko a példázat mentén haladva már látja a következő iroda ajtaját, s látja az irodaszéket, amelyből nyugdíjba vonul. Az áruház kirakataiban egyre több a szép dolog. Megjelennek a Beatlek, az Animalsok és a többiek. Nem értette őket. Žarkónak a használtáru-boltban egy drága gramofont vett.

A hatvanötödik születésnapja előtt néhány nappal azt olvasta az újságban, hogy Japánban létezik egy *phyllostachys* nevű bambusznád, amely csak egyszer virágzik élete során, mégpedig százhusz év elteltével. Vannak olyanok is, melyek harminchárom, vagy akár hatvanöt év után virágoznak. Jasna kétkedve csóválta fejét, s elmagyarázta, hogy a bambusz gyökérről szaporodik, kétszikű a virága, s ha néhány fajta sok év múltán virágzik is, ne gondolja, hogy ettől a virágok különlegesek. Slavko továbbra is kitartóan azt állította, hogy az a növény, amelyik ilyen ritkán virágzik, lenyűgözi a környezetét különleges színeivel.

Tizenegy óra tájban már a hálósobáig ért. Nagy konyhakésével egyre csak vágta az ágakat, az erős vesszőket. A hetven négyzetméternyi lakást trópusi erdő borította. Amikor fél tizenkettőkor elért az ágyig, Jasna még mindig aludt, arccal a fal felé fordulva. A kést letette a padlóra, letérdelt, s akarata ellenére megcsókolta Jasna arcát. Jasna kinyitotta a szemét, s abban a pillanatban elmúlt a varázs. Egy virágban pompázó trópusi buja bokor helyett Wieler Tél című festménye tárult elé egy sárguló, giccses keretbe foglalva.

Épphogy csak meg nem érkeztek! – kiáltotta Jasna, amint az ébresztőre nézett.

Az átnedvesedett hálóruga alól előbukkant bal combján a kitágult vénák lila napkorongja. Mintha megvadult volna, úgy rohant a mélyhűtőhöz, kivett belőle egy csomag húst, és meleg vízbe tette.

Miért ülsz a padlón, kérdezte futtában.

Slavko az ágy mellett térdelt, és még mindig a konyhakést markolta.
Hol a kés? – kérdezte Jasna. Hallotta, ahogyan idegesen keresgél a fiókban. Hova tetted?
Slavko felemelkedett, és gyorsan az aszparáguszhoz ment. Egy mozdulattal átvágta a szárát.
Mit csinálsz? – hallotta Jasna hangját. Megbolondultál?
Minden reggel megszurkál, amikor az ablakhoz megyek.
Hagyd abba! – odafutott, és kivette kezéből a kést.
A padlón szétszóródtak az aszparágusz halvány ágacskái. A barna virágcserepben csak a vékony, sárga nádszál maradt. Veszekedésüket a bejárati ajtó csengőjének hangja szakította meg.

Referátum

I.

Vesela Nestorović eltörte és a mosdóba ejtette a rúzt, miközben a Községi Pártbizottság WC-jének tükre előtt szépítkezett. A kezében szorongatott tokban csak egy csonknyi maradt belőle. Baszd meg a román árut – morogta félhangosan. – Nagy szar az egész.

És ennek éppen tíz perccel az ülés kezdete előtt kellett megtörténnie! De nem ám akármilyen ülésről volt szó, legalábbis nem Vesela szempontjából. Ugyanis ma beszámolót fog tartani! És ez még semmi – olyannyira felragyogott a szerencsecsillaga, hogy épp ezen a napon jöttek el az elvtársak a Városi és a Tartományi Pártbizottságból. Alkalom volt ez arra, hogy végre előléptessék örökös kultúrfelelősi posztjáról a Községi Pártbizottságban. Vagy legalább hogy felfigyeljenek rá, kezdetnek ez is elég. Különben is, gondolta Vesela, ha Jovanka Perićnek, akinek még középiskolai végzettsége sincs, összejött, akkor neki, aki viszont befejezte a középiskolát, nos, neki végképp sikerülni fog.

Tudván, milyen magas rangú vendégek lesznek itt, két hétig írta a beszámolót. *Salajka község művelődési tevékenységének fejlődése Tito elvtárs a Kommunista Szövetség kultúrpolitikára gyakorolt nagyobb hatásának szükségéről szóló legújabb tézisének fényében* címet viselő dolgozatának témáját alaposan kidolgozta, különös tekintettel a bázis álláspontjaira, mert abban az időben ezt különösen megkövetelték. Igen, ez egy nagy lehetőség volt számára! Vesela hunyorogva nézett az igencsak koszos tükörbe, s a kezével kezdte elkenni a rúzt, hogy ajkának minden részére jusson belőle. Lenyúlt volna ő a letört rúzsdarabért, ha be nem fordul a mellékhelyiségbe Milivoje Maksić bizottsági titkár. Ez a heves vérmérsékletű, kopaszodó, meglehetősen nagy dioptriájú szemüveget viselő emberke szokott idegesriadt tenorhangján ezt süvöltötte:

– Vesela, hát megbolondultál? Az elvtársak várnak, te meg itt cicomázkodsz. Normális vagy te? Gyerünk, fejezd be, és indulás, már min-

denki bent van. Most szolgálják föl az ásványvizet, ami egy-két perc alatt megvan, és aztán kezdeni kell. Rögtön utánam következnel. Egyébként meg rúzsos lett az arcod. Mi a fenét csináltál? Kézzel kented ki magad?

Vesela zavartan megrezzent ennek hallatán, de hát nincs mese, indulni kellett. Csak nem olyan szörnyű, hogy mindenki észrevegye, nyugtatgatta magát. Meg aztán mit siettet ez itt engem, várhatnak azok az ülepek egy kicsit. Mondani viszont csak ennyit mondott, míg a rúzszt a zsebébe tömkölte:

– Jól van, megyek, megyek, nem kell rögtön kiabálni – és kullogott a titkár után, közben suttyomban megnyálazott ujjával törölgette bal, majd jobb orcáját abban reménykedve, hogy sikerül megsemmisíteni a kézi sminkelés árulkodó nyomait.

A terem ajtajánál összefutottak Kaćával, a pincértündérrel (mindenki így ismerte és így nevezte), aki üres tálcát vitt a kezében. Ez azt jelentette, hogy az ásványvizek már a vendégek előtt állnak.

– Jaj, istenkém, Vesela (Kaća folyton mondogatta ezt az „istenkém”-et, bár már többször megfenyítették a pártbizottság tagjai és a vezetőség is. Ő viszont tántoríthatatlanul megmaradt a szokása mellett. Egyszer, egy március 8-ai ünnepségen, mikor már mindenki becsípett egy kisé, ezt mondta Milivoje titkárnak: „Tudod mit, titkárom, én sohase titkótam, hogy járok a templomba. És párttag se vagyok. Különben is, mondd csak, hát nem Ő is mindig aszongya, hogy »az istenit«?”) Mi ez az arcodon? – kérdezte suttogva, bizalmasan közelebb hajolva, miután megtorpant egy percre.

– Eltört a rúzsom. Nagyon...? – de be se fejezhette a kérdést, mert a titkár hátrafordulva észrevette, hogy követője megállt. Elég volt egy röpké gyilkos tekintet, Vesela már pattant is.

– Ki bassza a rúzszt, az a lényeg, hogy van egy saját beszámoló – vizsgálta magát. – Úgyis mindenki a beszédemre figyel, s nem arra, hogy nézek ki. Hát mire hasonlít Jovanka, és tessék, ott van a Városiban – gondolta, miközben tekintetével végigpásztázott az asztalon, ülőhelyét keresve, melyet az imént aktatáskájával már elfoglalt. Leült.

A kurva életbe!, gondolta, míg körbepásztázván a díszes, tiszta teremben, amely valahogy szokatlannak és idegennek tűnt számára, s tele volt a Bizottság teljes tagságával (az egyszerű üléseken viszont épp a kvórummal volt mindig probléma). És ráadásul még ezek hárman is itt vannak, akiktől annyi minden függ a karrierjében. És akkor egyszerre egy kicsit megijedt, arra gondolt, hogy talán mégse épp neki kellett volna jelentkeznie erre a mai szereplésre. De a tudat, hogy nem kell itt semmit kitalálni, csak felolvasni, felbátorította, és egy korty ásványvíz is segített. Vesela, bátorította magát: erre vártál, eljött a nagy nap! Jó a beszámolód! Jó! A kellemetlen

érzések, legalábbis a legesújtóbbak, semmivé váltak. Süvöltő tenorhang hallatszott:

– ...külön üdvözlöm magas rangú vendégeinket, Pavle Jović és Miloš Pekić elvtársakat a Városi és Somsoros Antal elvtársat a Tartományi Pártbizottságból. Üdvözljük őket közösen!

Tapsvihar töltötte be a termet, de erre Vesela nem is figyelt oda, annyira lekötötte figyelmét a referátumszöveget rejtő táska kinyitása.

– ...ezzel a vitánk, elvtársnők és elvtársak, még nagyobb fontosságot nyer. Tudatában e pillanat komolyságának, mindenekelőtt szocialista öngazgatású közösségünk gazdaságában...

Vesela a táskában matatott. Kissé már bánta, hogy nem szánt időt a beszámoló többszöri átolvasására az ülés előtt. Na és, ha bele is botlok párszor, nem nagy ügy – gondolta – Jovanka raccsol, és senki sem hánytorgatja föl neki. Ekképpen mélázott, amikor meghallotta a titkár szónoklatának klasszikus végszavait:

– ...tehát, ennek fényében, a mi feladatunk az, hogy még jobban és többet dolgozzunk. Most pedig térjünk rá a napirendi pontokra. Javaslatom a következő: első pont: Vesela Nestorović kultúrreferensünk beszámolója. A téma...

Vesela Nestorović hirtelen örülten, valószínűtlenül erősen izzadni kezdett, a szíve erősen zakatolt, a keze kissé remegett. Mert sehol az aktatáskában nem érezte a papír ismerős susogását. Egyetlen vad mozdulatot téve váratlanul lehajolt, úgy, hogy szinte a táskába dugta a fejét. Ekkor már a napnál is világosabbá vált – a referátum szövege nincs sehol. Otthon felejtette.

– ...ötödik pont: Somsoros elvtárs kommentárt fűz munkánkhoz, s előterjeszti nézeteit az aktuális...

Vesela felhevült agyában lázas gondolatok kergetőztek. Valami azért csak rémlik. Titóval fogom kezdeni, amikor a X. kongresszuson..., de a tizedik volt-e vajon, aztán áttérek az iskolára meg a színházi dolgozók és portások munkás-önigazgatásának klubjára, de nem is így, az később jön... És a kavargó lázas szédületből végül már csak egyetlen borzalmasan világos és jéghideg, bénító gondolat emelkedett ki: Nem tudom, mit tegyek. Nem tudom, mit tegyek. Ez az egyetlen gondolat felemésztette, meggyilkolta az összes többi.

– ...ki támogatja a napirendi pontok elfogadását?

Mindenki felemelte a kezét – Veselát kivéve. A mellette ülő nő kénytelen volt odasúgni neki, hogy „emeld föl”, mire Vesela úgy-ahogy föleszmélt, és késve bár, de magasba nyújtotta a kezét.

A titkár döbbsen nézte Vesela sápadt, rémült arcát, az aktatáskára meredő hipnotikus tekintetét. A két orcáján levő vörös csíkok olyanok voltak, mintha valami habókos indián harci színei lennének.

– Tán csak nem fog valamit elszarni – villant át a titkár agyán.

– ... megállapítom, hogy a napirendi pontok egyhangúlag elfogadásra kerültek. Van-e valakinek észrevétele? Nincs. Térjünk rá rögtön az első napirendi pontra, Vesela Nestorović kultúrreferens olvassa fel *Salajka község művelődési tevékenységének fejlődése Tito elvtárs a Kommunista Szövetség kultúrpolitikára gyakorolt nagyobb hatásának szükségességéről szóló legújabb tézisének fényében* című beszámolóját. Parancsoljon, Vesela elvtársnő.

Vesela lázas agyából már minden ép gondolat kipusztult, csak az az egyetlen jéghideg maradt meg: Nem tudom, mit tegyek.

– Vesela elvtársnő, nos, elkezdheti, tessék, én befejeztem – ismételte meg a felszólítást a titkár, és negédesen rámosolygott a kövér magyarra a Tartományi Pártbizottságból, aki csak azért is kitartóan bámulta a kultúrfelelőst.

Vesela életében már megtörtént egyszer, hogy egy kínosan ismétlődő gondolata cselekvésképtelenné tette, és ettől megzavarodott, elvszítette józan ítélőképességét. Ez akkor volt, mikor a férje bejelentette, hogy válni akar. Most pedig ugyanazt tette, mint amit akkor tett: elszaladt.

A megkínzott arcú titkárral és a sötét képű tartományis magyarral az élen mindenki elképedten és döbbsen nézte végig, ahogy Vesela Nestorović, félrelökösve a bizottsági tagok székeit, szalad a terem kijáratá felé.

II.

Sok szó esett Vesela esetéről a pártbizottságban, de magasabb fórumokon is. Utólagos magyarázatát egyhangúlag elvetették, mint teljességgel valószerűtlent. Talán minden rendeződött volna végül, ha nem történik meg az ülés alatt kétszer is, hogy nem emeli fel a kezét. Az örökké éber Somsoros elvtárs ugyanis felfigyelt erre. Beszéltek ellenséges tevékenységről is, a Párt szerveinek aláaknázásáról – de végül mégis lezárult az egész ügy Veselának a bizottságból való kizárásával, és az ezt megelőző megrovással. Ez utóbbit Milivoje Maksić írta alá, s még örült, hogy nem ő maga cseszett rá saját kádere miatt.

Kaća pincértündér, aki egyébként szombaton és vasárnap a Sutjeskához címzett kocsmában pincérnősködik, körülbelül egy évvel később a Községi Pártbizottság kántinjában, egyik szünetben, valakinek az érdeklődésére válaszul, mesélni kezdett Veseláról:

– Istenkém, gyerekek, Vesela totálisan tönkrement. Minden vasárnap a Sutjeskában ül, de aszongya a kiscsaj, aki hétközben dógozik, hogy más

napokon is be-betér. Issza a pelinkovacot meg a sört, mint a kefekötő. Hát bizony, ő, aki március 8-án is alig volt képes elszopogatni egy kis likőrt. Normális, egyszerű asszony vót. No de most... Nem könnyű neki, szégyenkémnek: a férje még három évvel ezelőtt kirúgta egy másik nő miatt, gyereke nincsen, albérlő, és kávéfőző az Ifjúsági Otthonban, ez a kenyere. Aszongya, ezt a munkát is alig kapta meg. A mostani árak meg az infláció mellett nem is csoda, hogy csempészésre adta a fejét: Romániából és Magyarországról hozza az árut. De hiába, mit ér neki a csempészség is, ha eliszik mindent? Istenkém, hol van az a régi Vesela, akivel szépen el lehetett beszélgetni. Egyik vasárnap szinte már a fejemre mászott, majdhogynem ki köllött dobnom a Sutjeskából. Részeg vót. Elhozta azokat a papirosokat, azokat, amiket otthon felejtett akkó, és amik miatt jól rábaszott, osztan föl akarta olvasni. Rámtámadt, hogy majd ő olvas, majd ő fölolvassa. Aszontam neki: „Veselám, no, mi lelt, nyugodjál mán le, no. Ki a fészkes fenét érdekel ez?” Ő meg, gyerekek, képzeljétek, zokogni kezdett. Rít szakadatlan. És csak ordított, hogy majd ő olvas. Borzasztó vót nekem ilyen meglett asszonyt kisgyerekként sírni látni. És Veseláról van szó, nem másról. Haj, istenkém, hogy mit tesz az élet... – mesélte Kaća pincértündér, majd megragadva a légyecsapót egy hirtelen mozdulattal agyonütött egy legyet a falon, mely egész idő alatt ott settenkedett az asztalon az állott szendvicsek között.

Dodony Anikó alkotása

Későkapitalizmus, európaizáció: a multikulturalizmus alkonya, vagy valami más...?

Cass Sunstein fontos amerikai tudós: sem a jogelmélet ismerője, sem a viselkedésemélet elemzője nem mellőzhetik a gazdaságtanban. Ezenkívül ő az egyik legfontosabb tudósszemélyiség az amerikai adminisztrációban, a „szabályozás császára”, ahogy egyesek hívják. Sunstein nemrégiben kijelentette¹, hogy az USA-nak a szocializmus felé kellene haladnia, de fennáll egy jelentékeny és majdhogynem áthidalhatatlan akadály: a fehér többség, amely nem kívánja biztosítani a jólétet a néger és a hispano-amerikaiak számára. Az egalitárius dinamika, amely beépül a szocializmusba (vagy a kommunizmusba), megsemmisítené a történelmileg kivívott különbségeket, azaz a történelmi örökséget, amely az USA társadalmának kohézióját jelenti. Az amerikaiak túlságosan rasszista beállítottságúak ahhoz, hogy a szocializmust pártolják, hangzik Sunstein szubverzív állítása. Mert ebből adódik, hogy a szocializmussal kapcsolatos akadály nem ideológiai jellegű (miszerint a szocializmus „elpusztítja a szabadság különféle formáit”, az „USA a kapitalizmus prototípusa” stb.), ami standard értelmezésnek minősül, hanem *félelem a másiktól*, aki szociálisan hasonulhat „hozzám”, „ugyanolyan lehet, mint mi”. Vagyis a fehér többség retteg, hogy elveszíti a történelmileg megszerzett járadékot.² Marad a feladat, hogy levonjak egyéb következtetést is, mármint a különbözőség és az azonosság játékaikapcsán, de erről később.

Sunstein mindenesetre rettenetesen komplikálja a helyzetet, és nem tesz lehetővé semmilyen könnyed naivitást: fellépése arra figyelmeztet, hogy

¹ Sunstein: Americans too racist for socialism, Defends communism, welfare state but says 'white majority' oppose programs aiding blacks, Hispanics, <http://www.wnd.com/?pageId=112243>

² Utalás egy kiváló könyvre: Ch. Post, *The American Road to Capitalism Studies in Class-Structure, Economic Development and Political Conflict, 1620–1877*, Leiden, Boston, 2011.

mélyre ássunk, és hogy ne engedjük meg magunknak a túlságosan könnyen kimondott állítások fényűzését. Hiszen emlékezzünk, Sunstein egy olyan ország kapcsán tesz kijelentéseket, amely esetében az önértelmezés szerves része a meggyőződés, hogy a piaci logika alapján kieszközölt siker egyneműsíti az etnikai és faji különbségeket, vagyis, mindenki ugyanazt a pályát futja be, és ugyanarról a startvonalról indul. Az egyneműsítés és a heterogenizáció szerencsés elegye jellemzi az USA-t, ez a szokványos értelmezés. És eme sunsteini értelmezés egy olyan országban jött létre, amely büszke az immigránsokra, és úgy minősíti őket, mint a gazdasági teljesítmények kiváltképpen forrásait. Nem olyan országról beszélünk-e, amely zászlajára az egyetemlegesség normáit írja, az abszolutizált piaci mozgékonyág jegyében?

Természetesen azt aligha kell külön kiemelni, Sunstein kijelentése heves reakciókat váltott ki, akadtak olyan kommentátorok is, akik arra emlékeztettek, hogy e harvardi professzor korábban a „kommunizmusért” szállt síkra, ami, úgy tűnik, a bűnök bűne. Mindez egy korábbi helyzetre emlékeztet. Az ismert szociológus-közgazdász Werner Sombart – Max Weber tanítványa – 1906-ban egy könyvet jelentetett meg³, amelyet sokan vitattak⁴, és amely arra a kérdéskötegre vonatkozott, hogy „miért nincs szocializmus az USA-ban”. Nem áll szándékomban, hogy részletesen elemezzem a felmerülő kérdéseket, csak segítségül hívom a történelmet, hogy tárggyá tegyem a „multikulturalitás” esélyeit és egy paradigmatis helyzet aspektusait – végül is, egy hatalmas országról van szó, amely többszörösen érdekes a „multikulturalitás” történelmi determinációk elemzésének szempontjából. Amikor a multikulturalitásról esik szó, akkor nem lehet megkerülni a csoporttapasztalatok értelmezését. Az állítás egyszerű: nem lehet beszélni a „multikulturalitásról” *anélkül, hogy ne vennénk figyelembe a kapitalizmus genealógiáját, és anélkül, hogy ne érintenénk a kapitalizmushoz, a nemzethez és az etnicitáshoz fűződő kollektív tapasztalatokat.* Arra teszek kísérletet, hogy néhány kiválasztott példán keresztül megvilágítsam az említett „egyszerű” állítást. Ezzel azt sugallom, hogy a multikulturalitás kérdéskörét nem lehet értelmezni légtüres térben; a feltett kérdések csak a modernitás keretei között nyernek értelmet.

Tehát indikatív, hogy az USA-ban megvalósuló/lehetetlenülő szocializmus problémaköre a munkásmozgalom nagy elméletirója, Karl Kautsky

³ W. Sombart, *Why is There no Socialism in the United States?*, ed. and with an Introductory Essay by C. T. Husbands, foreword by Michael Harrington; White Plains: M. E. Sharpe, Inc., 1976.

⁴ S. Lipset, M. and G. Marks, *It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States*, New York, W. W. Norton & Co., 2000.

figyelmét is felkeltette. Kautsky, aki széles körű elméleti keretben vetette fel a kérdést, összehasonlította a kapitalizmushoz vezető orosz, amerikai, német és angol ösvényeket.⁵ A témát, persze, később is taglalták. Szükséges ugyanis belátni, hogy az amerikai burzsoázia abban a helyzetben találta magát, hogy képviselhette az eszményinek nevezett burzsoá-demokratikus forradalmat⁶ (a modern forradalmak kettős természetének elemzése, méghozzá az USA *versus* Franciaország elemzése megtalálható Hannah Arendtnél is), a munkásosztály pedig már a XIX. század elején rendelkezett intézményes lehetőségekkel; tehát szükséges figyelembe venni, hogy annak ellenére, hogy az amerikai burzsoázia abban a történelmi helyzetben volt, hogy történelmet írt más helyzetekhez képest, mégsem jött létre szocializmus az USA-ban. Ez ugyanis nem magától értetődő, és rögtön látni fogjuk a fonalat, amely összeköti Sombart-t, Kautskyt és Sunsteint, azaz, figyelembe vehetjük a múlt azon kérdéseit, amelyek a jelen felé vezetnek bennünket. Például a tény, hogy Marx felértékelte az USA-t, azzal is magyarázható, hogy a szocializmus lehetőségeit éppen eme országban látta meg, vagyis úgy gondolta, hogy az USA magában hordja a jövő csíráit, noha ez a mai távlatból furcsának tűnhet. Észrevette, hogy az első munkáspártot Philadelphiában alapították, ami szinte hihetetlennek tűnik, ha felidézzük az osztálytudat hiányát jelző megannyi állítást.

Visszatérve Kautskyhoz és írásához⁷, ő azt rögzíti, hogy a tőkések egyenműek, a munkásosztály pedig heterogén. Állandóan keringett a faji kérdés körül, de, dacára annak, hogy tudott angolul, és ismerte a releváns információkat, mégsem lépett át a Rubiconon, azaz, nem értelmezte a faji kérdés komplex összetevőit. Valójában megmaradt azon a szinten, amely jellemző volt a munkásosztály más elméletiróira is. Mégis, Kautsky vizsgálódásaiból leszűrhetjük a rasszizmus egyfajta hermeneutikáját az USA-ban, mert, legalábbis implicite, megannyi helyen csak egy lépés hiányzik, hogy megtörténjen az áttörés. Szemmel látható ugyanis, hogy a szakszervezetek egyszínűek voltak, és hogy vezetőségeik erőteljesen elleneztek az „ázsiai pestist”, azaz a „sárgák” immigrációját. Mike Davis figyelemre méltó cikkben értesít bennünket arról, hogy az amerikai munkásosztály miért külön-

⁵ A cikket újraközölték, K. Kautsky, *The American Worker, Historical Materialism*, 2003, volume 11:4, (15–77).

⁶ A „burzsoá forradalom” szintagmája eleve problematikus, E. M. Wood, *The Origin of Capitalism*, 2002, 121.

⁷ P. Le Blanc, *The Absence of Socialism in the United States: Contextualising Kautsky's 'American Worker'*, *Historical Materialism*, 2003, vol., 11:4, 124–170. D. Gaido, *The American Worker' and the Theory of Permanent Revolution: Karl Kautsky on Werner Sombart's Why Is There No Socialism in the United States?*, *Historical Materialism*, 2003, vol., 11:4, 79–123.

bözik a többi munkásosztálytól⁸, ugyanitt olvashatunk egy sereg adatot, amely megerősíti a faji-etnikai elkülönülés tényét, ami nem tette lehetővé az egyenmősítést. A választási viselkedés elemzése félreérthetetlenül megvilágítja az etnikai-vallásos megosztódások tényét. Dacára annak, hogy a munkásosztály egy kisebb része, méghozzá a pietizmus alapján, elfogadta az abolicionizmust, a rasszizmus állandó összetevője a munkásosztály történetének az USA-ban. Mindenesetre az osztálydifferenciációt elködösítette az etnikai differenciáció, azt mondhatjuk, hogy egy különbség *perverz* módon felülírt egy másik különbséget. Davis arra figyelmeztet, hogy nem elégedhetünk meg az etnikai-vallásos különbségek konstatálásával, hanem figyelemben kell részesítenünk azokat a formákat, amelyek alapján e differenciációk teret nyertek a különféle városokban. Davis úgy fogalmaz, hogy a „protestáns nativizmus és a katolicizmus közvetítőin keresztül hatottak a különféle partikularizmusok és az általános nemzeti burzsoá kultúra között. Ezen entitások az *akkulturáció*... tényezőivé váltak, de az asszimiláció antagonisztikus kereteivé is”: az „amerikai munkások elfogadták, hogy elnyomóik vezessék őket, a katolikus immigránsok pedig kapcsolatban álltak a déli reakciókkal”. A betelepülő kapitalizmus igen gyakorta összefüggésbe került a „sötét aspektusokkal”; nem furcsa tehát, hogy Michael Mann híres elbeszélését a „demokrácia sötét oldalairól” (etnikai tisztogatás) az amerikai tapasztalatok alapján dolgozta ki.⁹ Végül is, ha a nemzetértelmezést az ismert bibliai szintagmához kötjük, mármint a kiválasztott nép kategóriáihoz, akkor ez minden bizonnyal érvényes az USA-ra is.¹⁰

Folytathatnám, de eleget mondtam: az etno-vallásos konfliktusok révén történő irányítás, a különbségek instrumentalizációja mindig az egyenmőség hiányának egyfajta többletét jelentette az USA-ban. Pontosan kell ezt érteni, hogy elkerüljük a félreértéseket (pl. a Handlin-Hofstadter-tézis). Eszerint az immigránsok gyökértelenek voltak, és egy olyan alakatlan tömeget jelentettek, amely híján volt az osztálykoordinációnak, valamint a

⁸ M. Davis, Why the US Working Class is Different, *New Left Review*, 1980, 123, 3–44. Tom Frank észrevette, hogy az USA-ban a szélsőjobb mindig a munkásosztályt jelenti, méghozzá az osztályressentiman kapcsán, D. Graeber, Preface: Spring 2005, *The Commoner*.

⁹ M. Mann, The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing, *New Left Review*, 1999, 235. Az amerikai esetről M. Tonry, Malign Neglect: Race, Crime, and Punishment in America, New York: Oxford University Press, 1995. Isti, Explanations of American Punishment Policies: A National History, *Punishment and Society*, 2009, 11(93): 377–394.

¹⁰ M. Walzer, *The Revolution of Saints, A Study in the Origins of Radical Politics*, Harvard University Press, 1965.

közös tapasztalatok feldolgozásának. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy az immigráció saját maga volt bűnös abban, hogy nem alakított ki osztálytávlatot; a szétszórt emberek sokasága nem volt képes a transzkulturális szolidaritásra. Csakhogy a tény, hogy nem alakult ki a munkásosztály kultúrája, amely hasonult volna az európai konstellációhoz, nem magyarázható meg pusztán az immigráció tényével: ennek alapján még értelmezhető, hogy bizonyos helyzetekben meghatározott csoportok szegregatív módon értelmezték érdekeiket. Nem elégszem meg a sokszor említett leegyszerűsített magyarázattal sem, miszerint a nemzeti mozzanat a legvégső determináns lenne, amely végül minden egyéb aspektust felülír. Az óvatosabb kommentátorok figyelmeztetnek, hogy az egész kérdéskört nem lehet a faji-etnikai komponensekre redukálni, mert létezik több más tényező is.¹¹ Hogy az adott esetben a nemzeti perspektíva úgy vetődik fel, mint a túlélés távlata, nem véletlen, csak arra utal bennünket, hogy a multikulturalitással való szembenézés nem mellőzheti a *kapitalizmus és a nacionalizmus bonyolult viszonyát*.

Hadd említsek rögtön egy elméleti vonatkozást is: „a modern rasszizmus sohasem egy egyszerű viszony a *Mások* iránt, amely a kulturális és szociális differenciációk perverzióján alapul [...], a *Mások* iránti viszonyról van szó, amelyet az állam intervenciója közvetít. Az állammal kapcsolatos konfliktusszerű viszonylatról van szó, amely magában foglalja a Másikkal szembeni konfliktusokkal terhelt relációkat is”.¹² Az állítás *első* része arra vet fényt, ami viszonylagosan ismert: a kulturális és szociológiai különbségek perverziójáról van szó, és közben felmerül a rasszizmus kérdésköre. A *második* rész arra figyelmeztet, hogy szélessítsük a horizontokat. Rögzítsük és módosítsuk most Balibar állítását: a Másik iránti viszony nem közvetlen, hanem többszörösen közvetített viszony, és ez nemcsak a rasszizmusra, hanem a csoporttapasztalatok megannyi fajtájára is érvényes. *De nemcsak az államról van szó, amely az Azonos és a Különböző közötti közvetítő kapcsolatokat intézményesíti, hanem arról az instrumentáriumról is, amely beékelődik az Azonos és a Másik közé.* Ez a közöttvilág nem kisimított terület, mert különféle harcok, kivetülések nyomai, valamint történelmi determinációk jellemzik; ez az a világ, ahol a gazdasági erők meghatározzák a jelképes következményeket, és fordítva. A kultúra (vallás stb.) nem álarc, amelyben a lényeg meghamisítva jelenik meg. Nem azt láttuk-e az amerikai eset kapcsán is, hogy a „gazdasági következmények okai nemcsak gazdasági

¹¹ Néhány utalás, E. Foner, Why is there no socialism in US?, *History Workshop Journal*, 1984.

¹² E. Balibar, Es gibt keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today, *New Left Review*, 1991, 186, March/April, 15.

jellegűek, mint ahogy a jelképes következményeket sem csak ideológiai vagy jelképes okok karakterizálják”?¹³ Nem azt látjuk-e, hogy az etnikai-szegregatív határvonalak úgy jönnek létre, mint válaszok a kapitalista gazdaságok kettős kényszerére és az imaginárius közösség alakzattanára? Azok a csatakiáltások, amelyek „kulturális párbeszédet” igényelnek, éppen e tényt ignorálják. Miközben a „fundamentalizmust” támadják, nem veszik figyelembe a Másik képzeletbeli meghatározottságát a mondializált kapitalizmusban. A kiüresített Azonos és Másik elemzése valamilyen égi etika nevében nem fog a hatalmi kérdésekhez közelíteni bennünket. Úgy tárggyá tenni a kultúrát, hogy félretesszük a gazdasági horizontokat, nem máshoz, mint egyfajta kulturalizációhoz vezet bennünket, ami sokszor valóban ott lappang a „multikulturalizmus”-ban. A szerkezeti kényszerek figyelembevétele nélkül nem magyarázhatjuk meg, miért „másfajta az amerikai osztálytársadalom”, vagy Sunstein diagnózisát arról, hogy miért nem lehetséges a szocializmus az USA-ban.

*

Angela Merkel, Nicholas Sarkozy és David Cameron korábbi kijelentései a multikulturalizmus kiürüléséről Európában felkavarták a port. Voltak olyan fordítások, amelyek azt hangsúlyozták, hogy a multikulturalizmus európai formájának végképp befellegzett. Ezen kijelentések megörvendezették azokat, akik „eltűzottnak” minősítették a multikulturalizmust, és azokat is, akik neheztelnek a mérgező „multikulturalizmusra”. Nem utolsósorban, ezen kijelentések zavart keltettek azokban, akik a multikulturalizmus mellett kardoskodnak. Valamifajta rossz érzés marad bennünk akkor is, ha megkíséreljük korrigálni a kijelentésekkel kapcsolatos machinációkat. Merthogy a korrekciók szükségszerűek megannyi publicisztikai megnyilvánulással kapcsolatban. Még egy olyan eminens intézmény, mint a BBC is kapkodott, és túllontúl gyorsan következtetett, miszerint Merkel kijelentései után kizárás fenyegeti mindazokat, akik nem beszélnek németül, és nem tartják fontosnak, hogy elmélyedjenek a német kultúra ismeretében. Erről azonban nem volt szó, Angela Merkel határozottan kidomborította¹⁴, hogy a bevándorlókat szívesen fogadják, és fontos

¹³ E. Balibar, *Mi, građani Evrope?* Beograd, 2003, 51. K. Nash, The “Cultural Turn” in Social Theory: Towards a Theory of Cultural Politics, *Sociology*, 2001, 35(1): 77–92.

¹⁴ M. Schrader: Merkel erklärte „Multikulti” für gescheitert. Deutsche Welle, 2010. 10. 16. <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6118143,00.html>. A. Merkel kijelentéseit Görögországgal kapcsolatban, valamint a „lusta görögökre utaló” „raszszista jellegű” állításait bírálja, <http://www.stuetzle.in-berlin.de/2011/06/wie-deutschland-von-griechenlands-krise-profitiert/>.

erőforrásai a német gazdaságnak; tudjuk, Németország a II. világháború után – gazdasági okok folytán – immigránsokat befogadó ország. Azért sehol nem beszélnek kizárásról, nem szónokolnak a zárt nemzetállam érdekében, nem kap támogatást ezen politikusok köreiben az európai apartheid, nem áhítják az asszimilációt, hanem arra tesznek kísérletet, hogy elmozdítsák a közösség kereteit, hogy módosítsák a nyelvi integráció formáit, a *Másik* elfogadásának alakzatait. Mindennek alapján nem következtethetünk a hiánytalan nemzeti hegemonia kihirdetésére, amely a felerősödött államon alapulna, nincs szó a XIX. században érvényre jutó nemzetállam felidézéséről, ahogy ezt a *homo nationalis* hirdetői kívánnák – ez egyébként is lázálom, mert a nemzeti forma alá van vetve a szociogazdasági dinamikának. A kancellár asszony arról beszélt, hogy a muzulmán kultúra Németország szerves része, pontosan kijelölte, hogy e kultúra konstitutív jellegű, és hogy Németország továbbra is számít a „kvalifikált” bevándorlókra, amennyiben hajlandóságot mutatnak arra, hogy elfogadják a német törvényeket. Ugyanazon ösvényeket tapossa Hollandia is már évek óta, változtatva a tolerancia rezsimjének kereteit.¹⁵ Arról a Hollandiáról van szó, amelyet, példának okáért, a Minorities Memorandum (1983) alapján Európa „legmultikulturálisabb” országának neveznek.

Egyszóval, ezen deklarációk nem konjunkturális jellegűek, csak végső formát adnak egy korábban már napvilágra kerülő irányulásnak; mérvadó kutatók már az új évezred kezdetén diagnosztizálták aényt, hogy a „multikulturális valóság” megváltozott, és várhatóak az elkövetkező elmozdulások is.¹⁶ Egy kutató azt hangoztatta, hogy az államilag közvetített multikulturalizmus hanyatlik, ennél fogva visszakerülünk az asszimiláció modelljéhez, és a nemzetállami hegemoniához.¹⁷ Észrevették, hogy sok államban megváltoztak a kontúrok, az USA-ban csökkentették vagy leállították az affirmatív akciókat, lenyesték az állami kiadásokat, amelyek a „multikulturális aspektusokra” vonatkoztak; Európában ezt

¹⁵ J. M. Doomernik, The state of multiculturalism in the Netherlands, *Diversité Canadienne/Canadian Diversity*, 2005, 4 (1), 32–35. H. Entzinger, The Rise and Fall of Multiculturalism: The Case of the Netherlands,” in *Towards Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*, Basingstoke, UK, Palgrave, 2003, 59–86.

¹⁶ K. Mitchell, Geographies of identity: multiculturalism unplugged, *Progress in Human Geography*, 2004, 28, 5, 641–651.

¹⁷ R. Brubaker, The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. In Joppke, C. and Morawska, E., ed., *Toward assimilation and citizenship: immigrants in liberal nation-states*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, 39–58.

Svédország esetében lehetett tetten érni.¹⁸ Gyakran hallhattuk azt, hogy a multikulturalizmus túl messzire ment.¹⁹ A „civil integrációról” szóló okfejtéseket kínálták a „multikulturalizmus többletével szemben”; meghatározott pártok pedig a *Leitkultur* (vezérlő kultúra) hangsúlyozták.²⁰ Időközben olyan elemzések is születtek, amelyek a nemzeti oktatási rendszert taglalták, és kimutatták a multikulturális tartalmak csökkenését: egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a „multikulturális edukatív rezsimnek” aranykorának vége szakadt.²¹ A diadalittas neokonzervativizmus meg azzal vádolta a „multikulturalizmust”, hogy gettoizálja a bevándorlókat, a kisebbségeket, hogy ösztönzi a szeparatizmust, rombolván a társadalmi kohéziót. A multikulturalitás és az integráció között persze nem áll fenn nulla összegű játék, de kimutatható, hogy az állami adminisztráció retorikájában megváltoztak a hangsúlyok, mert nem a tarkaságot, hanem a nyugat-európai mércék alapján történő integrációt helyezték előtérbe.

Az asszimiláció „boldog időszaka” azonban a múlté, a XIX. század végérvényesen elmúlt. Aki elfogadja a kapitalizmus játékeit, vagy neoliberalizációját, el kell, hogy fogadjon meghatározott következményeket is. Csakhogy fennáll az európai probléma, hovatovább abból indulok ki, hogy már régóta létezett, ezen retorikai-politikai kijelentések előtt is. Ezen deklarációk csupán korábbi tendenciák összeggződéseit jelentik. Azzal a kiegészítéssel, hogy a kérdést másképpen szeretném taglalni, mint az említett politikusok. Először nézzük az európaiak azonosságának kérdését, azaz az

¹⁸ W. Larner, Globalization, governmentality and expertise: creating a call centre labour force. *Review of International Political Economy*, 2002, 9(4), 650–74. K. Mitchell, Transnationalism in the margins: hegemony and the shadow state. In Jackson, P., Crang, P. and Dwyer, C., ed., *Transnational spaces*, London, Routledge, 2004, 122–46. C. Joppke, and Morawska, E. Integrating immigrants in liberal nation-states: policies and practices. In Joppke, C. and Morawska, E., ed., *Toward assimilation and citizenship: immigrants in liberal nation-states*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003, 1–36.

¹⁹ P. Toynbee, Why Trevor is right: multiculturalism no longer provides a satisfactory answer to the complex nature of today's race relation issues, *The Guardian*, 2004, 7 April, 12.

²⁰ A német elmozdulásokról (a *Leitkultur* a CDU programja), Ch. Joppke, The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State: Theory and Policy, *British Journal of Sociology*, 2004, 55, no. 2. Joppke hiszi, hogy ez nem a monokulturalizmus felé való elmozdulás. Úgy gondolom, leegyszerűsíti a helyzetet. Anne Philips helyesen állapítja meg, hogy mindenki implicite azt feltételezi, hogy az európai beállítottság a priori „jó”. *Multiculturalism without Culture*, Princeton, 2007, 23.

²¹ W. Apple, Between neo-liberalism and neo-conservatism: education and conservatism in global context, in: N. C. Burbules and C. A. Torres (Eds) *Globalization and Education: Critical Perspectives London and New York*, Routledge, 2000, 57–78.

európai közösség imaginációját, a különbségek teremtdését, valamint az európai közjó létrehozását az Azonos és a Másik között. *Ennek alapján szölok majd a multikulturális formákról.* E formákat a sokfajta konfliktus, vagy a szolidaritás alakzatai jellemzik, a munkamegosztás transzformációi, a lakosság költözései karakterizálják. Mert ha beszélhetünk „nemzeti formákról”, akkor nincs akadálya annak, hogy a „*multikulturális formákról*” szöljünk. Mint a „nemzeti formák” esetén, itt is beszélhetünk a „társadalmi formációkról”, *amelyek nem-reduktív módon elegyítik a gazdasági és ideológiai szerkezeteket, a gazdasági kényszereket és a kollektív tapasztalatokat egy létező egész keretén belül.* Függetlenül attól, hogyan transzformálódnak az idegenek integrációs keretei, továbbra is fennállnak a multikulturalitás formái az iménti dinamikus tendenciák jegyében. Mint ahogy a nemzeti forma voltaképpen történelmi képződmény, úgy a multikulturalitás formái is változásnak vannak kitéve.

Visszatérve az elemzett kijelentésekhez, lehetséges-e, hogy egy politikus performatív módon kijelenti, hogy egy társadalmi jelenségnek befellegzett („multikulturalizmus, *haljál meg!*”, „ettől fogva véged van”!)? Hogyan lehetséges bejelenteni/megvalósítani egy társadalmi minta alkonyát, amelyet időközben, „átmeneti” országoknak is ajánltak az európai ügypntézők, mint eszményi modellt? Kérdezzünk: nem építették-e be az antirasszista politika elemeit az európai politikai rendszerekbe? Nem úgy jött-e létre az EU, mint egyfajta szerencsés ötvözete a republikanizmusnak és a föderalizmusnak? És nem az EU javallta-e a különbözőségekkel kapcsolatos aktív politikát? Nem úgy van-e, hogy Európában nem létezik a félelem ama formája, amelyet Sunstein hozott szóba az USA kapcsán?

A rossz közérzet akkor keletkezik, ha megjegyezzük, hogy milyen pillanatokban teszik e kijelentéseket, ez pedig a nem rutinszerű válságkonstelláció, amely eléri Európát is. Ugyanis ezen kijelentések beszédhelyzete arra utal, *mintha* a „multikulturális modell” szereplői hozzájárultak volna a válság kiélézéséhez. „Mi túlságosan toleránsak vagyunk, ti pedig agresszívek és hálátlanok.” És ezek a kijelentések *mintha* azt sugallnák, hogy „mi felajánltuk nektek, bevándorlóknak a végtelen multikulturális szeretetünket, befogadván titeket a mi házunkba”, „mi szélesre tártuk vendégszeretetünkkel az ajtókat”, „ti pedig bajba sodortatok bennünket”. „Túlságosan közel engedtünk titeket magunkhoz, nektek adtuk a multikulturális játékokat, ti pedig eltúloztátok e játékokat, most, ha nem is szüntetjük meg e játékokat, változtatunk a dolgokon.” „Itt az idő, hogy megváltoztassuk a játékszabályokat, eddig túlságosan toleránsak voltunk”. *Mintha.* Nem beszélék szándékról, de a politikai kijelentések bizonyos diskurzív rezsimek

részei²², ezek felett a politikusok sem rendelkeznek. *Ebben az értelemben mondom, hogy a szóba hozott kijelentések diskurzív szempontból problematikusak, veszélyesek, és az európai bizonytalanság részei; útkeresésről van szó a bizonytalan környezetben, és nem egy kiérlelt stratégiáról.* Ahogy később látni fogjuk, a különbségek neoliberális celebrálása mögött ott van a *neoliberális monokulturalizmus és a neoliberális nacionalizmus*. Korunk naivitásához tartozik, hogy a neoliberalizmus elveti a kommunárius nacionalizmus minden fajtáját, hogy az akadálytalan árumozgás eleve *anti-nacionalista; ellenkezőleg a jóakarátú kozmopolitizmus helyett a neoliberalizmus a nacionalizmust igényli mint mozgósítóerőt, hogy megszilárduljon.* (Mintha elfelejtettük volna a régi leckét a gazdasági nacionalizmusról²³, mert feltételeződik, hogy a gazdaság *per se* ésszerű, szűziesen ártatlan, és progresszív módon elhárítja a nacionalista akadályokat.) Margaret Thatcher háborús epizódja Argentínával mintának bizonyul.²⁴ A neoliberalizmus *ambivalensen működik*: egyrészt individualizál (az alanyokat egyénként interpellálja), másrészt *deindividualizál* is. Egyszerre szólítja meg az egyént, mint a felelősség hordozóját, de affirmálja a nemzeti kereteket (mondjuk a következő példát: „holland normák és értékek”). Egyszerre *denacionalizál* és *renacionalizál*. Összeköt és szétold. (A találó kifejezés „az akkulturáció rezsimje”²⁵, hogyan lehetséges, hogy az USA-ban egy időben létezik a neoliberalizmus és a neokonzervativizmus is?) Ennélfogva nem azt mondom, hogy az említett kijelentések csak retorikai díszítések, mert vannak diskurzív effektusaik, a legfelsőbb helyről érkeznek, csak azt állítom, hogy *retroaktív módon rögzítenek egy olyan állapotot, amely a neoliberalizmus dinamikájára utal.*

²² Lásd Sarah Ahmed gondolatait, „a beszédaktus, amely azt állítja, hogy a liberális multikulturalizmus hegemon helyzetben van, maga is egy hegemon pozíciót jelöl, [...] ezért a jelenlegi monokulturális trend támadó beállítottságú a multikulturalizmussal szemben”. ‘Liberal Multiculturalism is the Hegemony – Its an Empirical Fact’ – A response to Slavoj Žižek, <http://www.darkmatter101.org/site/2008/02/19/>.

²³ E. Helleiner, Economic Nationalism as a Challenge to Economic Liberalism? Lessons from the 19th Century, *International Studies Quarterly*, 2002, 46, 307-329. E. Helleiner, Economic liberalism and its critics: the past as prologue? *Review of International Political Economy*, 2003, 10, 4, November, 685-696.

²⁴ D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press, 2005, 84. A. Harmes, The rise of neoliberal nationalism, *Review of International Political Economy*, 2011. Y. Kawai, Neoliberalism, Nationalism, and Intercultural Communication: A Critical Analysis of a Japan's Neoliberal Nationalism Discourse under Globalization, *Journal of International and Intercultural Communication*, 2009, 1.

²⁵ W. Schinkel and F. van Houdt, The double helix of cultural assimilationism and neoliberalism: citizenship in contemporary governmentality, *The British Journal of Sociology*, 2010, Volume 61, Issue 4. M. Mann, Has globalisation ended the rise and rise of the nation-state?, *Review of International Political Economy*, 1997, 4.

Azt, hogy az európai önértelmezés válságban van, aligha kell bizonyítani, ha röviden is, de szólnunk kell a válságról. Szeretném eloszlatni a gyanút, hogy a „multikulturalizmus szereplői” (akár közvetett úton is) hozzájárultak volna a válsághoz, ugyanakkor bemutatom, hogy az európai önvívódás a válság *szimptomája*. Nem csak európai válságról van szó, és nem csak kulturális jelenségről kell beszélnünk. Nem mondhatjuk bürokratikus nyelven, hogy ezek afféle hibák, a „nem-ortodox” nézőpontok kidomborodásai, hanem a későkapitalizmus válságáról kell szólnunk. Mint hogy újra napvilágra került a válság a néhai hetvenes évek után, ez több mint szimptomatikus: a válság, igaz, valamennyire *dedramatizált* jellegű a harmincas évekhez képest, de az ára mindennek a válság metasztázisa, az implozív effektusokkal egyetemben. Hogy a válság a „nagy” jelzőt viseli magán, azt mutatja, hogy nem egy társadalomrészt sújt a válság, hanem az „egészet”, ami nem teszi lehetővé a technikai finomításokat.

Figyelemre méltó, hogy az EU végső formáját a neoliberalizáció kereteiben nyeri el. Ebben az értelemben az EU-n ott van a meglendült neoliberalizáció pecsétje²⁶ (annak ellenére, hogy a neoliberalizációt Európában egy olyan ország sürgette leginkább, amely nem tagja az EU-nak: Anglia), és e tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni, amennyiben a „multikulturális formákról” óhajtunk beszélni. Ha arról beszélünk, hogy mi a közös az európai közösségben, akkor nem mellőzhetjük az EU meggyökerezését meghatározott szociogazdasági szerkezetekben. És éppen e társadalmi dinamikát generálja a neoliberalizmus, amelyet a fékevesztett finanszialisáció is támogat, amely viszont a világot állandó bizonytalanságban tartja.

A föderalizmus és a republikanizmus ötvözete, Kant örökös békéje, a napóleoni *code civil* által alátámasztott bürokratikus szellem, a civilizátorikus küldetésbe vetett hit, nos, e mozzanatok fémjelzik az EU-t. Pacifikációként jött létre Franciaország és Németország között, és nemcsak arra irányult, hogy föloldja a valamikori konfliktusokat, hanem, hogy megoldást nyújtson a német önértelmezés számára, végül is volt a cél, hogy az európai országok számára kedvező versenyhelyzetet teremtsen a globális gazdasági megaversenyben. Ezzel megnyílt a nemzetállam és a politikai tekintély újraértelmezése előtti út, feltárult az ajtó a nemzetállamok központtalanítása előtt, ami az európai univerzalizmus és a nemzeti partikularizmus feszült-

²⁶ J. Milios; D. P. Sotiropoulos, Crisis of Greece or crisis of the euro? A view from the European 'periphery', *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2010, 12: 3, 223–240. I. Manners, *Another Europe is Possible: Critical Perspectives on European Union Politics*, Handbook of European Union Politics.

ségviszonylatában értendő. De mindig ott volt a *neoliberalizmus* bélyege, ami a racionalitás újfajta formáját jelentette.²⁷ A régi keynesiánus színezetű jóléti állam, amelyet a II. világháború után hoztak létre, valamifajta kombinációt jelentett a nemzeti és a világszintre törekvő tőke dinamika között. A társadalmi szereplők nacionalizációját a jóléti állam közvetítette azzal a céllal, hogy megszelídítse a piaci kockázatokat: Európában, igaz, csak tendencia formájában, valamifajta *koszubsztancialitást* fejezett ki a tőkés és a nemzetállam között. A nemzeti és a gazdasági egység közötti kapcsolatok, amelyek valamilyen módon a modernitást jellemzik, különösen fontos részei e kornak.

Most vessünk egy pillantást a tényre, hogy a „multikulturalizmus” állami doktrínaként először Európán kívüli területeken alakult ki. Kanadára és Ausztráliára gondolok, időbelileg pedig a XX. század hetvenes éveinek kezdetére. Ezen országok juttatják érvényre a „differenciális fordulatot”, méghozzá a bevándorló politika és a kisebbségi politika területén: az integrációt pedig az intézményes keretek biztosították. Figyeljük csak meg, hogy a multikulturalizmus kimerülésével kapcsolatos diagnózis kapcsolatban áll az államilag közvetített *multikulturalizmus lanygulásával, azaz az államilag támogatott politikai projektumok eltűnésével*: az integráció kereteinek transzformációja akkor változott meg, amikor módosult az állam státusa. Korábban az állam hajlandóságot mutatott arra, hogy támogassa a multikulturális polgárságot a megfelelő nevelési programokkal. Ez arra utal, hogy a kérdéskört a multikulturális formák fényében vizsgáljuk meg.

A keynesiánus-fordisztikus államot (az atlanti fordizmus, a kelet-ázsiai exportizmus, a latin-amerikai iparosítás formáit) válság sújtja a felforrósodott hatvanas évek után, és akkor következett be a tőke neoliberális kontra-offenzívája is. Így érünk el a *neoliberális konstellációhoz. Ám ezt megelőzően szükséges felismerni, hogy az államilag közvetített multikulturalizmus akkor keletkezik, amikor a létező kapitalizmus folyamatai a keynesiánus-fordisztikus állam alkonyát jelzik, amely összekötötte a különbségek elismerését és az erőforrások elosztását. Az állam, amely nem semleges a multikulturalitás vagy a kulturális különbségeket illetően, valamennyire még ma is magán viseli a keynesiánus lendület jelét. Nem azt állítom, hogy abszolút homológia van a multikulturális rezsimnek és a szociogazdasági dinamika között, mégis azt sugallom, hogy e kötődést messzemenően figyelembe kell venni. A multikulturalitás sohasem lebeg a levegőben, ezért foglal magában olyan*

²⁷ A neoliberalizmusról mint a racionalitás formájáról, K. Josifidis, A. Lošonc, *Neoliberalizam: sudbina ili izbor*, Novi Sad, Graphic, 2007.

jegyeket, amelyek az első pillanatban külsődlegesnek tűnnek.²⁸ Az államilag meghatározott multikulturalizmus örökség az államapparátus számára, amely neoliberalizálódik a XX. század vége felé. Európában akkor állandósul a multikulturalitás iránti érdeklődés, amikor a neoliberalizáció már folyamatban van, e tény nélkül szinte semmit sem érthetünk meg.

Az utolsó évtizedekben többször jelezték, hogy a nemzetállam lényegtelenné vált a planetáris összefüggések rendszerében, hogy a területi formák meggyengültek a nem-területi egységekkel kapcsolatban. De a „csomó” a kapitalizmus és a nemzet között²⁹ nem tűnt el, csak újfajta alakzatokat öltött. A vélelemmel ellentétben a neoliberalizmus nem a gyenge államba veti hitét; szó sincs arról, hogy az állam meggyengült volna az utóbbi évtizedekben. Ugyan ki közvetítené a világpiac törvényeit? Ki teremtené meg a megfelelő piacokat? Ki alakítaná ki a jogi kereteket? Ki menti a leromlott pénzügyi intézményeket? Nem az állam-e a rend őre még mindig?

Az állam a neoliberalizmusban továbbra is erősnek bizonyul, nem arról van szó ennél fogva, hogy a nemzetállam visszatérne³⁰ egy előzetes állapotba, mert a nemzetállam valójában sohasem lépett le a társadalmi porondról. A legfontosabb, hogy a neoliberalizmus nem működhet maradéktalanul az *erős* (nemzet)állam, nacionalizált *etatizmus*, *kiterjedt állam* nélkül. Csakhogy ez nem azt jelenti, hogy semmi sem változott, hogy nem módosultak az erőforrás-elosztás és az elismerés összefüggései, azaz, ez nem azt jelenti, hogy a nemzeti forma érintetlen maradt. Ha korábban idéztük és pótoltuk az Azonossal és a Másikkal kapcsolatos okfejtést, akkor ezzel most is élnünk kell: az európaiak és az idegenek közötti viszonyokat az állam közvetíti, pontosabban az állami apparátus különleges mechanizmussai. Ez most egy olyan állam, amely a tőke akadálytalan mozgását kívánja előremozdítani, a munkaerő mobilizációját óhajtja biztosítani, ez most a „workfare-állam”. Mindez érinti a nemzettel kapcsolatos képzetrendszer. Mert e képzet mindig magában rejtje a nemzeti egység „idealitását”, azaz, a társadalmi különbségektől való elvonatkoztatást.³¹ A neoliberalizált ra-

²⁸ A multikulturalitás amerikai értelmezéséről, N. Singh, *Culture/wars: recoding empire in an age of democracy*, *American Studies Quarterly*, 1998, 50, 471–522. C. Hayward, and R. Watson, *Identity and Political Theory*, *Washington University Journal of Law and Policy*, 2010.

²⁹ K. Karatani, *Beyond Capital-Nation-State*, *Rethinking Marxism*, 2008, 20: 4, 569–595.

³⁰ B. Jessop, *The return of the national state in the current crisis of the world market*, *Capital & Class*, 2010, 34(1)38–43.

³¹ „A nemzetállam, függetlenül attól, hogy jóléti vagy csak nemzeti jellegű, nem semmíti az osztályok dominanciáját, de a nacionalista ideológia mindig tartalmazza a különbségek negálását. [M]indig van valamilyen többlet a nacionalizmushoz képest: egy olyan nacionalizmus ez, amely nemzetibb, mint maga a nacionalizmus.” É. Balibar, *La crainte des masses*, Paris, 1997, 350.

cionalitás voltaképpen intenziválja a kapitalizmus immanens jellegzetességeit, azaz, a társadalmi különbségeket, ami meghatározza a nemzeti önértelmezést. Nekünk az a legfontosabb, hogy a „multikulturalitás” jelentéseinek módosulása összhangban van a jólét fogalmának transzformációjával (alkalmi példa: az USA-ban a bevándorlókkal szembeni fellépést az 1996-os *Welfare Reform Act* módosította). Nem szabad feledni azt a tényt sem, hogy a jólét jelentésének változása megnyitotta az ösvényeket a jobboldali pártok számára, amelyek sikeresen mozgósíthatják a szavazókat az immigránsokra vonatkozó félelem okán: „...az idegentől, a munkástól, a fiataloktól, a muzulmánoktól való félelem, [...] mindez egy olyan »úrért« kiált, aki megvéd bennünket”.³² A jöttment, aki munkáért könyörög, és szeretne otthonra lelteni, nem más, mint a mi „rendünk” rombolója, a lehetőségeink tolvaja. Ez nem csupán a jobboldali pártok retorikája Európában, más pártok is használják impliciten vagy expliciten a „mérgező Másik” retorikáját.³³ Azok a retorikai alakzatok, mint amilyen a „Másik betörése”, megjelennek azon politikusok beszédfordulataiban is, akik a tolerancia bajnokaiként, a „multikulturális nemzet” szószólójaként tűnnek fel, és meglehetősen sokatmondóak.³⁴ A Másikat meg kell szelídíteni. A nemrég kimondott csatakiáltás, miszerint nem az a probléma, hogy Európa túlságosan multikulturális, hanem, hogy túl kevés az, a fennálló állapottal kapcsolatos kritikai értelmiségi elégedetlenség kifejeződése.³⁵ A neoliborális renddel szembeni ellenszenv a bevándorlóval kapcsolatos neheztelés formájában kerül napvilágra. A kulturális távolságra vonatkozó igény („legyen, létezzen, csak ne közelítsen felém”), amelyet a különféle félelempolitikák érvényesítenek, ezen állapot megnyilvánulásai. A kikényszerített munkaerő-piaci konkurenciának, a pauperizációnak, amely sokakat érint, ára van: a szélsőjobb 10%-os, alkalomadtán 15%-os eredményt ér el a választásokon.

Nem foglalkozom itt az EU *poszt*koloniális tartalmaival: sok európai ország azért tárta ki ajtaját, hogy fenntartsa a versenyhelyzetet a neoliberá-

³² A. Badiou, *The Meaning of Sarkozy*, London, 2008, 9.

³³ A kép persze komplex, vannak olyan országok is, ahol nem érzük tetten az említett jobboldali mobilizációt, E. Ivarsflaten, What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases, *Comparative Political Studies*, 2008, 41, 3. A „mérgező retorika” kérdéséről, A. Azmanova, Against the politics of fear: On deliberation, inclusion and the political economy of trust, *Philosophy Social Criticism*, 2011, vol. 37, no. 4, 401–412.

³⁴ S. Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, Edinburgh, 2004, 135.

³⁵ G. Bosetti, Introduction: Addressing the politics of fear. The challenge posed by pluralism to Europe, *Philosophy Social Criticism*, 2011, 37, 371.

lis rendben.³⁶ Közben itt vannak a menekültek az európai határokon, akik rossz közérzetet terjesztenek, és lángra lobbantják a különféle fantáziákat, a gazdasági xenofóbiát; nem véletlen, hogy a biztonság elsődleges témává vált Európában, és hogy újra felizzottak a viták a biztonság és a demokrácia viszonylatait illetően.³⁷ A posztkoloniális nyomok mindenfelé megtalálhatóak akkor, amikor a *biztonság ökonomizációjáról* esik szó, vagy amikor a *társadalmi és a nemzeti biztonság viszonylatáról* beszélünk.³⁸ Hannah Arendt régi állítása, hogy a gyarmati örökség bumeráangként tér vissza, indokolt. Európa európaizálta a világot, de a következményeket vállalnia kell. A muzulmán populációk, amelyeket kapkodóan kockázati tényezőként emlegetnek, maguk is európai beszédmódokat használnak. Ők a paradoxális európaizáció kifejeletjei.

Az európai politikában ott van a posztkoloniális vonatkozásrend, a premodern archaizmus, a nemzettudat, a demográfia, a posztnacionális aspektus és a neoliberalizáció, ami mély összefüggésben áll a gazdasági biztonsággal kapcsolatos képzetekkel. Ez a multikulturális formarendszer alapja.

*

A multikulturalitás taglalása kapcsolatban áll a különbségek teremtésével és tapasztalatával. Nem elégedhetünk meg a különbségekre való naiv utalásokkal, a különbségek misztifikáló rögzítésével: egy ilyen eljárás szükségszerűen mellőzné a társadalmi-gazdasági feltételezettséget. A különbségek mindig folyamatszerűek, nincs olyan logikai hely, amely ezt megszüntethetné. A gyarmatosító rendszerek igenis tisztelték a különbségeket (India jó példa, Kipling főképpen), hovatovább, intenzifikálták a kulturális távolságot a különbség nevében, egyszóval a különbségek ünneplését – mint az emancipáció anyagát – mindig el kell kerülni. A különbözőség nem kezeskedik semmilyen emancipációért. Aki úgy értelmezi a multikulturalitást, mint a különbségek iránti szomjúságot, az alaposan téved. Nincs szükség celebrálásra vagy a mikroentitások kollektív tudatának misztifikációjára.

Azt szerettem volna bemutatni, hogy a multinacionális-neoliberalizált kapitalizmus megváltoztatta a különbségek kezelését. Minthogy a kultú-

³⁶ Az integráció dinamikájáról Európában, J. Martinez, *Politiques d'immigration: bilan d'un échec, Cité*, 2011/2 - n° 46.

³⁷ A. Tsoukala, *Democracy Against Security: The Debates About Counterterrorism in the European Parliament*, September 2001–June, 2003, *Alternatives*, 2004, 29, 417–439.

³⁸ M. Neocleous, *From Social to National Security: On the Fabrication of Economic Order*, *Security Dialogue*, 2006, 37, 363.

ra a különbségek teremtésének kerete, figyelembe kell vennünk. Korábban szoltam már az Azonos és a Másik közötti viszony közvetítettségéről. Hadd tegyem hozzá: a kultúra maga is az Azonos és a Másik közötti közvetítettség mechanizmusa. A kultúra nem áll meg önmagában, mint a monologikus megnyilatkozások kerete, a kultúrát mindig elsjátítjuk, mint a mindig-már reflektált találkozást a Másikkal: nem véletlen, hogy az antropológia³⁹ kifejtette, hogy a kultúra a jegyek olyan együttese, amelyek a mások távlatai által is közvetítettek, és fordítva; a kultúra a láthatóság egyfajta rezsimje. Nem a másiknak adott elsőbbségről van szó, hanem a tekintetek, a normák, az álláspontok komplex cseréjéről. Valami hasonlót állít Rancière, amikor a franciák és az algírok viszonylatáról értekezik, miközben az Azonos és a Másik közötti eredendő *politikai* relációról beszél: ez egy „reflexív tekintet, amely visszaérkezik hozzánk, amikor a másikat percipáljuk, akinek a jelenléte módosítja azt, hogy mit jelent franciának lenni”.⁴⁰ Amennyiben a kultúra a tekintetek cseréjének reflexív összegződése a láthatóság jeleinek rezsimjében, akkor a kultúrában benne foglaltatnak azok a tartalmak, amelyeket mások teremtenek rólunk. Van egy olyan pillanat, amikor a Másik megszólít bennünket, és azt mondja „Ti”, vagy „Te”. A kultúra a különböző tartalmak címző igényű tranzakciójaként jön létre, minden csere már reakció valamire. Ez a nemzeti kultúrának a befejezetlenség jellegét kölcsönzi, annak ellenére, hogy a különféle nemzeti ideológiák a hiánytalan közösségben hisznek, az egyneműsítés mindig ideiglenes, és sohasem finalizált, azaz ki van téve a tekintetek újabb cseréjének. Innen ered az azonosság kapcsán formálódó félelem, alkalomadtán az identitáspánik.

Oszlassuk el a félreértést. A multikulturalitás normatív értelmezése a kultúrára mint *kontextuális keretre hivatkozik*, itt jön számításba a választás, amelyet oly nagyra értékelnek a liberalizmusban. Ez érzékenységet igényel a történelmileg létrejött partikularitások iránt, lásd Will Kymlicka finom érvelését a kultúra transzcendentális értelmezése kapcsán. Hogy itt elálltam a normatív elemzéstől, csak azzal van kapcsolatban, hogy azokat a társadalmi feltételeket vizsgáltam, amelyekben a normativitás egyáltalán létrejön. Mert a normatív kivetülések nem légüres térben jönnek létre, és a formaelemzésem a determinációk megragadását tűzte ki célul. Kymlicka, aki oly erőteljesen járult hozzá a nem-naív multikulturalizmus

³⁹ F. Jameson, On “Cultural Studies”, *Social Text*, 1993, No. 34, 17–52. H. Eidheim, When Ethnic Identity Is a Social Stigma, in *Ethnic Groups and Boundaries*, ed. F. Barth, Boston, Little, Brown, 1969, 39–57.

⁴⁰ J. Rancière, The Cause of the Other, *Parallax*, 1998, vol. 4, no. 2, 25.

értelmezéséhez, a liberális politikai filozófia távlatából beszél, és aki ismeri a liberalizmus történetét, tudnia kell arról, hogy e magatartás újszerű. De hadd utaljak a liberalizmus tragikus vonásaira a neoliberális korban. *Ez része a liberalizmus és a neoliberalizmus közötti feszültségnek, amely ma kulminálódik.* A különbségek normatív elemzése szükségszerűen ütközik a neoliberalizált kapitalizmus logikájával, amelyben a piac utópisztikus eszményét fogyasztják: a liberális értékek gyengék az erős neoliberalizmussal szemben.⁴¹ *Valérie Charolles érdekes könyvet írt a liberalizmus és a kapitalizmus feszültségéről, bemutatta, hogy ez egy kikényszerített szövetség, amelyben mindig a liberalizmus lesz az alávetett fél.*⁴² *Ha így állnak a dolgok, akkor a liberalizmus válságáról kell tárgyalnunk, és arról, hogy a liberalizmus normatív elemzései tehetetlenek a világ neoliberális jellegű elfoglalásával szemben. A jólét jelentéseinek módosulása érinti a multikulturalitás liberális értelmezését, mert összefüggésben áll a különbségekre vonatkozó állami gondoskodással. Hogyan lehetne másképp elképzelni az állami gondoskodást az oktatás rendszerében? Mégsem szeretnék túlságosan hosszan elidőzni itt, az volt a célom, hogy megvilágítsam a kultúra problémáját: a különböző jelentések tartályáról van szó, a különféle legitimitációk közötti harcról. A kontextuális választás liberális elmélete fontos mozzanatot taglal a kultúra kapcsán, de nem teszi tárgygyá a kultúra társadalmi determinációit a kapitalizmusban. Márpedig ha eltekintünk ettől, a különféle félreértéseknek tesszük ki magunkat. Mert a multikulturalitásban nemcsak logikai értelmezéseket, hanem a szociogazdasági meghatározottságokat is tetten érhetjük. Meggyőződésem, hogy csak akkor lehetséges a multikulturalitás reflektálása, ha egyszerre mutatunk hajlamot a normatív elemzésre és a kultúra kritikai leírására.*⁴³ *A feladat összetettebbé vált, de nem kerülhetjük meg.*

Milyen a kultúra szerepe a neoliberális kapitalizmusban? Nem szabad elfelejteni a modernitás régi igényét, amely a kultúra autonómiájára vonatkozott a gazdasági imperatívusokkal szemben. Vannak olyan modernisztikus megnyilvánulások, amelyek egyenesen utópisztikus tartalmakat rendeltek ezen igényhez. Mi tagadás, ezen törekvés tartalmazza az emancipáció magját. Ám a neoliberalizmus pervertálja ezt az igényt, és

⁴¹ Ezt kíséreltem meg elemezni, K. Josifidis, A. Lošonc, *Neoliberalizam: sudbina ili izbor*, Novi Sad, Graphic, 2007.

⁴² V. Charolles, *Le libéralisme contre le capitalisme*, Ed. Fayard, 2006, különösen a II. fejezet az antiliberális tőkérről. A genezisről, C. Audard, *Altern. Économiques, L'Économie politique*, Le Nouveau Libéralisme, 2009, 4, 26., M. Perelman, *Manufacturing Discontent The Trap of Individualism in Corporate Society*, London, Ann Arbor, 2005, 16.

⁴³ Kymlicka is reagált a kérdésre, W. Kymlicka, *Multicultural Odysseys: Navigating the new International Politics of Diversity*, Oxford, Oxford University Press 2007, 130.

azon tendenciával szembesít bennünket, amely sajátos fényt derít e jelenségre: minden kulturalizálttá válik, csökken a néhai távolság a kultúra és a gazdaság között, a kultúra az áruvilág mintájává válik, és az áruvá válás ikonjait hozza létre. A kulturális tartalmak bevonulásának a gazdaságba ára van. A gazdaság kulturalizációja nem azt jelenti, hogy a kultúra és a gazdaság azonos szintre kerülnek. Az általános kulturalizáció megfordítja a kultúra autonomizációjára utaló igényt, és a tendenciaszerűen általános áruvá válást erősíti. Nem új a diagnózis (a frankfurtiak régen észrevették), de a nagyságrend elképesztő. Ez nem azt jelenti, hogy a kultúra a neoliborális rend determinánsa („utolsó instanciaként”), de azt igen, hogy a kultúra funkcionálisan átstrukturálódott. Innen a kulturális gyakorlatok és a neoliberalizált gazdaság kongruenciája.

Ez a kissé lerövidített távlat mégis láttat valamit a kultúrából mint a választás kontextusából. Van itt még egy aspektus, amely a piac bizonyos dimenziójának dicsőítésével van kapcsolatban. Ráadásul, e mozzanat, ahogy rögvést látni fogjuk, kapcsolatban áll a multikulturalitás sorsával, amely hadd emlékeztessenek, összefügg a különbözőség teremődésével. A neoliberalizmusban a piac nem annyira a választás szabadságának keretként jelenik meg, hanem mint a fegyelem közege, mint felügyelői instancia. A sokat dicsért spontaneitás érintkezik a „panoptikummal”, a tekintet rezsímjével, amely minden lát.⁴⁴ Abban a rendben, amelyben a médiák és a piac a kultúra legfontosabb teremtoi, e tényezőknek különös hatása van.

Egy kommentátor (hadd tegyem hozzá: vonzódik a multikulturalitás tartalmaihoz) a következő módon fogalmaz: a „multikulturalizmus úgy működik, mint alapvető intézmény és konceptuális eszköz a különbségek ellenőrzésében. Mint konceptuális apparátus segít az államnak, hogy létrehozza azokat a fogalmakat, amelyek révén végbemegy a különbözőségekkel kapcsolatos vita”.⁴⁵ Hozzáteszem a következő (amerikai) jelzést is, amely egy haszonelvű kontextusba vezet bennünket: „a multikulturalizmus segíti a kapitalizmus külföldön megvalósuló érvényre jutását”.⁴⁶ Mielőtt levonnám a következtetést, hadd rögzítsek olyan eseteket, amelyeket relevánsnak tartok. Egy író panaszkodik, hogy a „multikulturális jelentések” lefedik a lappangó rasszizmust, és azon lamentál, párban járnak a rasszista aspektusokkal. Szerinte a faj még mindig meghatározó erejű, a globalizáció megannyi konstellációja telítve van faji elemekkel, de a „multikulturalizmus”

⁴⁴ A piac és Bentham kapcsolatáról, M. de Angelis, *The Beginning of History*, London, 2007, 194.

⁴⁵ K. Mitchell, *Geographies*, ibid. 391. T. Asad, *Multiculturalism and British identity in the wake of the Rushdie affair*, *Politics and Society*, 1990, 18, 455–480.

⁴⁶ Mitchell, ibid.

ezt elködösíti, mert lehetővé teszi a különbségek *per se* megvalósuló celebrálását. Dacára annak, hogy a rasszizmus tiltott, a mindennapi rasszizmus rejtve marad. Tipikus a reprezentáció is. A neoliberalizmus nevében fellépő rendőrök mindig jóakarátúak, ők a rend „multikulturális” őrei, seregeik pedig tele vannak olyan nőkkel és férfiakkal, akik élvezik a különbség játékait, és örömhimnuszokat írnak a Különbséghez, miközben azok, akiket rendbe kell szedni, mindig mononacionálisak. Nem véletlen, hogy ez az író⁴⁷ „neoliberális multikulturalizmusról” beszél, utalva a tényre, hogy a neoliberalizmus átítatta a „multikulturalizmust”, vagyis, hogy a „multikulturalizmus a neoliberális képletek intenzifikálódásának alibijévé vált”. A világpiac a totalizáció mintája, a „multikulturalizmus” pedig funkcionális jellegű e vonatkozásban. Egy másik szerző⁴⁸, miután lajstromozza a megfelelő pénzügyi erőfeszítéseket a színesség erősítésére, egy olyan konklúzióhoz jut el, hogy a tőke magába szívja a piaci különbségeket, az állam pedig csak eltűri a létrejött helyzetet, és sok erőforrást használ arra, hogy pacifikálja a buja különbségeket. A multikulturalizmus jó a tőkének, amely a világpiacon mozog, és rossz a területi, rögzített állam számára. A tőke elsajátítja a különbségeket a profit szempontjából, az állam viszont nem teheti meg ugyanezt.

Hogyan értelmezzük az iménti kritikai érveléseket? Egyetlen interpretáció sem vonulhat ki a történelmi értelmezések rendszeréből, az igazságot csak úgy lehet kimondani, hogy figyelembe vesszük a társadalmi konfigurációt. Ha a „multikulturalizmus” a kapitalizmus előremozdítója, akkor eszközzerepben van. A pointillisztikus-fogyasztói ideológia számára az azonosság nem egyéb, mint preferenciakifejeződés, amely a marketing apályainak és dagályainak megfelelően változik, az azonosságot úgy lehet változtatni, mint a fogyasztási cikkek iránti ízlést.

Kétségkívül vannak olyan multikulturalitás-formák, amelyeket bevon- tak az ideológia áramköreibe. Ez azonban nem fatalitás. Mondottuk, hogy a piac a neoliberalizmusban felügyelő, aki/amely ügyel a különbségek teremtdésére. Mindez valóban problematizálja a kultúrát *mint a választás kontextusát*. Ha a kultúra a piac mintái szerint alakul, akkor a következő történik: programokat kínálnak a fennálló keretek között, ezt pedig szabad választásnak keresztelik el. *Ezen állapotot csak akkor haladhatjuk meg, ha újrafogalmazzuk a kontextust, amelyben végbemennek a választások.*

⁴⁷ J. Melamed, The Spirit of Neoliberalism. From racial liberalism to Neoliberal multiculturalism, *Social Text*, 2006, 89, Vol. 24, No. 4, Winter.

⁴⁸ J. Resnik, Multicultural Education – Good for Business but not for the State? The ib Curriculum and Global Capitalism, *British Journal of Educational Studies*, 2009, Vol. 57, No. 3.

Ameddig a piacot istenadta rendként tiszteljük, addig meghatározzuk a multikulturalitás mértékét is. Mert a kultúra mindig kapcsolatban áll a mérhető és a mérhetetlen viszonylatával.

A multikulturalitás tétje az univerzalizálás és a partikularizmus közötti (politikai jellegű) hídverés. Ez az alapja annak, hogy elkerüljük a régi csapdát, amit a tanult Frantz Fanon olyan jól felismert, amikor arról beszélt, hogy a gyarmatosított nemzetek értelmiségét milyen veszélyek környékezik akkor, amikor az adott kultúrában csak *partikularisztikus tartalmakat lát, még ha a nemzet-féltés okán is*. Ha megrekednek a partikularizmusnál, úgy saját kultúrájukat a partikularizmusok tartályává teszik: „...miközben a néphez akar kötődni, megreked a látható felszínen. Márpedig ez a felszín csupán egy földalatti, sűrű, szüntelenül megújuló élet visszfénye”.⁴⁹ A csapda: az adott kultúra, elvágva az univerzalizmustól, egzotikumává válik. A multikulturalitással kapcsolatos félreértelmezések a jelenkor ellentmondásait tükrözik. A kultúra pedig polemikus fogalom, és a „multikultúra” is az.

⁴⁹ F. Fanon, *A föld rabjai*. Budapest, 1985, 209.

Az első Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság (1933–1934)

Előzmények. Ha az irodalmi élet eseményeit irodalomtörténeti távlatból szemléljük, óhatatlanul hullámhegyeket és hullámvölgyeket észlelhetünk: az egyik év eseményei kiemelkednek, jelentősebbek az irodalmi vonulaton belül, egy másik esztendő történései mélypontot jelentenek mind a fejlődés, mind az esztétikum – pontosabban az irodalmi produktumok – tekintetében.

Az 1933. év kivételes jelentőségű volt a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom életében. Erre több érvet, több irodalmi, irodalommal összefüggő tényt lehet felsorolni.

Az 1932-ben indult *Kalangya* 1933-ra már megerősödött, Szenteleky Kornél szerkesztésében határozott arculatot kapott. Kialakultak az állandó rovatai, munkatársi gárdája kibővült: a vajdasági magyar irodalom saulusai és paulusai, tehát a vajdasági magyar irodalmat elismerők, de a tagadók is egy műhelyben dolgoztak. Az a mozzanat sem hanyagolható el, hogy a folyóiratnak az olvasói tábora is kiterelbelyesedett. Az olvasóréteg a gazdasági válság ellenére befogadta a folyóirat két kísérő akcióját, vásárolta és olvasni kezdte a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* és a *Kalangya Könyvtár* havi gyakorisággal jelentkező kötetait.

1933-ban az írók nemzetközi szervezete, a PEN Klub Dubrovnikban tartotta kongresszusát. A belgrádi PEN Klub tagjai sorába választott jugoszláviai magyar írókat is. Szenteleky Kornél öt nyelven köszöntötte a kongresszus vendégeit a *Kalangya* hasábjain. Írásában röviden vázolta a jugoszláviai magyarság társadalmi és kulturális helyzetét, a hangsúlyt azonban az irodalmi életre helyezte. Régi és dédelgetett programját a nemzetközi fórum előtt is felvillantotta: „A délszlávországi magyar írók nemes kötelezettségüknek, külön elhivatottságuknak érezték, hogy hidat verjenek a magyar és délszláv kultúra közé. Úgy a *Kalangya*, mint a napisajtó

állandóan közli a délszláv irodalom termékeit művészi átültetésben, sőt több fordítás könyv alakban is megjelent, mint például a modern szerb költők antológiája, több színdarab és útleírás” (1933. 5. sz.). Szenteleky Kornél köszöntőjére reagált a jugoszláv irodalmi közvélemény, többek között ennek a rövid beszámolónak a recenzeálásával tájékozódott első alkalommal a szlovén irodalom a vajdasági magyar irodalom létezéséről.

1933-ban a *Kalangya* lapjain élénk irodalmi vita alakult ki az *Ákácok alatt* című antológia kapcsán az ún. „helyi színek”-ről. A húszas évek irodalmi vitái a vajdasági magyar irodalomnak az egyetemes magyar irodalom belüli helyéről és szerepéről most jóval markánsabban fogalmazódtak meg Havas Emil és Szenteleky Kornél cikkeiben, de a napilapok hasábjain megjelenő publicisztikai jellegű írásokban is. A vita kiteljesedése, pontosabb körvonalazódása és az esztétikai szempontoknak a gyakorlati irodalompolitika szempontjából való következetesebb érvényesítése Szenteleky Kornél halálával megtorpant. A téma azonban továbbra is adva volt, s így sok harcra és eszmefuttatásra adott alkalmat. Szenteleky Kornél halála után a *Kalangya* szerkesztését Szirmai Károly, Radó Imre és Kende Ferenc vették át. Csuka Zoltán már korábban Magyarországra távozott, s itt kezdett újabb irodalomszervező és lapalapító munkába. Ebben az évben jelentette meg *Láthatár* című folyóiratát, amely a két háború között a magyarországi irodalmi orgánumok közül a legnagyobb teret szentelte a jugoszláviai magyar irodalomnak és egyáltalán az itteni szellemi életünknek.

Az 1932-ben indult *Jugoszláviai Magyar Újság* 1933-ban *Irodalom – Művészet* címmel vasárnapi számaiban mellékletet jelentetett meg. Ezt a heti irodalmi fórumot is Szirmai Károly gondozta. Szenteleky örökébe, szerkesztői és hatalmi pozícióiba Szirmai Károly került. Az irodalmi csoportok – a konzervatív szemléletűektől a dilettánsokig terjedő skálán – ezzel a hirtelen beállt változással, sőt hamarosan az élesen bíráló és következetesen a minőségért harcoló Szirmai Károllyal irodalmi frontharcot nyitottak. A Szirmai Károly körül kialakult vitával esztétikai és csak részben irodalomtörténeti szempontból ez idáig behatóbban csak Bányai János foglalkozott.

A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság megalakulása és sajtóvisszhangja. A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság ötletét Hesslein József vetette fel az egyik becskerekli lapban, s egyúttal azt is javasolta, hogy a jugoszláviai magyar irodalom nagy harcosának és életre keltőjének szellemi öröksége alapján tevékenykedjen. A gondolatot dr. Várady Imre, a Magyar Közművelődési Egyesület elnöke felkarolta, és először egy alkalmi összejevetelen indítványozta, miszerint szükség lenne egy irodalmi társaság megalapítására, amely Szenteleky Kornél nevét viselné. Az indítványt a jelen levő

írók és irodalombarátok támogatták. A jugoszláviai magyar írók körében már régebben – a húszas évek derekán – akció indult egy irodalmi társaság létrehozására, amely arra törekedett volna, hogy fejlessze a jugoszláviai magyar kisebbség irodalmát, és ápolja annak nyelvét. Ez a társaság azonban politikai okokból nem tudott megszületni. A szerb hatalom nem engedélyezte magyar irodalmi társaság megalakulását. 1933 szeptemberében azonban az irodalmi és kulturális tényezők kedvezőnek ítélték meg a pillanatot. Szenteleky Kornél nevét lobogóra lehetett tűzni, ugyanis a délszláv–magyar irodalmi és művelődési közeledés legkiválóbb szorgalmazójának a neve feddhetetlen volt.

A szervezőmunkát a becskerekai székhellyel működő Magyar Közművelődési Egyesület vállalta magára. A Közművelődési Egyesületben az a vélemény kerekedett felül, hogy az irodalmi társaság ne önálló szervezetként, hanem a Közművelődési Egyesület alosztályaként működjön. Így nem lenne szükség külön alapszabályra, hanem elegendő lenne egy ügyrend kidolgozása, amelyben az alábbi főbb alapelvek jutnának kifejezésre: „A társaság célja a jugoszláviai magyar irodalom fejlesztése az írók tömörítésével. A társulat tisztkara: elnök, alelnök, titkár, a **tagok száma húsz. Új tagokat csak akkor lehet beválasztani, ha valamelyik hely halálozás vagy más ok miatt megüresedik**” (*Napló*, 1933. okt. 7.). Tíz nappal később a lapokban közzétették, hogy 1933. október 29-én alakul meg a Szenteleky Irodalmi Társaság. Az anyaegyesület (MKE) az alakuláshoz tizenöt ismert vajdasági magyar íróat hívott meg alapító tagul. Ezek: Ambur Balázs, Arányi Jenő, Borsódi Lajos, Börösök Erzsébet, Cziráky Imre, F. Galambos Margit, P. Gergely Boriska, Farkas Geyza, Havas Emil, Havas Károly, Magister (Kiss Vilmos), Munk Artúr, Radó Imre, Szirmai Károly és Vető György (=Kristály István). A meghívott íróknak még tíz tagot kellett volna választaniuk, hogy kialakulhasson a társaság tagjainak állandó létszáma (25). Ám ez a szám nem maradt változatlan, hanem fokról fokra növekedett.

Az irodalmi társaság megalakulásának napjaiban jelent meg a *Kalanygya* Szenteleky emlékének szentelt száma. E szám kapcsán fejtette ki a *Szabadkai Napló* kétszillagos vezércikkírója, Havas Károly a véleményét a bontakozó Szenteleky-kultuszról. A belső vezércikként megjelenő írás az első olyan dokumentum, amely az irodalom és az esztétika kategóriáival igyekszik körüljárni az alakulásban levő Irodalmi Társaság problémáit. Csak két gondolatot emelünk ki ebből a cikkből: „A jugoszláviai magyar irodalom összefogása Szenteleky életműve volt, és ez a gyenge fizikumú ember valósággal elégett abban az esztendőig tartó szakadatlan és semmitől vissza nem riadó munkában, amellyel lassan kiépítette a jugoszláviai

magyar irodalom alapjait.” Ez a gondolat a *Napló* hasábjain több mint ön-bírálat. A másik gondolat pedig a Szenteleky halála utáni irodalmi és esztétikai csaták echójaként mondja ki: „...folytatni kell azt, amit Szenteleky megkezdett. Ezért szükséges a Szenteleky-kultusz, ennek a szerény és halk, visszavonultan dolgozó embernek a halála után való felmagasztalása. Meg kell maradnunk amellett, hogy az ő életmunkája legyen a program. **Meg kell majd osztani azt a munkát, mert új Szenteleky Kornél nincs.** A szíváci temetésen éreztük és érezzük ma is, hogy Szenteleky Kornél távozása megcáfolta azt a régi tételt, amely szerint nincs nélkülözhetetlen, nincs pótolhatatlan ember. Szenteleky pótolhatatlan, mert ő volt a soha nem fáradó kutató, ő volt a mindig segítségre kész felfedező, ő volt az örök munkás, aki a maga személyét elrejtette a nagy munka mögé, amellyel meg akarta teremteni a messze látszó, nagyot jelentő, komoly értéket adó jugoszláviai magyar irodalmat. Vannak itt író emberek, vannak itt erős tehetségek, vannak itt szép vágyakozások és komoly akarások, és Szentelekynek soha el nem múló érdeme az, hogy szóhoz juttatott mindenkit, akinek mondanivalója volt, és ha elnéző volt, akkor az elnézésében nem szentimentális jóság nyilvánult meg, hanem az a reménykedés, hogy a gyenge kezdetekből ápolással, gyöngéd segítséssel komoly és értékes eredményeket lehet elővárásolni. Sokszor talán csalódott, de a csalódásairól nem tudunk, az eredményeket azonban látjuk, s igazat kell adnunk annak a munkamódszernek, amelyet Szenteleky Kornél következetesen betartott” (*Napló*, 1933. okt. 28.). Havas Károly ebben a néhány mondatban szelíden és burkoltan Szirmai Károly szerkesztői gyakorlatát bírálja, aki megkérdőjelezi a Szirmai polemizáló írásaiban megfogalmazott elveket.

Csuka Zoltánnak az *Üzenet Becskerekre* című cikke a *Reggeli Újság*-ban jelent meg. A szabadkai *Napló* újvidéki ellenlábasa, a *Reggeli Újság* Szenteleky Kornél küzdőtársának, Csukának a gondolatait juttatta be a szervezkedő irodalmi társaság táborába. Csuka Zoltán véleménye és ítélete már Szenteleky életében sok esetben perdöntő volt, s csak távozásával kezdődött irodalmi judíciumának mellőzése a jugoszláviai magyar irodalmi életben. Csuka Zoltán ekkori munkásságában egy szerény kritikusi, bírálói vonulat is jelen van, noha az ilyen tartalmú dokumentumok (recenziók és levelek) még összegyűjtésre s esetleges publikálásra várnak. Ennek talán most érkezett el az ideje és lehetősége, ugyanis a Csuka-hagyaték hamarosan közgyűjteménybe kerül.

Lássuk, milyen nézeteket fogalmazott meg Csuka Zoltán az alakuló Szenteleky Kornél Irodalmi Társasággal kapcsolatban. A lendületes, aktivista programokat szorgalmazó Csuka Zoltán helyett ebben az írásban egy lehiggadt, bölcsőbb és reálisan gondolkodó irodalomszervező és -védő

nézeteivel ismerkedhetünk meg. „Ha az ember messziről nézi a dolgokat, úgy találja, tán kissé túl hamar volt Szenteleky nevét lobogóra tűzni, hiszen alig két hónapja, hogy meghalt, és szinte még fizikailag is itt él közöttünk.” De a felmerült kételyt gyorsan elveti Csuka Zoltán, s a helyi problémákban látja azt, hogy ilyen zászlóra szükség van. „Hiszen éppen Szenteleky volt az, aki még életében annyiszor kihangsúlyozta, hogy a jugoszláviai magyar irodalomnak nincsenek lokális tradíciói, olyan fényes hagyományai, mint például az erdélyi irodalomnak, és valahogy furcsa elrendezése a sorsnak, hogy Szenteleky nem sokkal ezután a saját életét és saját halálát ajándékozta oda hagyományképpen azoknak, akik nyomába akarnak lépni, és arra a helyre akarnak állni, amelyen oly becsülettel állott esztendőkön keresztül ő. Így érthető, és nem nevezhető vidékies elhamarkodottságnak az, hogy Szenteleky nevét egy irodalmi társaság a homlokzatára tűzi, hiszen Szenteleky élete és munkássága valóban példa volt, és nem kellett halála sem hozzá, hogy a Szenteleky név fogalomává váljon.” Csuka Zoltán annak is hangot ad, hogy a névnel sokkal fontosabb az a szellem, az a megértés és a hídként szétívelő szeretet, amely Szenteleky Kornél munkásságában tartalommá vált, mert „Szenteleky szelleme volt az, amely itt [értsd: a Vajdaságban] megteremtette az élő irodalmat”. S ezért: „...nem lehet most döntő probléma az, hogy melyik személy jut vezető tisztségre, de igenis **döntő fontosságú lehet az, vajon az a személy, aki Szenteleky örökét a kezébe kapja, átveszi-e azt a szellemet, azt az alkotó és teremtő erőt, amit Szenteleky szelleme, mindent átfogó nagy emberszeretete és magasan mindenek fölött álló kulturáltsága jelentett**” (*Reggeli Újság*, 1933. okt. 29.). Csuka Zoltán az „üzenetében” a politikán túli szellem, az embereket egybekapcsoló alkotások mellett tesz hitet, mert szerinte Szentelekynek is ez volt a credója, s ekképpen ért el jelentős eredményeket, amelyeket már az egyetemes magyar irodalom nagy értékei közé sorolnak.

Csuka Zoltán gondolatai néhány mozzanatukban azonosak Havas Károly nézeteivel. Ez nem véletlen, nem esetleges egybeesés. Havas Károly irodalmi nézeteiben is kitapintható világosan a damaszkuszi úton történő csoda, ő is Saulusból vált Paulussá.

A harmadik jugoszláviai magyar napilap, amely vezércikkkel üdvözölte a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság megalakulását, a *Jugoszláviai Magyar Újság* volt. A *Non omnis...* című vezércikket nem jegyezte senki, de feltételezhető, hogy Szirmai Károly írta. Ezt a feltevést stíluskritikai vizsgálattal lehetne megerősíteni vagy elvetni. Bibliográfiai vagy más irodalomtörténeti fogódzó nem áll rendelkezésünkre, legalábbis nincs tudomásunk róla.

Az alakuló irodalmi társasághoz szól a következő „üzenet” is, amely a kollektív tudat megnyilvánulásaként arról tudósít, milyen nézetek keringenek az irodalmi és kulturális köztudatban az alakuló irodalmi társaságról: „Akik itt magyar betűt vetnek, körülállják hagyatékodat, és fürdenek abban a fényben, amelyet rájuk testáltál. Nemcsak az írók, nagy akarások perpetuum mobiléjának fantaszta gépészei. De a magyar kisebbségi közművelődés célkitűzéseinek társadalmi vezető reprezentánsai is méltó szavak kőkockáit hordják össze a Te nevedet hirdető monumentum talapzatául.” És végezetül megállapítja a cikk: „Non omnis mortuus est – nem egészen haltál meg. A lelked itt időzik köztünk, és őrzi a kicsinyes tülekedések fölé boltozódó nagy érdekek kupoláját, amely alatt, mint a *Kalangya* ünnepi számából is kitűnik, összegyűlnek a hívők, hogy lelkeseδέst merítve a Te szellemedből, áldozatot mutassanak be a kultúra oltárán” (*Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. okt. 29.).

A becskerekai Magyar Közművelődési Egyesület 1933. évi közgyűlését megelőzően, október 29-én tartották meg az írók a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság alakuló gyűlését. Az alapító tagként meghívott tizenöt író közül kilenc jelent meg Becskereken, öten elfoglaltság miatt kimentettek magukat, Ambrus Balázs pedig visszalépett, így tizennégy író hívta életre a Szenteleky Társaságot. Az egybegyűlt írók öttagú jelölőbizottságot neveztek ki Havas Károly, Radó Imre, Szirmai Károly, Vető György (= Kristály István) és Borsódi Lajos személyében. Ez a bizottság további tizenhat írot jelölt társasági tagságra, ugyanis a társaság tagjainak létszámát időközben harmincra növelték. Az új jelöltek a következők voltak: Adorján András, Aranyadi György, Borsodi Ferenc, Czakó Tibor, Csuka János, Dudás Kálmán, Herceg János, Kisbéry János, dr. Török Béláné (v. Lucia), Markovics Mihály, Cziráky Dénes Sándor, Timár Ferenc, Darvas Gábor, dr. Draskóczy Ede, Krausz László és Kende Ferenc. Dr. Brayer Lajost, a kisebbségi újságírók rangidőjét és dr. Stern Lázárt tiszteletbeli taggá választották.

A harminc író november 12-én Becskereken megválasztotta az irodalmi társaság tisztikarát. Az ülésen a Radó Imre, P. Gergely Boriska és Herceg János személyéből álló jelölőbizottság javaslatára a következő vezetőséget választották: az elnök Draskóczy Ede, az alelnök Borsódi Lajos és Havas Károly, a titkár Cziráky Imre lett. Az alakuló gyűlés alapszabályt módosított, miszerint a társaság két megválasztott tag ajánlására korlátlan számban vehet fel új tagokat. Az első társasági székfoglalókat 1933. december 10-ére tűzték ki, de ez a sajtóadatok tanúsága szerint ismeretlen okokból elmaradt. Az első nyilvános ülésre 1934 februárjában került sor.

Az alakuló gyűlés napján jelent meg a *Reggeli Újság*ban Cziráky Imre *Új határkőnél. Ma kezd meg működését a Szenteleky Társaság* című írása. Ez az írás Szenteleky Kornél alakját és irodalmi szervező munkáját állította előtérbe, azt a mozzanatot akarta tudatosítani szó szerint is virágnyelven, virághasonlatokkal, hogy Szenteleky Kornél nem volt híve a válogatásnak, minden értéket vagy értéket sejtető alkotást figyelemre méltatott. Nem működtetett esztétikai rostát. A „kirostáltatottak” apológiáját fogalmazta meg Cziráky Imre. „Úgy kezdődött az egész, hogy ő megindult és ment, mendegélt magában, majd kevesedmagával az úton, melyen sok volt a rög, kevés a virág. A rögöt nem rúgta odébb, csak eltolta az útjából, de előbb megnézte, van-e fűszál alatta. Mert ha volt, nem lépett oda, nem taposta el. Hátha kihajt? Ki tudja, mi lesz belőle? Csak napot kapjon!

Így esett, hogy nyomában még a rögök is virágba borultak.

Nagyon szerette a virágokat. A szépeket, a délszakiakat is, de a kezében, a szívéhez szorítva csak azokat a virágokat tartotta, amelyeket az itthoni út sivár szele teremtet. Holmi ákácvirág meg hasonlók. A tüskéjét nem érezte, mikor simogatta” (*Reggeli Újság*, 1933. nov. 12.). Cziráky Imre írásában kevés a fogalmi elem, kevés az irodalmi értékek iránti minőségérzék, így az idézet csak annak illusztrálására alkalmas, hogy Szirmai Károly kritikája hova sújtott, hol próbált a gazban rendet vágni.

A *Kalangya* lapjain Borsódi Lajos foglalkozott a Szenteleky Társaság megalakulásával. Rövid írásában felvázolta a társaság létrejöttének előzményeit, s kitért Szenteleky Kornél erjesztő szerepére is, és megállapította: „A Szenteleky Társaság még kialakulóban van, még nem nyerte el végső formáját, de jogosult a remény, hogy a világszemléleti különbségeken, irodalompolitikai eltéréseken túl testvéri kézfogásban egyesülnek majd a társaság keretein belül a magyar írás hites munkásai. Sokkal kevesebben vagyunk itt, a toll eljegyzettjei, semhogy a szellemi alkat, a felfogás különbözősége határt vonhatna közöttünk.” Borsódi Lajos az írásában a kisebbségi sors vállalását és vallását, tökéletes írásba való vetítését állítja fel programul, de megértést tanúsít a lélek másmilyen rezdüléseit megragadó művek iránt is. Gondolatait így zárja: „A társaságnak ott kell lennie mindenütt, ahol csak a kisebbségi irodalom életjelt ad magáról: új tehetségek ajnározásánál, a magyar írás tiszta, egyenletes Veszta-tüzének ápolásánál, a szerb-horvát irodalommal való értékek cserélési akcióinál és mindenütt, ahol csak szíveken és elméken át a magyar Géniusz szót kér” (*Kalangya*, 1933. 12. sz.). Borsódi Lajos írása részben Szenteleky Kornél irodalmi szemléletét fogalmazta meg, de rögzítette az új irodalmi helyzet által diktált programot is, amelyet az új társaság próbált megvalósítani és érvényesíteni a vajdasági irodalmi életben.

A Szenteleky Társaság megalakulási körülményeivel és az íráság fogalmának meghatározásával kapcsolatban a szabadkai *Napló* hasábjain alakult ki egy kisebb vita Kohlmann Dezső és Radó Imre között 1934 januárjában. Kohlmann Dezső *Kritikai lapok* című cikkében burkolt formában felveti azt a kérdést, hogy a vajdasági irodalom „representatív man”-jei közül miért maradt ki Fenyves Ferenc lapvezér, aki sok-sok írónak tette lehetővé a megjelenést, sőt akinek a lapja egymaga hozta néhány éven át az egész vajdasági magyar irodalmat. Radó Imre *Válasz* című cikkében, amely ugyancsak a *Napló*-ban jelent meg, a lényegi kérdéseket megkerüli, s Kohlmann Dezső irányában oldalvágást tesz. A *Bácsmegyei Irodalmi Társaság* ellen intézett támadást, amelynek egykor vitatársa is tagja volt. Kohlmann Dezső a válaszában a két irodalmi tömörülés között éles határvonalat von, és azt állítja, hogy annak felemlegetése csak rosszindulatból történhetett meg.

A Szenteleky Társaság első felolvasóülésére 1934. február 25-én került sor Becskereken. Négy író tartotta meg székfoglalóját. A négy író: Draskóczy Ede, Adorján András, Borsódi Lajos és Török Béláné Lucia a Magyar Közművelődési Egyesület nagytermében lépett fel írással. A székfoglaló írásokat a *Kalangya* 1934. évi márciusi száma közölte. Draskóczy Ede a tanulmányában a jugoszláviai magyar irodalom jelentőségére és szükségességére mutatott rá. Ez az írás is programadónak tekinthető. Szép megfogalmazása irodalmunk önbecsülésének, és egyben a Szenteleky-kultusznak is kiindulópontja. Egy évtizedig ezek a gondolatok irányítják a hagyományainkról való gondolkodást.

A felolvasóülésnek visszhangja támadt a vajdasági magyar kulturális és irodalmi életben. A becsei Magyar Népkör 66. évi rendes közgyűlése felvetette a gondolatot, hogy a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság legközelebbi ülését Becsén kellene megtartani. Erre az ülésre azonban nem kerülhetett sor, mert a hatóságok betiltották a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület tevékenységét, amelynek égisze alatt kezdte meg működését a rövid életű Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság.

A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság megszűnésének eshetőségét közvetetten egy újsághír sejteti: „A becskereki rendőrség kézbesítette dr. Várady Imrének, a Bánáti Közművelődési Egyesület elnökének azt a báni rendeletet, amellyel a bán a közművelődési egyesületet felosztatja. Az indoklás szerint az egyesületnek tulajdonképpen nincsenek jóváhagyott alapszabályai, miután a meglevő alapszabályok a Torontáli Közművelődési Egyesületre szólnak, tehát nem érvényesek. Az indoklás szerint az egyesület vezetősége (1934.) április 7-én Sztaribecsejen értekezletet tartott anélkül, hogy ezt a hatóságoknak bejelentette volna, így a hatóságok bizal-

ma az egyesület vezetőségével szemben megrendült. A feloszlató rendelet ellen az egyesületnek tizennégy napon belül joga van fellebbezni” (*Napló*, 1934. ápr. 24.).

Ha az 1933. év a jugoszláviai magyar irodalom életében hullámhegy volt, akkor az 1934. esztendő mélypontnak tekinthető. Az irodalmi élet intézményrendszerét a hatalom ismét ellehetetlenítette. A továbbiakban a kisebbségi irodalmi élet csakis a napilapok és folyóiratok hasábjain élhetett, s a közvetlen, a közönség előtti élőszóbeli megnyilatkozások lehetlenné váltak.

A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság feltámasztására a két háború közötti időszakban történt kísérlet, 1937. szeptember 12-én Újvidéken a Polgári Kör helyiségében. Ennek az újabb törekvésnek a kimerítően adalt feldolgozása már egy másik tanulmánynak lehet a témája.

A SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI TÁRSASÁG SAJTÓDOKUMENTUMAI (Bibliográfiai vázlat)

1. - -: Szenteleky Kornél emlékezete. *Napló* 1933. szept. 12.; 251. sz. 7. p.
2. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. *Napló* 1933. szept. 16.; 255. sz. 7. p.
3. - -: Szenteleky Kornél Magyar Irodalmi Társaság. *Napló* 1933. szept. 17.; 256. sz. 7. p.
4. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. *Reggeli Újság* 1933. szept. 17.; 218. sz. 7. p.
5. - -: Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság alakul a Magyar Közművelődési Egyesület idei közgyűlésén. *Jugoszláviai Magyar Újság* 1933. szept. 17.; 256. sz. 4. p.
6. - -: Megalakul a vajdasági magyar írók „Szenteleky Kornél” társasága. *Tiszavidék* 1933. szept. 24.; 2. p.
7. - -: Szenteleky Irodalmi Társaság. *Napló* 1933. okt. 7.; 276. sz. 12. p.
8. - -: Megalakul a Szenteleky Kornél irodalmi társaság október 22-én. *Tiszavidék* 1933. okt. 15.; 1–2. p.
9. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. Október 29-én adják ki az ezüst tulipánt és ugyanakkor alakul meg a Szenteleky Irodalmi Társaság. *Napló* 1933. okt. 17.; 286. sz. 3. p.
10. - -: A vajdasági magyar írók megalakítják a Szenteleky Kornél irodalmi társaságot. A társaságnak huszonöt jugoszláviai magyar író lesz a tagja. *Jugoszláviai Magyar Újság* 1933. okt. 17.; 286. sz. 6. p.
11. - -: Október 29-én lesz a Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. *Reggeli Újság* 1933. okt. 17.; 243. sz. 3. p.
12. - -: Csuka Zoltán előadása Szenteleky Kornélról a budapesti rádióban. *Reggeli Újság* 1933. okt. 18.; 244. sz. 5. p.

13. - -: A Szenteleky Irodalmi Társaság október 29-én alakul meg. Tiszavidék 1933. okt. 22.; 2. p.
14. [Havas Károly]: A Szenteleky-kultusz. Napló 1933. okt. 28.; 297. sz. 2. p.
15. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. Napló 1933. okt. 28.; 297. sz. 8. p.
16. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület vasárnapi irodalmi estjének műsora. Napló 1933. okt. 29.; 298. sz. 9. p.
17. - -: A Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlését ma tartják Becskereken. Reggeli Újság 1933. okt. 29.; 254. sz. 1. p.
18. Csuka Zoltán: Üzenet Becskerekre. Reggeli Újság 1933. okt. 29.; 254. sz. 3. p.
19. - -: Non omnis... Jugoszláviai Magyar Újság 1933. okt. 29.; 298. sz. 1. p.
20. - -: Megalakult a Szenteleky Irodalmi Társaság. Napló 1933. okt. 30.; 299. sz. 1. p.
21. - -: Dr. Várady Imre, a Magyar Közművelődési Egyesület elnöke kapta az idén az ezüst tulipánt. A Közművelődési Egyesület emléklappal tüntetett ki három érdemes gazdaköri vezetőt. Reggeli Újság 1933. okt. 31.; 255. sz. 3. p.
22. - -: Dr. Várady Imre kapta az ezüst tulipánt. A bánáti Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlésén tudomásul vették a Szenteleky Kornél Irodalmi Társulat megalakulását. Jugoszláviai Magyar Újság 1933. okt. 31.; 300. sz. 5. p.
23. - -: Csuka Zoltán rádióelőadása. Emlékezés Szenteleky Kornélra. Reggeli Újság 1933. nov. 2.; 257. sz. 1. p.
24. - -: Megalakult a Szenteleky Irodalmi Társaság. A Közművelődési Egyesület ezüst tulipánját Várady Imre kapta. Tiszavidék 1933. nov. 5.; 2. p.
25. Cziráky Imre: Új határkőnél. Ma kezdi működését a Szenteleky Társaság. Reggeli Újság 1933. nov. 12.; 266. sz. 9. p.
26. - -: A Szenteleky Társaság első ülése. Tiszavidék 1933. nov. 12.; 3. p.
27. - -: Megalakult a Szenteleky Társaság tisztikara. Napló 1933. nov. 13.; 313. sz. 6. p.
28. - -: Megalakult a Szenteleky Társaság. Reggeli Újság 1933. nov. 14.; 267. sz. 5. p.
29. - -: Elnökválasztás a beogradi Pen-klubban. Napló 1933. nov. 18.; 318. sz. 7. p.
30. - -: Megalakult a Szenteleky Irodalmi Társaság. A Társaság elnöke d. r. Draskóczy Ede, titkára Cziráky /Fetter/ Imre lettek. Tiszavidék 1933. nov. 19.; 2. p.
31. Kohlmann Dezső: Kritikai lapok. Napló 1934. jan. 7.; 6. sz. 22. p.
32. Radó Imre: Válasz. Napló 1934. jan. 14.; 13. sz.
33. Kohlmann Dezső: Kritikai lapok 2. Megjegyzések Radó Imre „Válaszá”-ra. Napló 1934. jan. 21.; 20. sz. 23–24. p.
34. - -: A Szenteleky Társaság első felolvasó ülése. Napló 1934. febr. 27.; 57. sz. 9. p.
35. - -: A Szenteleky Társaság első nyilvános ülése Becskereken. Reggeli Újság 1934. febr. 27.; 48. sz. 3. p.
36. - -: A Szenteleky Társaság első felolvasó ülése. Napló 1934. febr. 27.; 57. sz. 9. p.

37. - -: A Szenteleky Társaság első felolvasó ülése. Tiszavidék 1934. márc. 4.; 2–3. p.
38. - -: Megjelent a Kalangya márciusi száma. Napló 1934. márc. 27.; 85. sz. 6. p.
39. - -: Megjelent a Kalangya márciusi száma. Reggeli Újság 1934. márc. 28.; 73. sz. 3. p.
40. Draskóczy Ede: Bizonyítás egyszerű utakon. Kalangya 1934. 3. sz. 165–171. p.; Újraközölve: Draskóczy Ede: Bizonyítás egyszerű utakon. Draskóczy Ede válogatott írásai. (Szerk.: Mák Ferenc) Zenta, 2011. 194–202. p.
41. - -: Hatvanéves a becseji Magyar Népkör. Napló 1934. ápr. 5.; 93. sz. 4. p.
42. Draskóczy Ede: Kultúra. Kivonat Draskóczy Ede elnöki megnyitójából, melyet a becsei Népkör 66. évi közgyűlésén tartott. Reggeli Újság 1934. ápr. 8.; 82. sz. 17. p.
43. - -: Feloszlatták a Bánáti Közművelődési Egyesületet. Napló 1934. ápr. 24.; 112. sz. 9. p.

Gerontochthonia, Altentötung, lapot – még egyszer

Az öregek intézményes megölésének megszűnéséről szóló
népi elbeszélések további adatai a magyar folklórban

1.

E dolgozat címében három etnológiai szakkifejezés szerepel egymás mellett. Az első a görög, a második a német, a harmadik a szerb népi kultúra irodalmában jelöli azt a jelenséget, amelyet az (alig létező) magyar szakirodalom csak körülményes körülírással nevez meg. Ez a körülményes körülírás szerepel az alcím elején – az öregek intézményes megölése –, ami arra is utal, hogy a kérdésnek ez idáig nem szentelt kellő figyelmet sem a magyar etnológia, sem pedig külön a magyar folklorisztika, amennyiben a jelenség megszűnéséről (megszüntetéséről) megfogalmazódott magyar nyelvű népi elbeszélésekről van szó.

A kérdéskörrel magam 2001-ben kezdtem el foglalkozni¹ egy pár esztendővel korábban előkerült (közzétett) jugoszláviai magyar változat alapján, amely szerb fordításban látott napvilágot 1952-ben.² Utánajárva a problematikának, a gerontoktónia jelenségével, de elsősorban megszűnésének (megszüntetésének) kérdésével foglalkozó magyar és idegen mondaszerű népi elbeszélések áttekintésének és értelmezésének a következő esztendőben (2002) külön tanulmányt szenteltem.³ Ebben a dolgozatban az általam lelt szöveg mellett még két szöveget mutattam be és tárgyaltam.⁴ Akkor tehát összesen három népi elbeszélés volt számomra ismeretes, ami a magyar folklórban a gerontoktónia megszűnését (megszüntetését) fogalmazta meg.

A tanulmányt 2004-ben újra közöltem akkor megjelent tanulmánykötetemben is⁵, s a hozzá írt utólagos jegyzetemben megemlítettem két szerb

¹ Lásd: JUNG 2004a. 34. 48. jegyzet.

² DEGREL 1952.

³ A tanulmány első publikációi: JUNG 2002. és JUNG 2002a.

⁴ HORVÁTH 1971. 52–53. Címe: *A szentbot.* és DOBOS 1986. 75–76. Címe nincs.

⁵ JUNG 2004a.

tanulmányt, ami akkor vált megismerhetővé a kérdéskörrel kapcsolatban.⁶ 2004 júniusában tanulmánykötetem az újdonságok között szerepelt a budapesti ünnepi könyvhéten, ahol magam is ott voltam. Ugyanott találkoztam egy kolozsvári folklorista kollégával, akinek átadtam egy példányt tanulmányköteteméből. A könyvhét forgatagában később még egyszer összefutottam a kolozsvári kollégával, aki közben nyilván belepillantott a tanulmánykötetbe, mert közölte velem, hogy Seres András barcasági kötetében is megjelent egy szövegváltozat⁷, sőt hagyatékában további közöletlen adatok vannak az öregek „lebunkózásával” kapcsolatban. Még ott arra kértem a kollégát, hogy tegye lehetővé számomra a betekintést a közöletlen adatokba. Azt a választ kaptam tőle, hogy utánanéz a dolognak, és majd értesít. Utána teltek a hónapok, de válasz nem érkezett. Végül is telefonáltam a kollégának az ügyben, s azt a választ kaptam, hogy a kéziratos adatok Seres András fiának birtokában vannak, ő tehát nem rendelkezik felettük. Keserű szájjal vettem tudomásul, hogy ismét egy megoldhatatlan kérdéssel szembesülök, s úgy gondoltam, hogy kénytelen vagyok napirendre térni a dolog felett, hisz mást nem tehetek. (Ennek a dolgozatnak második részében bemutatásra kerülnek azok a tények, amelyek arra utalnak, hogy számomra ismeretlen és értelmezhetetlen erők azonban nem hagyták annyiban a dolgot, s a Seres András kéziratos hagyatékával kapcsolatos szálak végül is – jóval később – mégsem maradtak elvarratlanul.)

A 2004-es budapesti könyvhétről hazatérve Újvidékre azonnal megkerestem Seres András barcasági kötetét, amelyről már Pesten tudtam, hogy megvan, de dolgozatom írása közben nem vettem kézbe, tehát nem is bukkantam rá a kolléga által jelzett szövegváltozatra. A számomra addig ismeretlen barcasági mondaszöveg, amely akkor (2004) a negyedik magyar szövegváltozattá vált, így hangzik:

„Valamikor régös-régön az vót a szokás, hogy amikor az ember elérte a hatvan esztendő, a templomhoz vitték, s ott egy bottal, a szöntölt bottal fejbe ütték. Azt tartották, hogy az öregbe a pénz már úgyse nő, s az csak azért [!] jó a háznál, ha nincs baj, csinál.

Egyszer egy hatvanesztendő embör – aki még jó erőben érezte magát – nem akart meghalni, s amikor a templomhoz vitték, mögszökött. Kimönt az erdőbe s ott egy barlangban élt, erdei gyümölcssel és vadakkal.

Ahogy teltek az évök, nehéz idők jöttek a vidékre. Olyan szárazság pusztított, hogy kiszáradt még a fűnek a gyökere is. Egy kicsi fűvet az erdőből arattak, s azt a hátikon hordták ki száradni a külüre. De hát az még addigra se vót elég,

⁶ Ugyanott: 209–210. Ezek: BARJAKTAROVIC 1999. és RADENKOVIĆ 2003.

⁷ SERES 1984. 62–63. No 37. A szöveg jegyzete: 490., Mondák 37.

amíg lehavazott. Mindönki vágta, adta a marháit, csak ne lássa éhön pusztulni. Egy feketehalmi mészáros több marhát vásárolt szinte ingyen, s azt ős hitelbe, de a faluvégén möggondolkozott, s visszacsapta. Minek elhajtani, amikor Feketehalomba eleget vehet. Csak hússal nem élhet az embör, kinyér ős köll hozzá, de gabona nem termött. Sokan a hátikon hoztak gabonát ulyan messzüröl, hogy amíg a családból egy mögjárta, addig amit azelőtt hozott, otthon mögötték.

– Hova mönnyünk, mitévők lögyünk? – kérdezték egymástól az embörök.

Egyszer eszibe jut valakinek, hogy mög kéne kérdözni a legöregebb embört, hátha tudna jó tanácsot adni.

– De honnat öregembört?

Eszikbe jut, hogy él még egy az erdön, mög kéne keresni.

Elmönnek az embörök s mögkeresik az öregembört az erdön. Elmondják neki, hogy milyen nehéz üdököt értek. Annyi gabonájik sem termött, amivel kitelejenek, s mind éhön pusztulnak. Az öregember azt mondta:

– Mönjetök haza, s szödjétök le a házaitokról, csüreitökről a zsuppot s még égyszer csépöljétek ki, met [!] a bö esztendőkben, amikor befödötök, hagyatok annyi magot a zsuppbba, hogy avval kitelelhetök, s a zsuppszalmával ki tudjátok teletetni az állataitokat.

Az embörök a tanácsot mögfogadták, s így szabadultak mög az éhhaláltól. Az öregembört az erdőről hazahozták, s azóta sem bántsák az öregöt, met [!] nehéz üdökbe jó tanácsot adhat a fiataloknak.”⁸

A valóban nagyon érdekes szöveg abba a körbe tartozik, ahová a dolgozatomban bemutatott másik három magyar változat is. A Seres András publikálta változat elemzése dolgozatom első részének végén következik, miután bemutattam a kérdéskör kapcsán végzett további kutatásaimat 2004-től kezdődően.

A barcasági változat megismerése után felcsillant a remény, hogy hátha előkerül (előkerülnek) további szövegek is, s akkor lehet újra hozzálátni a téma megírásához. További változatok valóban előkerültek, de később. Erről is e dolgozat második részében lesz szó. Időközben más folklórtémákhoz gyűjtve az anyagot rengeteg újabb forrást átolvastam, amikor aztán (emlékezetem szerint 2005-ben) előkerült egy magyar nyelven közzétett idegen változat, amely mostani ismereteim szerint az öregek intézményes megölésének megszüntetéséről szóló mondai hagyomány első ismert (és egyben első nyomtatott) magyar nyelvű közlése. Éppen ezért ezen a helyen ezt is fontosnak tartom bemutatni.

Az Egyetemes Philológiai Közlöny tizenötödik évfolyamában Bognár Teofil *Egy pár szó a Toldi-mondához* címen izgalmas filológiai nyomozásá-

⁸ Ugyanaz, mint az előző jegyzet.

nak eredményét tette közzé⁹, melyben az *AaTh 921B* besorolású, *A legjobb barát és a legádázabb ellenség* elnevezésű mondatípus nemzetközi változatai két példáját mutatja be mintegy azt szemléltetendő, hogy a Toldi-monda néhány részlete feltehetően az egyetemes motívumkincset mozgató nemzetközileg ismert népielbeszélés-kincs hatására került be Ilosvai Toldiról szóló históriás énekébe. Bognár idézett két példája közül az egyik a *Gesta Romanorum* 124. (CXXIV.) része¹⁰, melynek címe: *Nem kell az asszonynak binni, mert haragjában ki-jelenti a titkokat*. Bognár az egész szöveget latinul idézi H. Oesterley berlini *Gesta Romanorum*-kiadása alapján, a maga cikkének megjelenésekor (1891) ugyanis még nem jelent meg Katona Lajos azóta legjobbnak tekintett magyar nyelvű *Gesta Romanorum*-kiadása (1900)¹¹, tehát azt a szöveget nem idézhette.¹² Ez a történet igen jó példaszövege az *AaTh 921B* típuszámú mondának.¹³

Dolgozatom témája szempontjából azonban sokkal fontosabb a másodikul idézett történet, melynek közlése előtt Bognár a következőket írja: „Ugyanez a mese előfordul »Delopathos sive de rege et septem sapientibus« című keretes mesegyűjteményben, mely minden művelt nemzet irodalmában feltalálható; a XVI. század magyar irodalmában Ponciánus históriája néven ismerjük. A Delopathosban előforduló mese bővebb, mint az előbbieik.” Ezután mondja el Bognár azt a történetet, amelyben az öregek intézményes megölésének megszűnéséről szóló idegen mondai hagyomány magyarul először szólal meg:

„Ez [a Delopathos – J. K.] elbeszéli, hogy Rómában egy fiatal király uralkodása alatt a várost ellenségek megtámadták és a hosszú ostrom miatt borzasztó éhség támadt. A fiatal uralkodó megparancsolta, hogy az öregeket, mint haszontalan kenyérpusztítókat, minden fiú köteles megölni, ellenkező esetben a fiú halállal bűnhődik.

Ki is irtottak Rómában minden öreg embert, egyet kivéve, akit szerető fia, feleségének tudtával egy barlangba rejtett s ott titokban táplálta. Midőn az ellenség eltávozott s az éhség megszűnt, nem lévén a városban bölcs öreg tanácsos, a fiatal király ifjú környezetivel együtt tobzódásba sülyedt, és rossz példájával az egész várost megrontotta. A rejtekben élő öreg ember a város süllyedését nagyon megsajnálván, fiát üdvös tanácsokkal látta el és a királyi udvarba küldte, hogy okkal-móddal az ifjú uralkodót megjavítsa.

⁹ BOGNÁR 1891.

¹⁰ Ugyanott: 970–971.

¹¹ GESTA ROMANORUM 1900.

¹² Ugyanott a magyar fordítás: 350–352.

¹³ A mondatípus monográfiája: BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. (Az *Enzyklopädie des Märchens* számára írt német szöveg horvát változata.)

A fiatal ember ügyes bánásmódja a királyt jobb útra téríti s a király tanácsosává lesz. Az előbbi fiatal tanácsosok élvén a gyanúperrel, hogy ennek atyja él, s az látja el őt bölcs tanácsokkal, veszedelembé akarják őt dönteni s azt indítványozzák a királynak, rendezzen nagy ünnepséget azzal a paranccsal, hogy hozza el oda magával mindenki legjobb barátját, leggonoszabb ellenségét, mimusát (bohócát) és leghívebb szolgáját. A fiatal ember megjelentvén atyjának a király parancsát, az átlátott rögtön a szitán s azt mondja, hogy vigye a király elé kutyáját, szamarát, fiát és feleségét. A fiatal ember úgy is tett, de sajátságos kísérete az egész udvar figyelmét felkelte, s a király megparancsolta neki, hogy magyarázza meg neki, miért hozta magával a kutyát, szamarat, fiát és feleségét? A kutya az én legjobb, legragaszkodó barátom, mert távol tartja házamtól ugatásával a tolvajokat, védelmez bárhová megyek, velem örül, velem szomorkodik. A szamar az én leghívebb szolgám, mert minden dolgot zúgolódás nélkül elvégez, soha meg nem csal s kevéssel beéri. Az én fiam az én legmulatságosabb bohócom víg játékaival, utánzásával, nevetséges erőlködéseivel; víg és szomorú, nevet és tűr, nem képmutatásból, mint a többi bohócok, hanem természeténél fogva. Az én feleségem pedig az én legnagyobb ellenségem. Mikor ezt az asszony hallotta, azonnal felkiáltott: Oh te hálátlan ember! Nem szégyelled magadat, hogy engem legnagyobb ellenségednek mondasz, aki beleegyeztem, hogy atyád életben maradjon s őt a barlangban tápláltam! Íme, szólt a fiatal ember, ez az én legnagyobb ellenségem, ki atyámat elárulta s reám is kimondta a halálos ítéletet. De a király bámulván a fiatal ember bölcsességét, meg nem büntette, hanem atyjával együtt megjutalmazta s nagy tisztességre emelte.”¹⁴

Bognár Teofil cikkének írásakor a *Ponciánus históriája* című „keretes mesegyűjtemény” modern kiadása még nem volt publikus, ez majd csak pár esztendő múlva (1898) válik hozzáférhetővé a kutatás számára¹⁵, Bognár azonban – mint fentebb láthattuk – tudott róla. Az idézett kibővített történetet azonban nem tartalmazza sem az eredeti publikáció, sem pedig a később megjelent néhány Ponciánus-kiadás. A 19. század végén a kutatók, köztük az első bécsi kiadást (1573) közrebocsátó Heinrich Gusztáv is úgy vélték, hogy a későbbi kiadások a bécsi kiadás változatai. Majd csak Waldapfel József veti fel 1937-ben¹⁶, hogy a későbbi kiadások nem latin eredetiből készült fordítások, mint a bécsi kiadás, hanem valószínűleg német forrásból készült átdolgozások, s az átdolgozó személye Heltai Gáspár

¹⁴ BOGNÁR 1891. 971–972.

¹⁵ HEINRICH 1898.

¹⁶ WALDAPFEL 1937.

lehetett. Heltai Gáspár neve alatt a Ponciánus-történet csak jóval később jelent meg Nemeskürty István további kutatásainak és forrásfeltáró tevékenységének eredményeképpen.¹⁷ Sem az egyik változat, sem a másik nem készült azonban a Delopathos néven emlegetett változat alapján, amelyet a kutatás 1200 előttre helyez¹⁸, hanem a későbbi változatok alapján. (Mindkét magyar fordítás-átdolgozás latin, illetve német eredetijét feltárta a kutatás.) Ily módon nem vagyunk abban a helyzetben, hogy akár 16. századi magyar nyelven, akár 17. századin ízelhessük a gerontoktónia fentebb bemutatott népköltészeti lecsapódásának szövegét.

Egyébként érdemes megemlíteni, hogy a Delopathosban megőrzött és Bognár Teofil által magyarra fordított (dolgozatomban főntebb teljes egészében idézett) elbeszélésnek, amely mint láthattuk, egybeötvözi az *AaTh* 921B (*A legjobb barát és a legádázabb ellenség*) katalógusszámú népi elbeszélés motívumait az *AaTh* 981 (*Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) katalógusszámú szövegtípussal¹⁹, kitűnő, az élő folklórhagyományból gyűjtött szerb nyelvű változatát tette közzé Veselin Čajkanović nevezetes szerb népielbeszélés-gyűjteményében, 1927-ben.²⁰ A két szöveg közti minimális eltérés (az öregot nem egy barlangban, hanem pincében rejtegeti fia, a király sokkal nagyobb számú feladat megoldását írja elő stb.) az élő néphagyomány szövegalkító természetével magyarázható, valamint a két szöveg közötti félezer esztendő meghaladó időbeli távval.

Ha most e dolgozat első részének vége felé elgondolkozunk azon, hogy a Seres András közölt szövegváltozat miként illeszkedik a magam első gerontoktónia-tanulmányában felsorolt (és bemutatott) általam addig ismert három mondaszöveghez, a következőket lehet megállapítani:

Seres változata legközelebb a Horváth István közölt szöveghez²¹ áll, annak bevezető részében is azt olvassuk, hogy régi szokás szerint az öregeket hatvanéves korukban „szentbottal” ütötték agyon, a szentbotos változatok egyébként ez idáig csupán Erdélyből ismertek. A másik fontos (illetőleg: legfontosabb) hozadéka Seres változatának, hogy szépen illeszkedik mindhárom (általam 2004-ig megismert) magyar változathoz: mind a négy némi eltéréssel a „zsúptetős” változatot reprezentálja, amelynek idegen változatait a magam első dolgozatában bemutatam. Seres András változata, valamint a Bognár Teofil által publikált (a Delopathosból fordí-

¹⁷ HELTAI 1976.

¹⁸ BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. 95–96.

¹⁹ Maja Bošković-Stulli természetesen számon tartja a két típus összefonódását is a Delopathosban: BOŠKOVIĆ-STULLI 1991. 95–97.

²⁰ ČAJKANOVIC 1927. 338–340. No 103. (Címe magyarul: *Ki az ember legnagyobb ellensége?*)

²¹ HORVÁTH 1971. 52.

tott) magyar nyelvű szövegeken kívül 2004-ben további magyar (vagy magyar nyelvű) adalékok nem álltak rendelkezésemre az öregek intézményes megölésének megszűnéséről (megszüntetéséről) szóló mondai hagyomány kapcsán.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kérdéskör kapcsán felbukkanó vagy irodalmi utalások alapján megismerhető további közlemények nem keltették fel érdeklődésemet. Ebben az időszakban ismertem meg egy szerb nyelvű közleményt, amelynek szerzője áttekintést adott az újjörög szakirodalom gerontoktóniával kapcsolatos megnyilatkozásairól, és szerb fordításban közölte a vonatkozó gyűjtött szövegeket is.²² A közlemény kezdetben népszokásként beszél az öregek intézményes megöléséről szóló hagyományról, később már ennél szkeptikusabban fogalmaz, s felteszi a kérdést, hogy a gerontoktónia az emlékezetben fennmaradt valóság-e, vagy csupán a képzelet terméke.²³ Az újjörög szóhagyományból feljegyzett szövegváltozatok (összesen tíz) néhány kivétellel pár mondatos közlés (elsősorban helynévmagyarázó hagyományt jelentenek), mondaszerű szöveg alig akad köztük. Motívumgazdagságuk tekintetében ezek a szövegek meg sem közelítik a páratlanul gazdag délszláv szövegek színvonalát, sőt az eddig ismert négy magyar változatát sem. Ezek közül bemutatok egyet Georgiosz Megasz mindenütt hivatkozott, 1932-ben közzétett Gerontoktonia című dolgozatából:

„Régen az emberek 150 évig éltek. Ezért amikor betöltötték 60. évüket, zsákba tették őket és felvitték a magas hegyekbe, de úgy nézték, hogy minél magasabbra vigyék őket, nehogy visszajöjjenek és ezáltal elkerüljék a halált. Így elérkezett egy öregnek a napja is. »Apám« – mondta neki a fia – »elérkezett a megtisztulás [a gerontoktónia – J. K.] ideje.« »Mutatok neked egy rövidebb utat, mert ahogy te engemet ma, úgy fognak téged is egy szép napon a te gyerekeid.« [Mondta az öreg – J. K.] Akkor a fiú elrejtette az öreget egy barlangba, hogy a többiek ne tudják meg, hogy él. Aki ismeri a tisztességet, meg fogja érteni. Az öreg időnként tanácsokkal látta el fiát, hogy mit tegyen vagy mit ne tegyen. Az emberek azt mondogatták: »Ez [a fiú – J. K.] nem érte még el az érett kort, mégis úgy beszél, mintha hatvanéves lenne.« És megfenyegették, hátha megtudnák, hol van az apja. »Ha megtaláljuk megkövezzük a fiával együtt.« Viszont a tanácsok, amelyeket az öreg a fiának adott, mindenkinek hasznára váltak. Az öreg emlékezetének jeleként be lett tiltva az öldöklés. Attól kezdve többé nem ölték meg az öregeket.”²⁴

²² DORĐEVIĆ 1998.

²³ Ugyanott: 131.

²⁴ Ugyanott: 134. No 6.

Ljubinko Radenković 2003-ban nagy áttekintést tett közzé, amelyben az öregek megöléséről szóló szláv mondákat elemzi sokféle szempontból.²⁵ Az eddigi (2004-es évvel bezárólag) négy magyar mondaszöveg szempontjából fontos az a megállapítása, amelyet a „megmentő tanács” motívuma kapcsán ír a vonatkozó szláv mondákról. „Az elveszett/visszaszerzett mag motívuma a legszélesebb körben elterjedt és megtalálható a szláv népek mindhárom csoportja esetében.”²⁶ Láthattuk, hogy mind a négy magyar változatban ugyanerre a motívumra helyeződik a legnagyobb hangsúly, amiből az a következtetés vonható le, hogy a magyar változatok ennek a csoportnak a párhuzamai. Ezután Radenković tartalmi összefoglalását adja a vonatkozó szláv mondaszövegeknek, amelynek lényege, hogy az elrejtett (a meg nem ölt) öreg apa tanácsa alapján jutott hozzá újra a lakosság a vetőmaghoz, s ezáltal megmenekült az országlakosság az éhhaláltól. Ennek alapján az emberek (vagy az uralkodó) rájön, hogy az öregek tapasztalata és tanácsai nélkül nincs fennmaradás, tehát lemondanak a haszontalannak tartott öregek intézményes elpusztításáról (vagy az uralkodó rendeli el az öregek megölésének megszüntetését). Külön összegezi azokat az eljárásokat, amelyeknek alapján az emberek vetőmaghoz jutnak, ezek közül a régi zsúpfedelek leszedése és újracsépelése a szerző szerint (pontosan adatolva) az Ukrajnában, Fehéroroszországban, Oroszországban, Lengyelországban és Szlovéniában gyűjtött mondaváltozatokra jellemző.²⁷ (Mint láthattuk, a magyar változatok is ezt fogalmazzák meg, vagy ehhez nagyon közeliek.)

2.

2005 őszén a legnagyobb meglepetésemre képeslap érkezett címemre Japánból. Meglepetésem még nagyobb volt, amikor az üzenetet is elolvastam a hátlapon. Az aláíró Seres Bálint arról értesített, hogy olvasta az interneten a *Mióta tisztelik az öregeket?* című tanulmányomat, „amiből kitűnik, hogy a magyar kutatás milyen keveset tud erről a mondáról”. Aztán azt írta, hogy maga is évek óta gyűjti az adatokat és „kutakodok”, „mert nálam van az 1992-ben elhunyt Seres András Székelyföldön gyűjtött és kéziratban maradt mondagyűjtése. Számos monda arról, hogy

²⁵ RADENKOVIĆ 2003.

²⁶ Ugyanott: 227.

²⁷ RADENKOVIĆ 2003. 228. Érthetetlen, hogy az idézett szerző nem utal az eddig ismert egyetlen szerb és egyetlen horvát változatra, amelyeket szövegszerűen is bemutattam dolgozatomban. A szerb változat magyarra fordítva: JUNG 2004a. 27., a horvát változat magyar szövege: JUNG 2004a. 28. Mindkét helyen az eredeti szövegek pontos adataival. A szlovén változat, amelyre Radenković utal, sajnos kiadatlan adattári szöveg a SAZU Néprajzi Intézetében, Ljubljánban.

mióta nem ölik meg az öregeket”. Végül közölte, hogy szeretné velem felvenni a kapcsolatot. Közlendője keltezetlen, a bélyegeken látható postai bélyegző dátuma: 2005. IX. 03. (Az évszám azonban bizonytalan; lehet esetleg 2006 is!)

Felderengett bennem, hogy az aláíró Seres Bálint nyilvánvalóan Seres András fia lehet, akit a közöletlen gyűjtések birtokosaként említett Pesten a kolozsvári folklorista kolléga. Az Európa és Japán közti távolság miatt a hagyományos levelezés nem mutatkozott célszerűnek, ezért a képeslap írója az internetes kapcsolatteremtést indítványozta. Ilyen címem nincs, a kommunikációnak ezt a formáját nem gyakorolom, ezért csak jó sokára határoztam el magam arra, hogy mégis így válaszolok neki. Mint kinyomtatott elektronikus levelezésünkől látom, 2006 decemberében írtam neki először, s ő is ebben a formában írt nekem újra. (Ezért tűnik valószínűnek, hogy a képeslap 2006 őszén érkezett hozzám, nem pedig 2005-ben, mert bár mindenre késedelmesen válaszolok, egy esztendőért talán mégsem vártam a válasszal.) Az elektronikus levelezés átnyúlt 2007-be is, amelynek lényege az, hogy Seres Bálint maga is tájékozódni próbált a kérdésben, s apja kéziratban maradt vonatkozó gyűjtéseihez kommentárokat is írt, sőt az egész anyag (a szövegek és a kommentárok) közlését is megkísérelte Magyarországon, de az végül is megghiúsult.

Az egyik levelemben arról értesítettem, hogy a közlés nálunk megoldható lenne, ha elküldené a szövegeket és az ő kommentárjait. Arra is kértem, hogy a gyűjtésben lévő román nyelvű szövegeket (mert Seres András hagyatékában ilyenek is fennmaradtak a téma kapcsán) fordítsa le magyarra, hogy azokat is közölhessük. Seres Bálint utolsó elektronikus levele 2007 februárjának végén érkezett, amelyben közölte, hogy elfoglaltsága miatt azonnal nem tudja küldeni az anyagot, de amint ideje engedi, elküldi. Levelezésünk ezzel megszakadt. Szomorúan állapíthattam meg, hogy Seres András kéziratban maradt vonatkozó gyűjtéseit ezúttal sem ismerhettem meg.

Tavaly, 2011 őszén, küldeményt hozott a posta Romániából. A küldeményben Seres Bálint levele és egy kiadvány lapult. Ez a levél is keltezetlen, akárcsak az évekkel korábban Japánból küldött képeslap; ezúttal is a postabélyegző dátuma nyújtott segítséget, amely szerint a küldeményt 2011. október 11-én adták postára Sepsiszentgyörgyön. A levélből megtudtam, hogy „közel egy éve, hogy megjelent a Szenteltbot című tanulmány, amiről már korábban írtam Önnek”. Azt is közölte velem a levélíró, hogy időközben hazaköltöztek Japánból, s örül annak, hogy egyáltalán megjelent (a tanulmány), „pedig utólag látom már, hogy sok javítani-, pótolnivaló lett volna benne”. Itt újabb adatokat említ, amelyek utólag kerül-

tek elő Udvarhely vidékéről. („Ott úgy mondják, hogy aki elérte a 60 évet, annak a kapuján bedobták a szenteltbotot.”)

A küldeményben lelt kiadvány (Seres András: *Szenteltbot. Napkút kiadó, Napút-füzetek 49, Budapest, évjelölés nélkül*) egy alig húszlapos nyomtatott füzet, benne egy cím nélküli és szerző nélküli bevezető szöveg (1–11. p.), bibliográfia (12. p.), valamint egy 40. számozott szöveget tartalmazó rész (13–20. p.), amelynek címe: *A magyar nyelvterületről előkerült mondák, töredékek, szólások, közmondások gyűjtési idő szerint sorolva*. E szöveganyag legnagyobb része a Seres András hagyatékában lelt, eddig kiadatlan gyűjtést tartalmazza. (A kiadvánnyal kapcsolatos kommentárjaimat később fogom kifejteni.) Seres Bálint levelében még néhány adalék szerepel, amit érdemes megismerni, mivel apjával, Seres Andrással kapcsolatos.

Közli, hogy szándéka szerint a kiadványt apja, Seres András születésének 75. évfordulója esztendejében (2010) szeretne volna kiadni, de az áttolódott 2011-re. Továbbá: „Végül az történt, hogy mivel megvolt a gyűjtés [Seres András kéziratban maradt gyűjtéséről van szó – J. K.], de nem volt melléje semmilyen magyarázat, írtam egy dolgozatot.” Azt is közli, hogy Magyarországon egy kiadóba be voltak adva „édesapámnak kéziratai, amik a halála miatt nem jelentek meg”. Ezeket kérésére visszakapta a kiadótól. Továbbá: „És megdöbbenem láttam, hogy a kéziratok között volt az a tanulmány is, amit Seres András írt ezelőtt kb. húsz évvel a szenteltbotról. Így ez most is kéziratban maradt.” Ebből tehát világosan következik, hogy a Seres András neve alatt megjelent *Szenteltbot* című kiadvány bevezető (eligazító) tanulmányának szerzője nem Seres András, hanem Seres Bálint. Mivel Seres András tanulmánya, amelyet (akkor még közöletlen) gyűjtéseihez írt, előkerült, az egész kérdéskör és magyar folklórkutatás szempontjából kíváncsatos lenne, ha ez a tanulmány valahol megjelenne, hogy lássuk, mit gondolt az egész kérdésről akkor Seres András. (1984-ben megjelent barcasági köteteiben az abban közölt mondaszöveg jegyzetében mindössze Horváth István magyarórzdi változatára és a hasonló ottani szokásra utal.)²⁸

Mindezek előrebocsátása után, ha kézbe vesszük a tárgyalt kiadványt, első lépésként szükségesnek mutatkozik pontos (kiegészített) könyvészeti leírását adni. Ez pedig a következő lehet: *Seres András [és Seres Bálint]: Szenteltbot. [A bevezető tanulmányt írta, a példaszövegeket közölt forrásokból egybegyűjtötte és Seres András hagyatékából közzétette, valamint a román szövegeket fordította Seres Bálint.] Napkút Kiadó, Budapest. Napút-füzetek 49. [2011]* Ezeknek az adatoknak birtokában lehet tehát a továbbiakban használni ezt a kiadványt.

Ami magának a kiadványnak a tartalmát illeti, annak kapcsán (mint sok tekintetben érintett) az alábbiakat lehet megállapítani.

1. Ami a Seres Bálint által közölt negyven (sorszámozott) folklórszöveget illeti (13–20. p.), azok közül a magam tanulmányában már közzétett három szöveg (Saját közlésem²⁹, Horváth István³⁰ és Dobos Ilona szövege³¹) mellett újra közli Seres András barcasági változatát³², ugyanannak hagyatékából egy román nyelvű szöveget és egy sereg általában néhány mondatos szöveget, melyek többsége a hiedelemközlés, néha a memorát szintjét éri el. Ezek között mindössze egy van, amely az öregek intézményes megőlésének megszűnéséről (megszüntetéséről) megfogalmazódott mondatípust reprezentálja. A többi szöveg a magam dolgozata megfogalmazott célkitűzéseinek szempontjából indifferens, hisz az öregek szenteltbottal történő megőlésének egykori valós gyakorlatát látszik igazolni. (A magam dolgozatában a gerontoktónia „társadalmi népszokását” igazolható valós cselekményként a legnagyobb szépséggel említettem, a kérdéskör számos kutatójával összhangban.) A magam dolgozatában tárgyalt mondatípus (az *AaTh* 981, *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) „zsúptetős” verziója igen szűkszavú változatának vehető Seres András hagyatékából a 24. számú szöveg, amely így hangzik:

„Régen, mikor az ember elérte a 60 évet, szembottal ütötték fejbe a község-háza körül. Odavezették s ott vót egy ember. Akkor sok hiányok voltak a tudásokba, mezőkön. De üdős ember nem volt. Egy ember megmaradt. Egyszer csak nem lett gabona. Ő azt mondta:

– Vessetek ide meg oda, hogy legyen sok gabonátok, pityókát es ültessetek.

*Az emberek megfogadták. Aztán volt minden. Azóta hagyják életben az öregeket.”*³³

(Meg kell még említeni a 10. számú román szöveget is, ami úgyszintén ennek a mondatípusnak a változata, de nem a „zsúptetős” verziót reprezentálja. Ugyancsak az ortodoxiából származó újgörög változata Georgiosz Megasz gyűjtéséből szerb fordításban olvasható Jovanka Đorđević közleményében.)³⁴

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a magam dolgozata a gerontoktónia mondai lecsapódásával foglalkozott a magyar folklórban, s ennek fényében vettem górcső alá Seres András hátrahagyott szövegeit.

²⁹ DEGREL 1952., nálam: JUNG 2004a. 19–20.

³⁰ HORVÁTH 1971. 52., nálam: JUNG 2004a. 35.

³¹ DOBOS 1986. 75–76., nálam: JUNG 2004a. 36.

³² SERES 1984. 62–63.

³³ SERES [és SERES] [2011]. 17. No 24.

³⁴ ĐORĐEVIĆ 1998. 135. No 8.

Ami Seres Bálintnak a kiadványhoz írt bevezető dolgozatát illeti (1–12. p.), annak kapcsán a következőket kívánom megjegyezni. Számomra igen megtisztelő, amit a dolgozat legelején ír: „Az *Ethnographia* 2002. 1–2. számában Jung Károly egy különösen érdekes mondatípust (AaTh 981) ismertet, melynek magyar nyelvű változatairól keveset tudunk. Annak ellenére, hogy korábban már több magyar változatát ismertették, ez az írás az első, mely érdemben foglalkozik a monda nemzetközi összefüggéseivel és a magyar folklórirodalomban elfoglalt helyével. Bőséges délszláv irodalmat idéz és próbálja a magyar variánsokat is egymással összevetni.”³⁵ Észrevételei is vannak, ami a tudományos párbeszéd tekintetében – ha valóban tudományos párbeszédről van szó – fontos és elengedhetetlen. Ezt írja: „Ennek ellenére azt gondolom, hogy adatai hiányosak, mert a felhasznált irodalmat nézve kissé egyoldalúnak látszik az az irány, melyet írásában meghatároz a szöveg nemzetközi összefüggéseinek kutatására, nem tud román változatokról, nem ismeri például a Seres András által 1984-ben közölt szöveget, és természetesen nem tud a kéziratban őrzött változatokról, töredékekről sem. Mivel az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő, számomra elkerülhetetlennek látszik román variánsokkal való összehasonlítása is.”³⁶

Kommentárom az eddig idézettek kapcsán:

1. Tanulmányom első megjelenése (első közlései: *Híd* 66[2002] No 6. június, 771–792. és *Ethnographia* 113[2002] No 1–2. 1–21.) előtt a mondatípust, illetve „több magyar változatát” nem ismertették, mindössze Dobos Ilona fűzött némi kommentárt az általam jelzett könyvében a Horváth István közölt változat (melyet Dobos Ilona botrányos formában közölt újra) és a maga által hallott és közölt változathoz.³⁷ E két változat mellett dolgozatom közlésekor (és újraközlésekor) még az általam közölt torontálvásárhelyi eredetű vajdasági (szerb nyelven közzétett) változat volt csak ismert számomra.

2. A román változatokról valóban nem tudtam, nem tudok ma sem többet, mint amennyit ezekről Seres Bálint az itt tárgyalt kiadvány lapjain elárul. A nemzetközi mesekatalógus mindössze egyetlen román változatra utal (lelőhely-megjelölés nélkül), annak típusszámát is 910F*-ként jelölve meg.

3. A Seres András által 1984-ben közölt változatot csak utólag ismertem meg, miként arról ennek a dolgozatnak első részében beszámoltam,

³⁵ SERES [és SERES] [2011]. 1.

³⁶ Ugyanott.

³⁷ Lásd: DOBOS 1986.

s hallottam (az idézett kolozsvári folklorista kolléga szóbeli közlése alapján) kéziratban maradt gyűjtéseiről is, melynek megismerésére kísérletet tettem, miként arról ugyancsak beszámoltam dolgozatom első részében. Ezek között azonban nincsenek az általam tárgyalt mondatípusnak magyar „változatai”, mindössze egy vérszegény szöveg, melyet főntebb teljes egészében idéztem, valamint egy román változat, mely nem a „zsúptetős” verzió reprezentánsa.

4. Hogy mennyiben „egyoldalú az az irány, melyet a szöveg [feltehetően az általam tárgyalt mondatípusra gondol Seres Bálint] nemzetközi kutatására meghatározok”, az megítélés kérdése. Emlékeztetek arra, hogy a „bőséges délszláv irodalom” mellett német irodalomra is hivatkozom (Paudler, Moser-Rath), valamint a horvát Gavazzi dolgozatára (mely eredetileg angolul jelent meg), s a magam elképzeléseit a délszláv források mellett ezeknek adatai felhasználásával fogalmaztam meg. Eddig még nem hallottam róla, s nem is olvastam, hogy a magyar folklorisztika a magam dolgozatában (2002) foglaltakat megcáfolta volna. Az viszont igaz, hogy a kérdéskört eddigi ismereteim szerint dolgozatom többszöri közzététele (!) után is mindössze Seres Bálint méltatta figyelmére, amiért hálás vagyok.

5. Seres Bálintnak az a kijelentése, hogy „az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő”, lapsus calaminek vehető, hisz maga is idézi az általam közzétett torontálvásárhelyi változatot, amely eddigi ismereteink szerint az elsőül feljegyzett (1951) magyar adatközlőtől származó (de közlésekor szerbre fordítva publikált) magyar változata az általam tárgyalt mondatípusnak. Ebből következően a mondatípus nem csupán Erdélyben lehetett ismert, hanem a magyar nyelvterületen szélesebb körben, csak nem figyelt fel rá a kutatás gyűjtés közben, és nem jegyezte fel. (Legalábbis eddig további változatokról nincs tudomásom.)

Seres Bálint az itt kommentált füzethez írt bevezető dolgozatában a továbbiakban azt fejtegeti, hogy nem lehetett tudomásom Seres András további vonatkozó szövegeiről, amelyek kéziratban maradtak. Mint láthatta az olvasó, ezekről a kéziratban maradt gyűjtésekről tudomásom volt, sőt megismerésükre is kísérletet tettem, ami aztán nem sikerült. (Ezt viszont Seres Bálint nem tudhatta.) Ebben a szövegrészben viszont – úgy tűnik – S. B. elég pontosan körülírta Seres András gerontoktóniával kapcsolatos gyűjtéseinek lényegét: elmondja, hogy évtizede őrizget egy „szenteltbot” feliratú borítékot, „melyben mondákat, töredékeket és szólásokat gyűjtött össze [S. A.] egy a székely hagyományban fennmaradt, »szenteltbot«-nak nevezett kivégzőeszköz *mítoszáról*”.³⁸ Azt is elmondja S. B., hogy a borí-

³⁸ SERES [és SERES] [2011]. 1. Az idézet utolsó szavának kiemelése tőlem.

tékban egy néhány oldalas dolgozat töredékét találta, melynek az eleje és a vége hiányzott. Hogy S. A. ebben a töredékben mit írt, nem tudjuk, ezt csak S. B. láthatta, s a benne írtakat felhasználhatta bevezető szövegének megírásakor. (Mint fentebb beszámoltam róla, S. B. leveléből tudom, hogy S. A. gyűjtéseihez írt kísérőtanulmánya végül is előkerült – egy megnevezetlen kiadónál lappangott Magyarországon – ezt azonban S. B. már az itt tárgyalt füzet megjelenése után vehette kézbe. Mint fentebb már utaltam rá, nagyon üdvös lenne, ha a folklorista közvélemény is megismerkedhetne ezzel a tanulmánnyal – a miheztartás végett.)

A bevezető dolgozathoz meg tudjuk továbbá, hogy ezután kezdte a téma foglalkoztatni a szerzőt, s a magyar (szak)irodalomban nem talált szinte semmit, míg aztán egy japán szerzőnél (Nishizawa) és Dobos Ilonánál talált rá, míg végül kezébe kerültek az én dolgozataim. Az utóbbi kapcsán azt kell megjegyeznem, hogy a gerontoktóniáról ez idáig egyetlen tanulmányt publikáltam; az S. B. által említettek *egyazon szöveget jelentenek*, a második a kötetbeli közlésre vonatkozik.³⁹

S ha már Seres Bálint (szak)irodalom-használatával kapcsolatos részről tartunk, engedtessek meg ennek nyomán is némi kommentár.

1. Ami a tárgyalt füzet *Bibliográfia* című részét illeti, annak kapcsán megjegyzendő a miheztartás végett. Az abban felsorolt magyar nyelvű irodalom *mérvadó* műveit már felsoroltam (és használtam) a magam dolgozatának megírásakor és közzétételekor. Ezek: *Benedek Katalin* mesekatalógusa (1984); *Dobos Ilona* könyve (1986); *Horváth István* könyve (1971); *Ljubinko Radenković* fontos tanulmányát (2003) pontosan leírtam és bemutattam 2004-ben megjelent könyvemben, ahol a gerontoktóniáról írott dolgozatom harmadik (!) közlése megjelent, s hozzá pótlólagos adatokat közöltem.⁴⁰ Ezeket a műveket tehát nem kellett újra felfedezni a kérdéskör kapcsán.

2. Néhány megjegyzés S. B. forráshasználatával kapcsolatban. Ami a fentebb említett Radenković tanulmányának (*Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture*) magyar nyelvű címét illeti, azt már pontos fordításban megadtam előbb említett könyvemben: *Szláv mondák az öregek megőléséről a kultúra kontextusában*.⁴¹ Az S. B. által adott cím: *Az idősek megőléséről szóló szláv legenda kulturális kontextusa* tehát nem pontos és részben félrevezető. Továbbá: a tanulmány a *Zbornik MS za slavistiku* című újvidéki folyóiratban jelent meg, tehát semmi köze a SANU (Szerb Tudo-

³⁹ Lásd: JUNG 2002., JUNG 2002a. és JUNG 2004a.

⁴⁰ JUNG 2004. 209–210.

⁴¹ Ugyanott.

mányos és Művészeti Akadémia) Balkanológiai Intézetéhez (Balkanološki institut SANU, Beograd), ahogy S. B. írja.

3. A *Bibliográfia* említ egy Duro Frankovic nevű szerzőt és tanulmányát. Ennek kapcsán is a pontosítás: Itt Đuro Franković (Frankovics György) magyarországi horvát folkloristáról van szó, akinek tanulmánya címét (*Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata*) maga a szerző adta meg magyarul (is): *A magyarországi horvát balladák mitopoetikai és egyéb képe*.⁴² A Seres Bálint által adott cím: *A mitopoétika képi ereje a magyarországi horvátok balladájában* tehát pontatlan és téves. A Frankovićra való hivatkozás (DURO 1997. 111–139.) a füzet 5. lapján tehát minden tekintetben téves, annál is inkább, mert ott néhány mondatos idézet szerepel Franković dolgozatának magyar nyelvű rezüméjéből; a kérdés kapcsán egyébként (amely csak marginális eleme a tanulmánynak), magában a főszövegben az alábbiakat írja: a *Nezabvalna dica* (*A hálátlan gyerekek*) című bajai horvát ballada elemzése során elmondja, hogy az anyósát menye az erdőbe küldte fakérget gyűjteni, hogy az életben maradjon. Az öregasszonyt egy ismeretlen dalia találja meg az erdőben hét év múlva, s varázseszközöket ad neki. Az öregasszony hazatér, de közben családtagjai kővé váltak. Az öregasszony a varázseszközökkel életre kelti őket. Ezután szó szerint idézem Frankovićot (magyar fordításban): „Egyébként bennünket jobban érdekelne az a motívum, hogy a menyecske miért küldte el anyósát az erdőbe. Nem arról van szó talán, hogy a családban elfogyott az élelem? Itt arra gondolhatunk, hogy valami hasonló gyakorlatról van szó, mint az eszkimóknál és a japánoknál, ahol az unoka az élelem hiánya miatt nagyanyját az erdőbe, a hegyre vagy a fagyos semmibe kísérte ki, ahonnan az öregasszony számára nem volt visszatérés, amit az teljesen normális jelenségnek tartott saját tágabban értelmezett közösségével együtt. (Hasonló szokás ismert a balkáni népeknél, ahol *az öregek megölésének* nevezik.) Erről említés történik egy közöletlen Dráva menti horvát elbeszélésben is. Egy idő után a kimerült öregemberekkel kapcsolatos ilyen viszonyulás bűnné vált a közösség szempontjából, ami büntetést vont maga után az ismeretlen dalia részéről, tehát a mi esetünkben feltételezhetjük, hogy hasonlóról van szó.”⁴³ (Sajnos, Franković nem nevezi meg eszkimó és japán forrásait, a Balkán említésénél pedig Milovan Gavazzi általam is idézett tanulmányára hivatkozik [GAVAZZI 1978], ahol a horvát etnológus a jelzett szokással kapcsolatban erős kétségeinek is kifejezést ad. Zavaró az a tény is, hogy Franković jelen időben említi a „szokást” a balkáni népeknél. A jelen idejű

⁴² Lásd: FRANKOVIĆ 1997.

⁴³ Ugyanott: 119–120.

– sőt közelmúlti – említés képtelenségével kapcsolatban már írtam első tanulmányomban. Ami pedig az idézetben említett közöletlen horvát elbeszélést illeti, annak kapcsán tudni kell, hogy a „*pripovijetka*” [Franković eredeti horvát szövegében] ugyan valóban *elbeszélés*ként fordítható magyarra, de jelentése *mese* vagy *monda* is lehet, bár az utóbbit az újabb horvát szakirodalom a „*predaja*”, a szerb szakirodalom pedig „*predanje*” szóval jelöli. Biztosra vehető tehát, hogy a „*neobjavljena pripovijetka podravskih Hrvata*” jelentése *Dráva menti horvát mondaként* fordítható. Franković idézett szövegrészletének zárórésze pedig [véleményem szerint] arra utalhat, hogy a közöletlen mondában az öregek megölésének megszűnéséről [megszüntetéséről] szóló mondatípus magyarországi horvát változata lap panghat. Ha ez valóban így van, az nagy nyeresége lenne a kelet-közép-európai folklorisztikának, hisz ezzel újabb fontos variánsát ismerhetnénk meg az általam tárgyalt mondatípusnak. Legjobb tudomásom szerint a jelzett szöveg máig közöletlen, Franković tanulmánya pedig, amelyben említés történik róla, 1997-ben jelent meg!

4. A tárgyalt füzet bevezető dolgozatában hivatkozás történik egy szerzőre (ZELENYIN 1980)⁴⁴, ilyen szerző és műve (melyik?) azonban az irodalomjegyzékben nem fordul elő. Korrekcióra szorul továbbá még egy adat: Seres Bálint „a vendek (németországi szlávok)”⁴⁵ közt 1580 körül megforduló egyik urat idézi Karl Haupt *Sagenbuch der Lausitz* című mondagyűjteményre hivatkozva. Attól tartok, hogy ismét lapsus calamiról van szó. A lausitzi (tehát németországi) szlávokat aligha lehet vendeknek nevezni, mint teszi S. B., tekintettel arra, hogy a vendek a Mura mellékén élő szlovén nyelvű népcsoportot jelentik, s tagjai napjainkban Magyarországon és a Szlovén Köztársaságban élnek. A lausitzi szlávok régen elfogadott magyar nyelvű elnevezése a *lausitzi szorbok*, németül: Lausitzer Sorben, tehát a két szláv népcsoportot (a vendeket és szorbokat) kár és nem is szükséges sem összetéveszteni, sem pedig összemosni. Egyébként a szorbokhoz kötött gerontoktónia sem győzött meg arról, hogy a kapcsolódó folklórhagyomány az öregek egykori valós kivégzésének tényét jelenti. Amit erről ír S. B., nem idézetként közli, tehát nem a könyvből (Haupt) kiemelt konkrétum.

5. Arra is fel kell hívní az Olvasó figyelmét, hogy S. B. további ismétlésekbe bonyolódik. Amikor tanulmányomban (mindhárom közlésében) azon gondolkodtam, hogy az általam tárgyalt mondatípus (*az AaTh 981., Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) műfajilag vajon a

⁴⁴ SERES [és SERES] [2011]. 7.

⁴⁵ Ugyanott: 6.

mese, a monda vagy a példázat kategóriájába sorolható-e, végkövetkeztetésül az alábbiakat írtam le: „Úgy vélem tehát, hogy az AaTh 981 típusszámú magyar és idegen népi elbeszélő szövegek eredetmagyarázó mondanaként értelmezhetőek, egy (hipotetikus) kegyetlen társadalmi gyakorlat megszűnésének eredetét magyarázzák, s korántsem azt bizonyítják vagy dokumentálják, hogy a szövegtípust ismerő közösségben valaha is élt az öregek megölésének hagyománya. Tehát egy virtuális folklórvalóság körébe tartoznak.”⁴⁶ S. B. bevezető dolgozatának elején a következőket írja: „Végül is azt hiszem, hogy részben meseszerű, részben példázatszerű mitikus elemeket is magába foglaló eredetmagyarázó mondanak (egyébként Seres András is a mondák közé sorolta [SERES uo.]) vehetjük, ami arra figyelmeztet, hogy miért kell tisztelni az öregeket.”⁴⁷ (Emlékeztetőül: a gerontotóniáról szóló dolgozatom címe: *Mióta tisztelik az öregeket?*)

6. Dolgozatomban elmondtam, hogy a kérdésen töprengve (hogy a nemzetközi mesekatalógus nem tud a tárgyalt típus, az AaTh 981 magyar változatairól, s a magyar mesekatalógus sem, még a típust sem jelöli) szétnéztem a típusbokr lehetséges magyar típusai és szövegei között, s az alaptípus mellett bemutattam még három altípust, ami a tárgyalt alaptípus közeli változata. Ily módon megemlítettem az *AaTh 980A (A fél takaró)*, az *AaTh 980B (Az öreg ember és a vályú)* és az *AaTh 980C (A hajánál fogva húzott apa)* típusokat, s megállapítottam, hogy melyiknek van magyar változata, s ezeket jegyzi-e a nemzetközi mesekatalógus, illetve Berze Nagy János katalógusa. E vizsgálatnak az volt az eredménye, hogy a jelzett katalógusok vagy ismerik a típust vagy nem, ismerik a magyar változatokat vagy nem.⁴⁸ E vizsgálat konklúziójaként a következőket írtam: „Mind ezeknek a típusoknak (magyar) változataiban ha ugyan nem is az öregek megöléséről vagy e szokás megszüntetéséről van szó, de az öregemberek iránti kegyetlen magatartásról, legalábbis egy családon belül, s minden változatban (a 16. századiban is!) a kegyetlen fi rádöbben cselekedetének gyalázatos voltára, és apját újra kitüntető figyelemben részesíti.”⁴⁹ Érdekes módon Seres Bálint a tárgyalt füzethez írt bevezető dolgozatában ugyanezeket a mondatípusokat, valamint az általam tárgyalt típust (AaTh 981) veszi sorra és tárgyalja a típusbokr keretében, azzal a különbséggel, hogy az egyes típusok tartalmi kivonatát (szüzséjét) részletesen leírja, s közli, hogy változatai mely nép (ország) folklórjában bukkannak fel. Ezeket az

⁴⁶ JUNG 2004a. 37.

⁴⁷ SERES [és SERES] [2011]. 2.

⁴⁸ JUNG 2004a. 31–32.

⁴⁹ Ugyanott.

adatokat a nemzetközi mesekatalógus tartalmazza, ott bárki megtalálhatja őket, ha kedve van hozzá. Az általam is bemutatott négy mondatípus mellett S. B. még egyet felsorol (*AaTh 980D [Az étel varangyosbékává válva a hálátlan fiú arcába ugrik]*), ennek azonban nincsenek magyar változatai, tehát magam nem foglalkoztam vele. S megemlíti az *AaTh 1535 (A gazdag és a szegény paraszt)* típust, ott azonban az általa jelzett szüzsé nem található. Az elmondottakból is az következik, hogy S. B. ismét ugyanazt ismétli meg, amit már tanulmányomban megtalálhat az olvasó.

Az itt tárgyalt bevezető dolgozatban ez is olvasható: „Lehetséges, hogy a magyar zsúptetős változat létrejötté éppen azzal a hiedelemmel való kontaminálódásának köszönhető, hogy az állatok új esztendő első napjának éjszakáján megszólalnak. Egymás között elbeszélnek, hogy a zsúptetőben még elég mag van, amit ha újra kicsépelnének, lenne vetőmag.”⁵⁰ Az idézett mondatkal kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy tanulmányomban idéztem azt a magyarórdi szövegpéldát, amelyben éppen a megszólaló állatok fedik fel az elrejtőzve figyelő gazda előtt, hogy a zsúptetőben még elég sok szem található.⁵¹ Az idézett hiedelemmondához fűzött kommentárjaimban elmondtam elképzeléseimet az *AaTh 981* mondatípus és a hiedelemmonda lehetséges összefüggései kapcsán.⁵² S. B. tehát lényegében ugyanazt mondja el, vagyis ismét a már korábban (mások által) leírtakat ismétli meg.

Az itt kommentált kiadvány bevezető dolgozatában Seres Bálint több ízben szememre hányja, hogy nem ismerem az általam tárgyalt mondatípus román változatait. Ez valóban így van, de ő, aki megismerhette a román változatokat, mindössze kettőt idézett dolgozatában, ezek közül csupán az egyik tekinthető a magyar változatok közvetlen párhuzamának.⁵³ Gondolom, ha több ilyen előfordulna a román népköltési gyűjteményekben, azokat is idézte volna vagy legalább utalt volna rájuk. Ebből kifolyólag nem tekinthető indokoltnak az az elképzelése, amit az alább idézendő mondatában kifejt: „A magyar nyelvű változatok a nyelvterület keleti régiójához kapcsolódnak. Ezért számolni kell esetleg egy román közvetítéssel. Mint láttuk, a délszláv adatok elég távol állnak az erdélyiektől.”⁵⁴

E mondatok kapcsán kommentárom a következő:

1. S. B. egyszer már leírta: „...az eddigi változatok Erdélyből kerültek elő.” Másutt pedig ugyanezt így variálta: „Az *AaTh 981* magyar változa-

⁵⁰ SERES [és SERES] [2011]. 9.

⁵¹ JUNG 2004a. 33.

⁵² Ugyanott: 33–34.

⁵³ SERES [és SERES] [2011]. 10–11.

⁵⁴ Ugyanott.

tainak zöme Erdélyből ismeretes.” Mindebből az a helyes, hogy a tanulmányomban (2002 és 2004a) ismertetett és közzétett (addig megismert) változatok közül kettő származik Erdélyből. Az általam felfedezett és magyar fordításban közzétett torontálvásárhelyi változat a tanulmányomban kifejtett feltevésem szerint eredetét tekintve valószínűleg ugyancsak Erdély felé mutat, *de az csak feltevés*. Az utóbb (2004-ben) megismert barcasági változat, valamint az itt tárgyalt füzetben megjelent Seres András hagyatékából származó (egyébként igen gyenge) változat pedig úgyszintén erdélyi eredetű. Tehát a ma ismert öt magyar változat közül négy a bizonyíthatóan erdélyi, az ötödik pedig *valószínűleg* csupán arrafele mutat.

2. Mit jelent az, hogy „a délszláv adatok elég távol állnak az erdélyiek-től.”? Ha arra gondol S. B., hogy az erdélyi (és torontálvásárhelyi) magyar változatoknak nincsenek délszláv párhuzamai, akkor a tévedés esete forog fenn. Tanulmányomban ugyanis szövegszerűen (magyar fordításban) idéztem azt a két délszláv változatot, egy szerb eredetűt és egy horvát eredetűt, mindkettő az *AaTh 981*, *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* jó változata. Ha délszláv adatok földrajzi távolságára gondol, azt jelezni kellett volna.

3. Hogy „egy román közvetítéssel” kell-e számolni, az megítélés kérdése. Az S. B. által bemutatott egyetlen román változat annak bizonyítéka, hogy a mondatípus a román folklórban is felbukkant, de hogy szélesebb körben is elterjedt lett volna, az ugyanúgy feltevés, mint a magyar változatok nagyobb mértékű elterjedése Erdélyen kívül (leszámítva a torontálvásárhelyi magyar eredetű változatot).

4. Az előbbieken mondottakból következően nem látok okot arra, hogy változtassak azon a hipotézisemen, melyben ezt írtam: „...nem nehéz elképzelni a szövegvándorlás közbülső tartományát az orosz gabonatermő terület felé. Ez a virtuális közbülső tartomány pedig Erdély...”⁵⁵ Az a tény, hogy az általam tárgyalt mondatípus „zsúptetős” verziója a román folklórban is felbukkant (igaz, eddig csupán egy szöveg képében), az a fentebb mondottakat nem zárja ki. Háttha az erdélyi cigányság folklórjában is megvan, csupán eddig nem tudtunk róla?

Zárva végül az eddig elemzett és kommentált kiadványt, el lehet gondolkodni azon is, hogy a tanulmányomban ismertetett kérdéskör kapcsán hozott-e valami újat, eddig ismeretlent, amit a magam vizsgálatai és feltevései nem vettek észre?

Meglátásom szerint a kiadvány legfontosabb hozadéka, hogy hozzáférhetővé tette Seres András hátrahagyott gyűjtéséből a gerontoktóniával

⁵⁵ JUNG 2004a. 38.

kapcsolatos apró hiedelemközléseket, s azt az egyetlen szöveget, amely eggyel gyarapította az öregek intézményes megölésének megszűnésével (megszüntetésével) foglalkozó mondai hagyományt. Ezzel a szöveggel ebben a pillanatban ötre gyarapodott az *AaTh* 981, *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* típuszámú szövegek magyar változatainak száma. A többi szöveg azoknak a hiedelmeknek számát gyarapítja, amelyek az öregek legalizált kivégzésének történelmi valóságát, pontosabban: annak illúzióját fogalmazzák meg az adatközlők szavaival. Sokkal jobb lett volna, ha Seres Bálint, Seres András fia várt volna még egy keveset, s ezt a gyűjtést apja ezekkel kapcsolatban megszövegezett kísérőtanulmányával együtt tette volna közzé. (A vonatkozó tanulmány előkerüléséről ennek a dolgozatnak megfelelő részében, Seres Bálintra hivatkozva beszámoltam.)

Mindenképpen méltánylandó Seres Bálint törekvése, hogy apja nála lévő vonatkozó gyűjtését végül is közzétette, hogy azonban nem éppen egyértelmű formában, arról ebben a dolgozatban beszámoltam. Sokkal jobb lett volna, ha a hátrahagyott szövegeket az a Keszeg Vilmos folklórkutató tette volna közzé, aki egyébként Seres András barcasági kötetét is sajtó alá rendezte 1984-ben.⁵⁶ Ezek azonban már az erdélyi magyar folklorisztika belügyei, amelyhez hozzászólni nem tisztem.

Hogy Seres Bálint bevezető dolgozata, amelyet apja hátrahagyott gyűjtéséhez írt, mit tett hozzá a kérdésről eddig írtakhoz a magyar folkloristikában, azt a fentebbiekben igyekeztem részletesen kommentálni. Úgy vélem: nem véletlen, hogy dolgozatát nem írta alá, hanem apja neve alatt adta ki. A dolgozatának irodalomjegyzékében felsorolt magyar szerzők (Balassa Iván, Ortutay Gyula, Nagy Olga, Nyirő József, Szabó T. Attila, Teleki Domokos) a kérdéskör megvilágításához nem tesznek hozzá semmit. (A mérvadó szerzőkről és vonatkozó munkáikról fentebb már nyilatkoztam.) Egyébként azoknak a magyar és idegen szépíróknak számát, akik műveikben az öregek módszeres elpusztításáról mint valós történelmi tényről írnak vagy nyilatkoznak, magam is tovább gyarapíthatnám, hisz a kérdéskörrel írt tanulmányom olvasói közt volt olyan is, aki fejemre olvasta ezeket, nyilván valamiféle hajdani kegyetlen társadalmi gyakorlat valóságának illúziójától vezérelve.

Végül: érdeklődéssel várom a Seres András neve alatt kiadott gyűjtés és bevezető dolgozat kapcsán a folkloristák véleményét!

Irodalom

BARJAKTAROVIĆ, Mirko

- 1999 Još o ubijanju starih ljudi (uopšte i kod nas). *Glasnik Etnografskog instituta SANU, Knjiga XLVIII (1999) 51–71.*

BOGNÁR Teofil

- 1891 Egy pár szó a Toldi-mondához. *Egyetemes Philologiai Közlöny 15(1891) 969–972.*

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja

- 1991 Priča o najboljem prijatelju i najgorem dušmaninu. (Aarne/Thompson 921B). In: *M. B.-S.: Pjesme, priče, fantastika. Zagreb, 1991. 93–107.*

ČAJKANOVIĆ, Veselin

- 1927 *Srpske narodne pripovetke*. Knjiga 1. Uredio V. Č. SEZb, Tom XLI. Beograd

DEGREL, Stevan

- 1952 Narodno predanje kod Mađara u Debeljači o ubijanju starih ljudi. *Rad vojvođanskih muzeja 1(1952). 13.*

DOBOS Ilona

- 1986 Emlékezősek és mondák az öregek kényszerű haláláról. In: *D. I.: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Budapest, 70–78.*

DORĐEVIĆ, Jovanka

- 1998 Novogrčka predanja o ubijanju staraca. *Raskovnik 24(1998) No 91–92. 127–137.*

FRANKOVIĆ, Đuro

- 1997 Mitopoetska i ina slika balada mađarskih Hrvata. *Etnografija Hrvata u Mađarskoj No 4(1997). 111–139.*

GAVAZZI, Milovan

- 1978 Tradicija ubijanja starih ljudi. Prolegomena obnovljenom metodičkom pristupu ovome problemu. In: *M. G.: Vrela i sudbine narodnih tradicija. Zagreb, 1978. 220–225.*

GESTA ROMANORUM

- 1900 *Gesta Romanorum*. Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Régi Magyar Könyvtár 18. Budapest

HEINRICH Gusztáv

- 1898 *Poncianus historiája*. Bécs 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. Régi Magyar Könyvtár 5. Budapest

HELTAI Gáspár

- 1976 *Ponciánus császár históriája*. Nemeskürty István gondozásában és tanulmányával. Budapest

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdi toronyalja*. Írói falurajz. Kolozsvár

JUNG Károly

2002 Mióta tisztelik az öregeket? Az öreg(ember)ek megölésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában. *Híd* 66(2002) No 6. 771–792.

2002a Mióta tisztelik az öregeket? *Etnographia* 113(2002) No 1–2. 1–21.

2004 *Elbeszélés és éneklés*. Újabb magyar és egybevető magyar folklórszertikai tanulmányok. Újvidék

2004a Mióta tisztelik az öregeket? In: *JUNG 2004. 19–42. és 209–210.*

MNK 4

1984 *Magyar népmesekatalógus 4. A magyar novellamesék típusai* (AaTh 850–999). Összeállította és a bevezetőt írta Benedek Katalin. Budapest

RADENKOVIĆ, Ljubinko

2003 Slovenska predanja o ubijanju staraca u kontekstu kulture. *Zbornik MS za slavistiku* No 63(2003). 217–236.

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Bukarest

SERES András [és SERES Bálint]

[2011] *Szenteltbot*. [A bevezető tanulmányt írta, a példaszövegeket közölt forrásokból egybegyűjtötte és Seres András hagyatékából közzétette, valamint a román szövegeket fordította Seres Bálint] Napút-füzetek 49. Budapest

WALDAPFEL József

1937 A magyar Ponciánus. In: *W. J.: Irodalmi tanulmányok, Budapest, 1957. 72–92.*

Ki is az a „Teofilat”?

A magyar–délszláv folklórjelenségeket irigylésre méltó filológiai módszerességgel kutató Jung Károly közelmúltban megjelent Ikerkönyveinek második kötetének élén ragyogó nagytanulmányban (*Egy szerb Madách-fordító elfelejtett magyar–délszláv kapcsolattörténeti kutatásai*) helyezi vissza jogaiba az újvidéki születésű szerb csücsértelmiségit, Svetislav Stefanovićot (1877–1944), akit a magyar olvasók legfőljebb mint Madách Imre Tragédiájának fordítóját ismerték Szeli István 1969-ben publikált monográfiája (*A Tragédia délszláv képe*) óta. Ennek egyik – ha nem a legfőbb – oka az volt, hogy a kiváló fordító (aki többek között a teljes Shakespeare-t átültette szerbre), irodalmár és orvos élete és műve lényegében évtizedekig tabutémának számított, Stefanovićot ugyanis Belgrád bevételekor kivégezték Tito partizánjai, ami, ha tudjuk, hogy orvosként 1943-ban tagja volt a katyni tömegsírokat feltáró nemzetközi bizottságnak, történelmi perspektívából nézve aligha meglepő.

Jungot, miközben a rá jellemző tárgyilagossággal – mely jól megfér a finom ironiával is, ha épp arra van szükség egy-egy tudománytörténeti ficam helyrehozása érdekében – bemutatja a szerb tudós élet- és munkarajzát, elsősorban mégiscsak a magyar–délszláv komparatistikai vonatkozások foglalkoztatják. Ortutay Gyula és Stefanović kapcsolataira már az Ikerkönyvek első kötetében felhívta a figyelmet, itt viszont kitér azokra a témákra is, amelyeket ott nem részletezhetett. Ezek közé tartozik az 1937-ben napvilágot látott tanulmány is, amelyben Stefanović a Szabács viadala kapcsán a magyar és a szerb népi epikus költészet analógiáiról értekezik. Álláspontját, érveit, hivatkozásait ismertetve Jung megjegyzi: „Mielőtt rátérne a magyar igricekkel kapcsolatos fejtegetéseire, említ egy görög (bizánci?) író »Teofilat« néven, aki állítólag Földrajz című művében leírja az ugorok pogány szokásait, s állítólag megemlíti, hogy azok dalokkal dicső-

ítik az országot. (Sem a szerzőt, sem a művét nem sikerült azonosítanom, azt sem, hogy melyik országot dicsőítették.) Stefanović, dolgozata végén, Császár Elemér olasz nyelvű magyar irodalomtörténetére hivatkozik, továbbá Siklós Albert ugyancsak olasz nyelvű magyar zenetörténetére” (19. oldal).

Hogy pontosan mit írt Császár Elemér és Siklós Albert, azt csak az eredeti munkák ismeretében lehetne megállapítani. Nem tudom, hogy a rejtélyes történetíró neve egyikük vagy mindkettőjük munkájából került-e át „Teofilat” formában Stefanovićhoz, vagy az ő tollhibájáról, esetleg banális sajtóhibáról van-e szó. Mert hogy ez a névforma hiba eredménye, az számomra kétségtelen, nem véletlen, hogy Jung Károly sem tudta megfejtetni. Állításomat arra alapozom, hogy a Jung által ismertetett szövegrész a lényegyet tekintve megegyezik Kandra Kabos 1897-ben kiadott *Magyar mitológiája* egyik fejezetének (*A magyar ősvallás többistenhívése*) néhány gondolatával. Kandra hozott anyagból dolgozott, s pontosan idézte Szalay Lászlót a pogány magyarok ősvallásáról, csupán a mondat második szavát hozzáadva az eredeti szöveghez: „Rendkívül módon tisztelik a tüzet, írja a turk népekről általában **Teofilaktosz Szimokatta** valamint levegő és víz is tiszteletük tárgyai, s a **földnek himnuszokat zengedeznek.**” (A kiemelések tőlem – Cs. B.) [Kandra Kabos: *Magyar Mitológia*. Magyar Ház Kft., 2006. 81. és Szalay László: *Magyarország’ története*. Első kötet. Lipcse, Geibel Károly’ tulajdona’, 1852. 52.]

A Szalay által még Theophylactus Simocattának, később Teofilaktosz Szimokattának, újabb időkben Theofilaktosz Szimokkátésznek nevezett bizánci polihisztor a VI. században élt, kiváló ismerője volt a keleti lovas-nomád népeknek: az **uaro**k és a **chunnik** szállásterüleként a Kaszpi-tengertől délkeletre található vidékeket nevezte meg. Szemmel látható, hogy a Stefanovićnál található névváltozatból nemcsak a görög **-osz** vagy a latin **-us** képző maradt el, ami a szerb nyelvben megszokott, hanem „eltűnt” egy **k** betű is. Ugyanakkor valószínűsíthetjük azt is, hogy a „pogány ugorok”, akik szemmel láthatóan Szalay (és Kandra) turkjaival azonosak – nem valamely országot, hanem a földet mint olyat (szerbül mindkettő lehet **zemlja**) „dicsőítették dalaikkal” – természetesen ez utóbbi dilemmára a végső választ csak az eredeti görög forrás ismeretében adhatnánk meg. Szalay lábjegyzetben hivatkozott görög forrása mellesleg Τουρκοι-t, azaz turkokat, a mai szóhasználat szerint türköket említ.

Hogy Stefanovićnál miként lettek belőlük ugorok, az sem egy utolsó filológiai kérdés.

Néhány megjegyzés Csorba Béla kommentárja kapcsán

Hálás vagyok Csorba Bélának, hogy a *Ki is az a „Teofilat”* című cikkében közelebb vitt bennünket a Svetislav Stefanović által említett Teofilat nevű szerző személyének jobb megismeréséhez. (*Svetislav Stefanović: Nekoji podaci iz mađarske literature za datiranje naše narodne poezije. PPNP 4[1937] No 1. 28.*) Néhány megjegyzés azonban cikke után is szükséges.

Nem vagyok biztos benne, hogy a Stefanović által használt névalak (a Teofilat) banális sajtóhiba, esetleg Császár Elemér vagy Siklós Albert tollhibájának eredménye lenne. Elképzelésemet arra az olasz nyelvű névalakra alapozom, amely Theophülaktosz Szimokatész (a továbbiakban: T. Sz.) egyik művének olasz kiadása címében olvasható. A bizánci szerző műveinek újabb kori kiadásai közt szerepel ugyanis a *Természetrajzi kérdések* olasz kiadása ilyen címen: *Teofilatto Simocata: Questioni naturali*. Elképzelhetőnek tartom, hogy akár Császár Elemér, akár Siklós Albert is Teofilatto Simocatának írta a bizánci szerző nevét, esetleg az olasz fordító használta ezt a névalakot. S mivel egyikőjük olasz nyelven megjelent magyar irodalomtörténetét, illetve másíruk ugyancsak olasz nyelvű magyar zenetörténetét használta Stefanović, nyilvánvalóan a *Teofilatto* olaszos névalakból lett nála a *Teofilat*. (*Az olasz névalakra: VILIRLEX 15. [Budapest, 1993] 424.*) Mindehhez hozzáteszem: az előbbieket Stefanović-dolgozatom írásakor (2009-ben) még nem ismertem, ezt ma tudom, Csorba cikkének nyomán vizsgálódva.

Stefanović egyébként fentebb jelzett dolgozatában a következőket írja: „Pouzdanije o mađarskoj narodnoj poeziji zvuči svedodžba Teofilata, grčkog pisca VII stoleća, koji u svojoj Geografiji opisuje paganske običaje Ugara pa kaže kako oni u pesmama veličaju zemlju.” Ennek a szövegnek alapján született az a magyar nyelvű összefoglalás, ami Stefanović-dolgozatomban olvasható, s amit Csorba idézett. Tehát az én lelkemen

szárad, hogy a Stefanović által használt *zemlja* szót a magam magyar szövegében *ország*ként értelmeztem. Csorbának természetesen igaza van abban, hogy a *zemlja* szó a magyarban *föld*ként és *ország*ként is fordítható. Sajnos, *ország* szavunk a szerbben másként nem nagyon oldható meg, bár tudjuk, hogy a régi horvát irodalomban (nem a szerbben!) ez a szó *ország*ként is megtalálható. Tehát a Stefanovićnál olvasható szövegrész: „oni u pesmama veličaju zemlju” valóban szinte azonos azzal, amit Kandra Kabos ír: „a földnek himnuszokat zengedeznek” (*Kandra Kabos: Magyar mythologia. Eger, 1897. 57.*). Stefanović, mint láttuk, ezt Teofilatnak tulajdonítja, Kandra Kabos pedig Teofilaktosz Simokattának. Mindebből az következik, amit Csorba megállapít, hogy a Stefanovićnál említett szerző azonosnak tekinthető az általam T. Sz.-ként jelzett bizánci szerzővel.

Csorba kommentárjának végén az alábbiakat írja: „Szalay lábjegyzetben hivatkozott görög forrása mellesleg [...] turkokat, a mai szóhasználat szerint türköket említ. Hogy Stefanovićnál miként lettek belőlük ugorok, az sem egy utolsó filológiai kérdés.”

Nos, úgy vélem, hogy ez a „filológiai kérdés” valószínűleg megválaszolhatónak tűnik. Róna-Tas András írja T. Sz.-t idézve az alábbiakat: „Theophilaktosz Szimokattész 638-ban befejezett *Világtörténetében* részletesen leírja az Avar Birodalom felbomlását a VI. század közepén. Ebből most csak egy részt ragadunk ki: „Ezután a (türk) kagán egy másik vállalkozásba kezdett, és leigázta az összes *ogorokat*, amely egyike a legerősebb törzseknek, mivel igen nagy a létszámuk, és mivel alaposan gyakorolták a hadviselést.” Továbbá: „Az *ogor* népnév Theophilaktosz egyik forrásában, Menandrosznál (aki 582 és 602 között írhatta művét) *ugur* alakban fordul elő, tehát pontosan ugyanazt találjuk, amit kínai források alapján rekonstruálhatunk.” (Főntebb Róna-Tas az *ugur[i]* névalakot ismerteti. – J. K.) Ebből következően a Stefanović által használt forrás (források?), Császár és Siklós olasz nyelvű művei ismerhették T. Sz. *Világtörténet* című művét (vagy annak az *ogorokkal* [*ugurokkal*] foglalkozó részleteit), s az *ugor* névalakot használva mondták (írták) könyvükben (könyveikben?) azt, amit Stefanović összefoglalt, s amit tőle átvéve magam is elmondtam. Sajnos, a földet dicsőítő dalaikról Róna-Tas nem emlékezik meg (nem is idézi a bizánci szerzőtől ezeket a részleteket), tehát ebben a pillanatban nem tudható, hogy az *ogorok* (vagy *ugurok*, esetleg az *ugorok*) Stefanovićnál (és valószínű forrásainál) említett népköltészetéről T. Sz. mit is írt. Az mindenesetre biztos, hogy Stefanović ugyancsak hozott anyagból dolgozott, akárcsak Kandra Kabos; nincs róla tudomásom, hogy külön foglalkozott volna a magyarság őstörténetével. (*Az idézett részletek: Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Budapest, 1996. 176.*)

Dilemma azonban marad azután is, hogy „Teofilat” kiléte és az általa emlegetett ugorok kérdése megoldódott. Számomra továbbra sem világos, hogy Theophülaktosz Szimokatész idézett szövegrészletei, valamint azok az adatok, amelyeket mások által összefoglalva megismerhettünk, s amelyek kétségtől összefüggésbe hozhatóak a magyarság őstörténetével (az előmagyar korral), miért nem kerültek bele azokba az alpművekbe, amelyek éppen a magyarok elődeinek és a honfoglalásnak hazai és idegen írott forrásait teszik elérhetővé a szakemberek és a nagyközönség számára? (Ezek közül a legfontosabbak: *A magyar honfoglalás kútforrásai. Szerkesztette Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest, 1900. Reprint ugyanott 1995. Továbbá: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Összeállította Györffy György. [Kiegészítették többen.] Budapest, 2002. [Több korábbi kiadásban is.] Továbbá: A honfoglalás írott forrásai. Szerkesztette Kovács László és Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel II. Főszerkesztő Györffy György. Budapest, 1996. A felsorolt alpművek többségében található kitekintés az előmagyar korra is, nem csupán a címekben jelzett időszakra vonatkoznak!)*

Az sem világos továbbá számomra, hogy abban a reprezentatív szövegválogatásban, amely a magyar olvasó számára betekintést nyújt a bizánci szerzők műveibe, s külön függelékben mutatja be a bizánci szerzők magyarokra vonatkozó szövegrészleteit, ugyancsak nem közli Theophülaktosz említett fragmentumait, holott bemutatja a szerző Nílusról írott fantazmagóriáit és a szlávokról (szklavinokról) írott összefoglalását. (Lásd: *A bizánci irodalom kistükre. Válogatta stb. Dimitriosz Hadzisz. A bizánciak a magyarokról című részt összeállította stb. Kapitány István. Budapest, 1974. A jelzett részletek 89–94.)*

Megemlíthető végezetül, hogy Stefanović (és forrásai) tévesen T. Sz. *Geográfia* című művét említik az idézett adatok forrásaként, de mint láthattuk Róna-Tas szövegrészletében, a *Világtörténet* című műről van szó. Csorba kommentárja, mint láthattuk, közelebb vitt bennünket a kérdéskör jobb megismeréséhez, dilemma azonban maradt továbbra is, s mindez Svetislav Stefanovićtól függetlenül is érdekes lehet azok számára, akik az előmagyarság és a velük kapcsolatos valós vagy virtuális híradásokon töprengenek.

A koordináták elvesztésének poétikája

Grendel Lajos: *Távol a szerelem*. Kalligram, Pozsony, 2012

Távol a szerelem című kisregényének értelmezése során nem lehet megkerülni a tapasztalatot, hogy jelentős változás állt be Grendel Lajos prózaírói narrációjában. Az új regény másként kezel történetet és nyelvet, mint amit utóbbi köteteiben láthattunk, a részletező, aprólékos leírások és a lélektani indokoltságú, árnyaltan kidolgozott jellemrajz helyett a mozaik-szerűség és a minimalista próza jellegzetességeit mutatja. Ennek a másságnak a magyarázatára a könyv fülszövege egyfajta interpretációs lehetőséget kínál: „Érdemes megjegyezni, hogy a szerző súlyos és végzetesnek hitt betegségből – amikor egy időre a beszéd- és írásképeségét is elveszítette –, nos, ebből az állapotból e kiváló kisregényével lábalt ki.” Azonban ha alaposabban utánagondolunk, a kisregényben nemcsak az elkülönbözödést, hanem a kapcsolódási pontokat is megtalálhatjuk az életmű egészéhez. Ennek indokltsága pedig sokkal inkább a grendeli prózapoétika alakulásában, mintsem életének személyes mozzanataiban keresendő.

Grendel Lajos pályakezdésének narratív jellemzői kapcsán joggal került szóba Mészöly Miklós neve, akinek szinte valamennyi műve alkotói eljárások kiindulópontjává, hivatkozási alapjává válhatott, és vált is. Grendel prózája az idők folyamán közelít is, távolodik is mesterétől. A távolodás tendenciáit mutatja a *Négy hét az élet* (2011), melyben a történetalkotás módja, valamint egy teljes világkép megalkotásának lehetősége és bizonyossága körvonalazódik. Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy a realista elbeszélő hagyomány is felvetődhetett narrációjának vizsgálata során, és joggal merül fel az az értelmezői igény, amelyről más kontextusban Gintli Tibor megállapítja: „A realizmus öröksége ugyanúgy az irodalmi hagyomány része, mint bármely más irányzat, s értelmetlen elvitatni annak lehetőségét, hogy bizonyos eljárásaihoz a kortárs iroda-

lom alkotó módon, tehát azokat újraértelmezve, új kontextusba helyezve nyúlhat vissza. Terméketlen próbálkozás az irodalom alakulástörténetének mozgásait normatív esztétikai előírásokkal vagy tilalmakkal akadályozni. Az irodalmi hagyomány olyan tárház, amelyből bármely szerző szabadon választhatja poétikai eszközeit, s elsősorban nem elméleti előfeltevések, hanem a megszületett mű esztétikai kvalitásai alapján szerencsés eldönteni, hogy a hagyományt újjáéleszteni hivatott poétikai szándék sikerrel járt-e.”¹ A célelvű bizonyosság helyét a *Távol a szerelemben* ismét a töredezettség és a reflexió veszi át. A főhőst ezúttal is a biztos értékrend elvesztése foglalkoztatja, amelyet a múltban vél felfedezni, amikor „a kő volt, a szikla szikla, és nem valamiféle műanyagból készült lófasz” (12). Csakhogy ez a tapasztalat már a természetesség jegyeit viseli, s nem vált ki visszavágyódást vagy nosztalgiát. Hozzájárul ehhez az a fajta a késleltetett cselekménybonyolítás, az a fajta nyomozás, amely a korai Mészöly *Nyomozás*-történeteiben valósul meg, s amely a bűnügyi történetek izgalmat fenntartó, elodázó mechanizmusának része, még akkor is, ha az események végül rekonstruálhatatlanok maradnak, s csak halvány sejtésekben fogalmazódik meg a történések oka.

Grendel Lajos könyvei egymáshoz is kötődnek intertextuálisan, utalások és allúziók, szövegekői mozgások bonyolult rendszerére épülnek, tematikusan is felidéznek a korábbi alkotásokat. A *Négy hét az élet* egyik fejezete az első regényéhez csatolja vissza az olvasatot: „Elszámolás kezdődne? Vagy inkább felszámolás? Vagy leszámolás?” Az 1981-ben megjelent *Élelővész* fejezetcímei pedig: *Első leszámolás (történelmi)*, *Második leszámolás (irodalmi)* és – *Végő leszámolás*. A *Négy hét az élet* narrációja valójában az első regény fejezetcímeiben megjelölt cselekvés modifikált textualizálását hajtja végre, olyan értelemben, hogy elbeszélője a múlt felől érkezve a jelenbe, a végő leszámolás állapotáig jut el. A regényszerkezet pedig követi a tematikai ívet: a tizenkilenc részből álló könyv fejezetei visszafelé vannak számozva, a végén olvashatjuk az első fejezetet, melynek utolsó bekezdésében a narrátor alkohelmáorban autóba ül, és egyre gyorsabban rohan az autópályán, addig nézi a sebességmérőt, mígnem eléri a vágyott gyorsulást. Majd az utolsó fejezet következik, amelyben csak egy hatalmas számjegy látható: a nulla. A regényben nincs kimondva, csak jócskán sejtetve, hogy a gépkocsit vezető narrátor végő visszaszámlálása, önmagával való leszámolása nem más, mint önmegsemmisítés. A *Távol a szerelem* főhőset, Rudit is a múlt tisztánlátásának igénye s abban saját helyzetének megha-

¹ Gintli Tibor: Imitáció és poétikai innováció viszonya Závada Pál A fényképész utókora című regényében. *Hungarológiai Közlemények*, Újvidék, 2012/2. 11.

tározása mozgatja. Időkezelése kevésbé célelvű, mint az előző regényben, s nagyfokú alinearitást mutat. A jelenből indul a narráció, majd időnként visszahátrálunk a múltba, eközben mindig érzékeljük a jelen perspektíváját is, azt, hogy a beszélő pozíciója a jelenben van, majd a regény végén a jelen idő már nem a kiinduló helyzet ideje, egy későbbi jelen idejében találjuk a szereplőket.

A *Távol a szerelem* Rudija sok vonásában hasonlít a *Négy hét az élet főhőse*hez, aki a legteljesebb mértékben átlagember, szereti a feleségét, csupán egyszer próbálkozik más nővel, de őt sem szereti úgy istenigazából, nem fűtik féktelen érzelmek. Egy minden szempontból rendes polgár, akinek nincsenek külön szokásai, sem deviáns szenvedélyei. „Álomtalanított” életet él, aki csak négy hétig adja át magát az emlékeknek. És az emlékekben mindenki, aki körülveszi, valami módon fölébe emelkedik. Nagynénje a furcsa nevű Klementina – neki pedig a neve is közönséges: Varga Sanyinak hívják. Klementina élete végéig álmvilágban él, különösen azóta, hogy az orosz katonák a második világháborúban megerőszakolták, de még így is, félig reális, félig irreális élete is rendkívülinek mutatkozik. Eltér a szokványostól felesége is, aki fiatalon színésznő szeretne lenni, később azonban depresszió vesz rajta erőt, és alkoholizmusba menekül. Vagy lánya, aki öngyilkosságot kísérel meg, fia, aki homoszexuális. De még Hugó, a klosár is – akit közel enged magához és akinek elmeséli asz életét – különleges egyéniség hozzá képest. Csak épp ő az, aki „bebotorkált a fürdőszobába, s mialatt fogat mosott, a fenti tükörben szemügyre vette azt a jól ismert arcot, amely egy fölösleges emberé, aki nemsokára úgyis eltűnik a föld színéről, és semmi, de semmi nyomot nem hagy maga után” (141). A *Távol a szerelem* főhőseben, Rudiban is ezt a figurát látjuk, aki már ráadásul nem érzékelheti környezetének rendkívüliségét sem. Ezt a kisregényt is külön alakok mozgatják, de mivel mindannyian azok, nem tűnnek ki semmivel az „átlagból”. Ilyen a főhős anyja is, akiről nem sokat tudunk meg, de ami keveset, az nem a mindennapi dolgok közé tartozik: hogy harmadik férje mellett élete végére annyira elhízott, hogy jártányi ereje sem maradt, vagy G. bácsi, a második nevelőapa, aki rejtélyes figura, csak a szöveg vége felé derül ki, hogy identitása sem illeszkedik egy egyszerű képletbe: pán Gajdosik a neve, és valójában magyarországi szlovák, aki a feleségével magyarul beszél, de rémálmában szlovákul kiabál, és a Fazon sem akármilyen figura, akinek a temetésével kezdődik a történet.

Pontosabban azzal a bejelentéssel, hogy a Fazon nem is úgy halt meg, ahogyan a főhős tizennégy éven keresztül tudta, nem kapával verték fejbe, nem gyilkosság áldozata lett, hanem fölkötötte magát. A bejelentés nem valamiféle különleges helyzetben történik meg, hanem a szokásos évi

pálínkaforrás közben, s ez billenti ki az elbeszélőt addigi stabilnak hitt élethelyzetéből, ez a közlés váltja ki a múlthoz fűződő viszonyának átértékelését. „A Tegnap és a Holnap közti szakadás legeredetibb formája, úgyszólván őstapasztalata, mely nyomtalan eltűnés és megőrzés közt döntésként kiált, a halál.”² A Fazon halála semmilyen szempontból sem megváró, Rudi „nem tragédiát érzett, csak valami szomorúságot” (41), anyját pedig megrója, mert nem gyászol eléggé, a temetést is csak valamiféle „összszínpadnak” gondolja, amikor kétszer is elájul az esemény alatt. A temetés leírása, melynek során a koporsó a földbe helyezés közben megbillen, majdnem kiesik belőle a halott, ám helyett, hogy megigazítanák, gyorsan ráhúzzák a földet, az örkényi groteszk legszebb jeleneteit idézi.

A halál arra alkalmas, hogy elindítsa a „szakadást”, a kételkedést, miszerint senki sem mond igazat, és az időben való visszahátrálást relativizálja: „tizennégy évvel ezelőtt valami igaz volt, ami már nem az, az idő felülírta, bár az új igazság sem tartósabb a réginél. A kő ott van a helyben, csak az emlékezet csúszott odáig, hogy nem tudja, hol a régi hely” (13). A *Négy hét az életben* stabilak az időkeretek: négy hét az elbeszélés ideje, a főhős unokatestvérének házába költözik be ennyi időre, hogy őrizze, amíg a tulajdonosok nyaralnak. Négy hét alatt gondolja át az életét, és ennyi ideje van arra is, hogy elmesélje egy csavargónak, akivel véletlenül találkozik a kisváros utcáján. Az emlékezés és az elbeszélés lehetségesége válik a történet egyik fontos témájává, amely ebben az időintervallumban valósulhat meg: négyhétnyi eseményre vagyunk képesek visszaemlékezni, s ami nincs meg az emlékeinkben, az nem is létezik, az már halott dolog. Egy emberélet tehát nem tart hosszabb ideig, mint négy hét. Az elbeszélt idő persze nagyobb időtávot fog át, ám az elbeszélő ideje ezáltal tűnik stabilnak. A *Távol a szerelem* időkeretei instabilak, ami jórészt az elbeszélés módjának fragmentáltságából fakad. Kezdetben úgy tűnik, az a tizennégy év határozza meg, amelyet a főhős felgöngyölít, hogy megtudja az igazságot nevelőapjának haláláról. Később azonban tudomást szerzünk „a hatvan éven túli” Rudi tapasztalatáról, a kisregény végén az ötvenen túl kirajzolódó halál ábrájáról olvasunk, s nem egészen bizonyos, a kamaszkori szerelmet végleg lezáró halál mikor következik be, talán harminchat évvel később, hiszen ugyancsak ötven év kell ahhoz is, hogy G. bácsi végre elárulja a Fazon halálának módját.

Ebből következően már a kisregény elején kiderül, hogy az elbeszélő sajátos módon váltogatja majd a narrátori hangot. Gyakran a külső néző-

² Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004. 33.

pontból beszélő mindentudó narrátor szólal meg, amely időnként átvált a főhős, Rudi nézőpontjára, ezért elengedhetetlenül korlátozott tudatává válik. A történeteket gyakran mindkettejük nézőpontjából megismerjük, az események felülírják egymást. Ugyanakkor működik az önreflexió elbizonytalanító eljárása is, amelynek pedig az igazság-hazugság eldöntésének vonalán kellene mozognia: „Vagy ezt talán nem mondta. Vagy máskor mondta. Vagy éppen belediktálom a szavakat, mert ő sosem mondott ilyet” (17). A történetmondás és az emlékezés lehetetlensége és bizonytalansága tematizálódik a kisregény lapjain: „Tizennégy évvel ezelőtt valami igaz volt, ami már nem az, az idő felülírta, bár az új igazság sem tartósabb a réginél. A kő ott van a helyben, csak az emlékezet csúszott odáig, hogy nem tudja, hol a régi hely” (13).

Az emlékezés „csúszásai” és mechanizmusa a tudatműködéssel párhuzamosan alakulnak, amelyek gyakran össze nem illő társításokat eredményeznek, az ok-okozati összefüggések lebegtetését: „Időközben lezajlott a rendszerváltás. Rudi hallott egyet-mást róla, de novemberben korán sötétedik, és sötétedéskor már csendes otthon várta” (51). A töredékesség a hiány poétikáján alapul, amely előnyben részesíti a társadalmi háttér részletező leírása helyett a kihagyásokat és az utalásos jelleget: „Ha más nem történt volna, legalább megnyíltak a határok nyugat felé is. Valamelyik nap kisebb tüntetés is volt a faluban. Most mi eltávoztunk, eleget trónoltunk már itt. Úgy is lett” (51). Az olvasás azonban könnyűszerrel kitölti a narráció szándékoltan „üresen” hagyott helyeit: felidézi a népmesei narrációt, a mitizáló szándékot, másrészt a regionális élethelyzetre való utalást is elhelyezi a referencializálhatóság terepén.

A kisregény címe szerelemről szóló elbeszélést ígér. Azonban feltűnően hiányoznak az intimitás aspektusai, a kamasztörténet testi közelséget idéző jelenete is inkább kellemetlen, mint kellemes élményt hagy maga után. Egyedül az illat érzékisége és maradandósága jelöli a bizalmasság tartósságát. A szöveg központi jelenetében Rudi elmegy meglátogatni kamaszkori szerelmét Németországba, amiről joggal gondolhatja, hogy életének jelentőségteljes eseménye lesz. Ehhez képest valóban fordulópontot jelent csalódása, ugyanis egy vendéglőben tanúja lesz a feltételezett egykori kedves és bizalmas barátja beszélgetésének, amely róla szól, és arról, a nő mekkora nyűgnek tartja egy rokonának érkezését. A beszélgetést halló, de inkognitóját fel nem fedő Rudi idegenségtapasztalata fokozottan jut kifejezésre, ám álcázási kísérletét tökéletlennek tartja: úgy érzi, viselkedése folytonosan arról árulkodik, hogy nem tartozik közéjük, pedig nem vágyott másra, csak az elvegyülésre, észrevétlenül, „szerényen ülni” a többiek között. A szerelemtől való távolság tehát többszörös: kezdetben csak térbe-

li vonatkozásai vannak, később az időbeli is társul hozzá, majd a kulturális idegenség tapasztalata is a távolságot növeli. Ugyan tudomást szerzünk róla, mennyire szorító és fájó érzés leszámolni az illúziókkal, amelynek ráadásul nincsenek szilárd, megtapasztalt, csupán feltételezett körülményei, a kisregényben mégisincs semmiféle szerelmi melodráma. S ha nosztalgia fel is fedezhető, az az idő és az élet elmúlása feletti gondolatban tetőzik: „Talán majd ahogy öregszenek, ahogy kihull a foguk és a hajuk, ahogy kőkemény lesz a lábkörmük, talán még meg is szeretik egymást. Mint az őszi róza a távoli meleget, amikor az semmit sem jelent már” (95).

Az emlékezés mechanizmusát problematizáló kisregény befejezése nyitott szerkezetével együtt a kompaktság benyomását kelti. Mindenekelőtt azért, mert ettől egyetlen szegmentumában sem tér el. Ezt erősíti fel a könyv gondos kivitelezése is: a fedőlap illusztrációja nagyfokú összecsengést mutat a szöveggel, ami gazdagítja befogadását, árnyalhatja jelentéseit – de ez már a kiadót dicséri.

Hivatkozások

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004

Gintli Tibor: Imitáció és poétikai innováció viszonya Závada Pál A fényképész utókora című regényében. *Hungarológiai Közlemények*, Újvidék, 2012/2. 10–22.

Grendel Lajos: *Négy hét az élet*. Kalligram, Pozsony, 2012

„A fotográfus a felejtés ellen dolgozik”

Három képekkel teli könyvről

„A többi: x”

Bán Zsófia: *amikor még csak az állatok éltek.*

Magvető, Budapest, 2012

Bán Zsófia könyve tizenöt elbeszélést tartalmaz, tartalmuk szerint egyfelől a tudomány (fizika) és a művészetek (zene), másfelől egy család életébe tartozókat, olyanokat, amelyekből kiderül, hogy az embert sokszor az ösztönei vezérlik és ritkábban a meggondoltság, akár a kompromisszumra való hajlandóság. De akár a tudomány és művészetek, akár a család életéből származnak is Bán Zsófia elbeszélései, mindegyiket a kép uralja, nagyon leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy Bán Zsófia képekben beszél, képekben teremt elbeszélői világképet, mindent képekben lát és képekben fejez ki. Szó szerint vett képekben, vagy elvont, álmokképként vagy látomásként működő képekben. Itt van mindjárt a kötetnyitó *Frau Röntgen keze* című elbeszélés, arról, hogy Röntgen „1895. december 22-ének reggelén, karácsony előtt két nappal” sürgősen keresi a feleségét, majd amikor rátalál, arra biztatja, gyorsan öltözzön fel és kövesse őt a laboratóriumba, ahová máskor az asszony a lábát sem tehetette be, hogy aztán ott, az éppen felfedezett sugarakkal felvételt készítsen az asszony kezéről, csak a csontok látszanak, hús és erek nélkül. A kép fennmaradt, rajta Röntgen kézírása *Hand mit Ringen, 1895*. Bán Zsófia annyit tesz hozzá a kép feliratához, hogy „A többi: x.”

Tudománytörténészek nyilván másként olvasnák Bán Zsófia elbeszélését és megint másként a tudománytörténetben nem, vagy csak kevésbé jártasok, akiket mondjuk irodalmi olvasóknak lehetne venni, és akik nem az elbeszélésben közölt dokumentumok hitelességét kérik számon a szövegen, hanem a szöveg irodalmi értékét, s inkább arra figyelnek, hogyan

alakult Wilhelm Röntgen és Anna Bertha házassága, s arra figyelnek fel, hogy amikor a felvétel elkészült, „Willi, féktelen örömeiben” az asszony „nyakába borult, s dohányszagú, forró lehelete őt olyan boldogsággal töltötte el, hogy azt se bánta volna, ha valóban holtan esik össze. Ám ekkor Willi, mikor érezni kezdte az Anna Bertha-sugár ismerősen fojtó hatását, ellépett tőle...” Van még folytatása a képnek, de talán ennyi is elég annak bizonyítására, hogy Bán Zsófia elbeszélése képekben közöl, sokfelől behatárolt állóképben fogalmazza meg a röntgensugarak felfedezésének pillanatát, s egyáltalán nem véletlen, hogy az asszonyból indult erotikus indulatot „Anna Bertha-sugárnak” mondja az elbeszélő, hiszen a két képben, a kéz csontozatáról készült felvételen és a felfedezés öröme kiváltotta sugár képében, a tudomány és az élet találkozik, s talán az is bizonyos, hogy ebből a találkozásból a tudomány kerül ki győztesen, hiszen Willi csak kibontakozik az asszony öleléséből, kilép tehát az erotikus sugárzásból, és visszatér a röntgensugár által készített képhez, „A többi: x.” Pontosan megfogalmazott, tehát jól láthatóvá tett kép ez, nem a képes beszéd, hanem a képekben elbeszélés példája. Bán Zsófia egész elbeszéléskötetét ez az irodalmi beszédmód uralja, szövegtereit mindvégig képek töltik ki. Elbeszélései olvasójának az a benyomása lehet, hogy mindvégig egy képeskönyvben, vagy még inkább egy sokféle képet tartalmazó albumban lapozgat, amely albumba egy család képeit, vagy éppen távoli tájak képeit ragasztották óvatosan és körültekintően, különös figyelmet szentelve annak, hogy a képek mindig valamilyen történetnek a részei legyenek, úgy részei, hogy egyszerre tartalmazzák a kép előzményeit és folytatásait is. Ilyen a fénykép; a jó fényképen rajta van az is, ami nem látható rajta, rajta van a képet megelőző és a felvétel után következő történet is. Erre szolgálnak a családi képes albumok, arra, hogy elmondják egy család történetét, mégpedig nemcsak azoknak, akik részei eme történetnek, és emlékeznek a kép felvételének pillanatára, hanem azoknak is, akik a képen ábrázoltakból történeteket faraghatnak maguknak. Ahogyan Bán Zsófia is történetet faragott, s nem is akármilyet, Anna-Bertha kezének csontozatáról készült felvételtől. S valóban ez lehet talán az író dolga, megőrzésre való történeteket építeni rá valóságos fényképekre, vagy éppen álom- és emlékképekre. S eközben nem a valóságban igazolható történet, hanem az elbeszélt történet dönt a szöveg értékéről.

Ezért mondható, hogy Bán Zsófia elbeszélő poétikájának meghatározó és egyben megkülönböztető mozzanata a kép. Nemcsak azért, mert elbeszéléseiben „néma filmkockák peregnek barna tónusokban”, s ezek a filmkockák családi képes könyvekben őrzik a múltat, ugyanakkor víz alatti felvételek, aztán meg sarkvidéki felvételek, ezekről szólnak az elbeszélések,

egy víz alatti fényképészről és egy sarkvidéken állomásozó fotóriporterről, illetve nem is közvetlenül róluk, hanem a felvételekről, amelyeket a víz alatti világról, a jég és fagy világáról készítenek. Azt a pillanatot örökítik meg, ami „egy pillangó két szárnycsapása között” történik, vagy abban a „villanásnyi sávban, ami két filmkockát elválaszt”. A pillanat töredéke, de egy olyan töredék, amelyből pontosan olvasható ki az egész, olvasható ki a teljesség, mindaz, ami megelőzte a pillanatot és az is, ami utána következett. Közben pedig évek telnek el, életek és halálok történnek, találkozások és elválások, közeledések és távolodások; minden megtörténik valamilyen rejtélyes rendcsinálás szabályai és törvényei szerint.

A fotográfia rövid története címet viselő elbeszélésben olvasható ez a részlet: „A kép az élet császára. Múltja, jelene, jövője, története és emlékezete, egyszóval mindene van. Egy képnek, kell-e mondani, saját emlékezete van, amely hol keresztezi a nézőét, hol nem, gyakran csak elmennek egymás mellett, integetünk az ablakból, hogy hé, hová mész, de hiába, már elment. Egy kép, bármely kép, néz bennünket és kissé sajnálkozik, hogy ilyen bambán, kiszolgáltatottan állunk vele szemben – semmi kétség, nem vagyunk méltó ellenfél, jobbat érdemelne. Egy kép tudja például azt, hogy bemondható-e a negyvenszáz ultimó, amit otthon annyiszor hallunk, s amit, akár valami titkos társaság jelmondatát, úgy hajtogatunk, tetszett a svungja, a ritmusa, jó volt mondogatni utcán, boltban, csókolom, anyukám küldött, kérek egy negyvenszáz ultimót, és vigyorogni hozzá, mint a vadalma.” Végül aztán a szövegben megjelenik a kép is, amiről ez a hosszú bekezdés beszél, egy kép a családi fotóalbumból, „édesapa fotói katonakorából 1941–44”. S így a folytatás: „S ki tudja, az a család mit tud kiolvasni az egymás mellé helyezett képek történetfüzéréből, időnként fellapozzák, nézegetik, vajon ki lehet ez a tweednadrágos, szemüveges fiatalember, és itt, végre, én legalább náluk többet tudok, tudom, milyen ennek a vastag tweednek a tapintása, tudom a színét, és azt is, hogy bricsesz, évtizedekkel később viszem a többivel együtt a Vöröskereszthez, állapota kifogástalan, a szemüvegesé ekkor már szabad szemmel nem felmérhető, mi több, a karóra márkája is tudható... A kép helyszínét pedig tőle, a szemüvegestől tudom. És azt is, hogy mit keresett ott, de itt aztán snitt, ne tovább, a tudás netovábbja, így a kép fölénye velünk szemben olyan nyilvánvaló, hogy elővenni is csak azért érdemes, hogy újra és újra szembesüljünk avval, hogy semmit, de tényleg semmit nem tudunk.” Aztán új bekezdésben egyetlen mondat: „Csak a kép tud mindent.” Valóban csak a kép tud mindent, csak a kép ismeri a pillanatnak a pillangó két szárnycsapása közötti történetét, csak a kép beszél mindarról, ami az életben történik, ám van az a töredéke a pillanatnak, amikor snitt, amikor el kell hallgatni, amikor már a szavak

nem érnek hozzá a történetekhez, amikor már a mondat kiürül és marad pusztán a kép, láthatóan a kép mindentudása.

Mondom, erre épül fel Bán Zsófia elbeszélő-poétikája, képekben beszél a kötet legjobb, antologikusnak mondható elbeszélésben, a *Három kísérlet Bartókra* címűben is. Nővérek, akik már jól benne vannak a korban, egy magánlakásban rendezendő hangversenyre mennek el, az egykoron külföldre távozott, majd negyven év után hazatért hölgy és az itthon maradt nővére; nem igazi hangverseny ez, sokan jönnek el, egy ismert zongoraművész Bartók egyik darabjának előadására készül, még tiltott a zenedarab, afféle titkos társaság a készülő koncert közönsége, sokféle ülőalkamatosságon ülnek, s akkor megjelenik a zongoraművész, elhelyezkedik a hangszer előtt, belekezd egyszer, de nem tudja folytatni, belekezd másodszor, most sem tudja folytatni, s harmadszorra is felsül... Ám a koncert nem marad el, a házigazda ül a zongora elé, előadja Bach *Prelúdium és fúgáját* mintegy kárpótlásul a Bartók-mű sikertelen előadása helyett... S miközben hallgatják a zeneművet, a távolról hazatért nővér testvérének „arca megrándul, éppen ott és éppen úgy, ahogy az övé szokott. S talán nem is annyira a zene váratlanul rárontó, hullámozó gyönyöre, mint inkább ez az apró, ismerős rángás készítette arra, hogy egy rég elfeledett mozdulattal hirtelen átkarolja nővére nyakát, s a fülébe sűgva hajtogassa, Marcsi, édes Marcsikám. Semmi baj, suttogta a nővére, a karját paskolgatva. Semmi baj.” Ez az egyszerre vészjósló és megnyugtató „semmi baj” hangulata és jelentése hatja át Bán Zsófia *Három kísérlet Bartókra* című elbeszélését, de az egész kötetet is. Talán nem tévedek, ha azt mondom, Bán Zsófiának ez az írása Ottlik Géza *Minden megvan* című elbeszélésének köpönyege alatt készült, és ott lett valóban antologikus darabja az újabb magyar elbeszélő prózának.

Eső, sár, romok és képek

Miklya Anna: *Eső*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2012

Miklya Anna a magyar prózáírók fiatalabb nemzedékébe tartozik, ez ideig három regénye jelent meg, az *Eloldozás* 2010-ben, *A hivatásos* 2011-ben és ebben az évben az *Eső*. Mindkét korábbi regényét olvastam, az *Eloldozás* véletlenül akadt a kezembe, *A hivatásos* már nem, és most az *Esőt* kimondott érdeklődéssel olvastam el, és nem csalódtam, a fiatal írónak a korábbiakhoz képest letisztultabb, ezzel együtt többszintű, sokfelé ágazó szövegével találkoztam, egy olyan szöveggel, amely nem akarja megújítani a magyar regényírást, nem követ se divatot, se elvárásokat, hanem egész egyszerűen regény akar lenni, olvasmányos, mindvégig érdekes, több for-

rásból táplálkozó regény, valahol, nyilván elég távolról, de Mikszáth Kálmán és Móricz Zsigmond nyomán elevenítve fel a vidék sokféle múlttal és még több jelennel terhes életét. A hagyományos regényírás találkozott itt a jelennel, a jelen történéseivel, és ebből a nagyon következetesen átvilágított találkozásból született meg Miklya Anna regénye, amit végső soron nem a vereség, hanem a remény érzete hat át, bár amiről a vidék életében beszél, egyáltalán nem kecsegtet semmi jóval, és a remény is nagyon kevés, talán megmenthető lesz a műemlékké öregedett három vagy négy majorsági épület, a figyelmeztető múlt épületei, a rablások és félrekezelések meg a hónapok óta tartó kitartó esőzések nyomán megrogyant épületek.

Egyenes vonalú elbeszélés Miklya Anna regénye, azzal kezdődik, hogy a vidéken, valahol Orosháza és Békéscsaba környékén, D-ben élő anya felhívja a fővárosban élő, történetesen műemlékvédő intézetben dolgozó, szakmája szerint statikus lányát, utazzon le D-be, mérje fel az ottani három major romos épületeit, mert nagyon rossz állapotban vannak a hosszú ideje tartó esőzések miatt. A lány, akit Dianának hívnak, hét hónapos terhes, szorosan kötődik választottjához, Gergőhöz, aki ugyanabban az intézetben dolgozik és építész, vállalkozik az utazásra, összecsomagol, Gergő kikíséri a pályaudvarra, és ő elutazik D-be, szülőfalujába, amelynek világa elevenen él emlékezetében. Amikor megérkezik és leszáll a vonatról, majd gyalogszerrel megy végig D utcáin, arra gondol, hogy a falu minden házához van valamilyen köze, jól tudja, kik lakják be ezeket a házakat, és ezenfelül köze van D falu halottjaihoz is, vagyis minden mozgásba jön, amikor hazaér, gyerekkori és serdülőkori emlékek, séták és biciklizések, soha el nem feledett félelmek emlékeivel vonul az utcán anyja háza felé, amit Elek Laci, D polgármestere utalt ki az asszony számára, amikor a szülei, Diana nagyszülei házát átengedte fivére családjának... Közben már hetek, sőt hónapok óta esik az eső, a sok eső szürkére festette D házait, a növények burjánzanak, már nem is nagyon tudják elviselni a rájuk huzamosabb ideje zuhanó vizet. Vagyis a regény első személyben megszólaló hét hónapos terhes hőse hirtelen szembesül valamivel, amire nem lehet azt mondani, hogy nem számított, amikor igent mondott az anyja hívására, de valahogy minden a számítás felett zajlik, minden valamennyire más, holott ugyanaz, valamennyire más az anya, akit viszontlát és mégis ugyanaz, valamennyire mások a korábbi osztálytársak, akikkel cukrászdában, pékségben találkozik, és akik felismerik még ebben az állapotában is, testének abban az állapotában, amit maga sem tud elfogadni, egyfelől nehezen viseli egyre növekvő testrészeit, a felszedett súlyfelesleget, ugyanakkor azonban figyelni méhében a gyerek mozgását, minden mozdulatára odafigyel, nem énekel hozzá, mert nincs hallása, de azért mintha beszélne

hozzá. Miklya Anna részletesen írja le a terhesség tüneteit, és ezzel mintha tabut sértene, hiszen ritkán beszélnek, még ritkábban írnak arról, hogy mi is játszódik le a teherbe esett asszony világában onnan kezdődően, hogy bizonyossága lesz terhessége felől, egészen addig, amíg az orvosi vizsgálat során nem szembesül a méhében mozgó gyerekkel, akinek a nemére sem ő, sem választott társa nem kíváncsi.

A terhesség története az *Eső* című regénynek egyik, akár dominánsnak is mondható történet szintje, minden más történés háttérében jelen van, az emlékekben, az újabb élményekben és tapasztalatokban egyaránt. A D nevet viselő falu utcái és házai, lakói is meg a lakók emlékezete csak a terhesség viszonylatában jelenik meg, amire Miklya Anna jó érzékkel épít fel egy családtörténetet, vagy csak a családtörténet egy-egy részletét a még kislány Diana emlékezetébe vésődött déd- és nagyszülőkről, amit egyfelől a még megőrzött tárgyak, a nagyanya velencei tükre és mások, másfelől fényképek, a családi album szétszórt darabjai őriznek. De fényképek őrzik a majorok egykori képét is, volt ugyanis a faluban egy amatőr fényképész, aki fűszeres lévén beszállítója volt az egykori főúri családnak, és így bejáratos a majorok épületeibe. Lassan kibontakozik a majorok története. „Mégis – írja Miklya Anna, azaz mondja a regény hőse – ha azt mondom valakinek, »a D-környéki W.-H. Majorok«, a beszélgetőpartnerem tekintete üvegessé válik, és láthatóan felkészül arra, hogy meghallgasson egy hosszúságú előadást néhány jelentéktelen romról, amelyek a világ végén vannak.” A regény olvasója is a regényhős képzelt beszélgetőpartnerének példájára gondolhatja úgy, hogy ezek a félig már romos, lakatlan épületek a világ végén jelentéktelenek, nem igazán lehet tudni, miért olyan fontosak D-ben, hogy alapítvány viseli gondjukat, s ennek az alapítványnak a hivatalnok a regényhős anyja meg vezetője D polgármestere, Elek Laci, ám amikor Diana szembesül az épületekkel, a Rudolf- és a Károly-majorral meg aztán a Nagy-majorral, amihez egy D-ben élő legenda fűződik György Lajosról és szerelméről, mert a Nagy-major György Lajos építette, mégpedig francia kedvese kedvéért, minthogy a francia lány csak úgy akart György Lajossal együtt élni a nagyon távoli világban, ha ott otthonra talál. Ezt az otthont építette fel György Lajos, de a francia lány miközben épült a kastély, életét vesztette, és György Lajos sohasem lakta be a nagyszerűre álmódott kastélyt... Valamelyik kastélyban szolgált Diana nagymamája, s nincs kizárva, hogy György Lajos szeretője volt, s az sincs kizárva, hogy Diana anyja ennek a főúrnak a sarja, ami akár magyarázata is lehet annak, hogy miért kötődik oly fanatikusan az anya a majorokhoz... Mindezt csak sejteni lehet, afféle helyi legendába torkolló történet ez is, mint György Lajos és a francia lány szerelmének története. Nyilván bőven vannak min-

den D-hez hasonló faluban és kisvárosban ilyen és ezekhez hasonló történetek meg legendák, s amikor az *Eső* című regény olvasója szembesül velük, igazából nem számíthat arra, hogy mindez majd az elbeszélés során megvilágosodik előtte, hiszen az ilyen történeteknek és legendáknak a lényege az, hogy végül is homályban maradnak és homályba burkolódzva élnek tovább. Miklya Anna sem oldja fel eme legendák és történetek titkát, sokkal inkább figyel arra, hogy végül az olvasóban felmerüljön a lopás és a sikkasztás gyanúja, ami talán nem is gyanú csupán, hiszen azon az ebéden, amit a helyi étteremben rendezett Diana anyja az egész család részére, minthogy Diana bemutatta a családjának gyermekének apját, Gergőt, az egyik erősen italos családtag, Diana anyja fivérének felesége, arról beszél alkoholos állapotában, hogy Elek Laci végre kirúghatná az alapítványból Diana anyját, hogy csak számukra dőljön a pénz, a majorok pedig akár össze is dőlhetnek... Botrányos ebéd ez, Gergő visszautazik a fővárosba, Diana marad, itt is megszüülheti a gyereket, elfogadja Elek Laci, a polgármester ajánlatát, hogy statikus lévén mérje fel a majorok állapotát, tegyen javaslatot az épületek rekonstrukciójára, vagyis folytassa azt a munkát, amit az anyja is végez D-ben. Visszatér tehát Diana D-be, ki tudja, mennyi időre, lehet, hogy csak rövid időre, de lehet, hogy állandóra, mert őt magát is, mint az anyját, fogva tartják a régi történetek és legendák. Az anyja, mondja Diana, azaz írja Miklya Anna, úgy néz a majorokra meg az egykori főúri család tagjait ábrázoló fényképekre, „ahogy élő emberekre soha, pedig ugyanúgy semmi köze hozzájuk, mint nekem. Majdnem az összes halott már, és neki is el kellene felejteni őket, ahogy ezt mindenki más megtette már rajta kívül. Erre ő azt szokta felelni, »az ember nem felejt el a családját«. Az anyám kicsit őrült – mondja Diana”, s ezzel egyszerre fejezte ki szeretetét az anyja iránt meg azt a különös tapasztalatot, ami az anyja után az ő tapasztalata is, hogy a múltból nem szabad megfélemlkezni, hogy a múltat nem szabad veszendőbe hagyni, mert a múlt kötelez, életeket és sorsokat határoz meg.

Miklya Anna *Eső* című regénye többretegű és többszólamú; Miklya Anna egységes elbeszélői nézőpontból fogalmazott meg egy látszólag egyszerű történetet, a terhes lány visszatérését szülőfalujába, majd ahogyan halad előre a lány terhesége, úgy mélyül el az általa látott és ábrázolt világ, úgy bontakozik ki a múlt valóságos és legendákba sűrített képe, és bontakozik ki a jelent alakító történetek sora. D ugyan a világ végén van, de ami ott történik, a világ közepe.

„Az irodalom csapatmunka”

Dunajcsik Mátyás: *Balbec Beach*. Libri Kiadó, Budapest, 2012

Dunajcsik Mátyás kötete alcíme szerint „tizenhárom távoli történet”-et tartalmaz. Tényleg tizenhárom történetből áll, de hogy miért „távoliak” ezek az elbeszélések, értelmezéséből derülhet ki, annyi azonban máris elmondható, hogy a „távoli” itt időbeli és térbeli távolságot is jelent, mert az elbeszélések mind sorra múltbeli történeteket adnak elő és mindig valamilyen távolabbi helyszín történeteit, s így van ez még akkor is, amikor az elbeszélések helyszíne Budapest, Bécs vagy éppen Pozsony, máskor a távolabbi Velence, mert ezek a városok mind bizonyos távolságból mutatkoznak meg, holott egészen közlőrl, minthogy az utcanévek és a városok látképe alapján felismerhetően. De nemcsak a helyszínek változásai határozzák meg Dunajcsik Mátyás elbeszéléseit, meghatározzák az irodalmi hivatkozások, mások szövegeinek, képeinek átirásai, a ráírások és a félreírások sok változata, minthogy – áll a kötet végén olvasható Köszönetnyilvánításban – a szerző meggyőződése szerint „az irodalom, mint minden más kulturális tevékenység, csapatmunka” és eme közlés után huszonnégy név következik, írók, költők, művészek, régiek és maiak, idegenek és hazaiak nevei, mindazoknak a neve, akik ilyen vagy olyan formában jelen vannak az elbeszélések szövegében. Az irodalom tényleg „csapatmunka”, de ezt a munkát, egy-két ismert szerzőpáros kivételével, egyedül végzik; az írás magánya nem kerülhető meg, ám ebben a sohasem könnyű magányban ott vannak, kéznél vannak mások szövegei, amelyek azonban nem oldják fel, ellenkezőleg, megerősítik az író szabadon választott magányát. Dunajcsik Mátyás sem tett mást, magányába építette mások szövegeit és képeit. Itt van mindjárt a kötet címében olvasható Balbec, aminek legalább két forrása jön elő első látásra, először – majdnem természetesen, bár másként írják – Csontváry Kosztka Tivadar *Baalbek* című nevezetes festménye, majd pedig *Az eltűnt idő nyomában*, Marcel Proust regényfolyamának egyik helyszíne, amit ugyanúgy írnak, ahogyan Dunajcsik könyvének címében áll. Holott, s ezt a könyv fedőlapjára nyomtatott szövegből tudjuk, „Balbec Beach nem egy hely, és nem egy tánc”. Máshol nem található, csak ennek az elbeszéléskötetnek a címében és a kötet első írásában, amelyből kiderül, hogy valahol a tenger mellett van ez a hely, ott tartózkodik éppen Dunajcsik elbeszélője, vagy – félre a teóriával! – maga a szerző, jegyzeteket készít ott, egy újság számára dolgozik, majd kap egy levelet, amiben valaki azt kérdezi tőle, érdemes-e ott házat bérelni... Nem készül el a válaszlévé, de megfogalmazódik a válasz: „fiatalember, itt már nem lakik senki, a város csak önmaga kísértete, a tengert pedig egyre inkább beszennyezik a

part mellett elhaladó olajszállító hajók”. Ez a lehetséges válasz felidézheti Csontváry festményét, amelyen Baalbek valóban egy kihalt város, házak és háztetők, utcák és a távoli mennybolt, míg aztán belép ebbe a képbe a francia író is regénye címének szövegbe iktatásával: „találni valakit, akiben felébred ugyanez a megfoghatatlan honvágy, ami engem is ide vonzott ezek közé a kihalt falak közé, hírül adni a világnak, hogy még nem veszett el minden az eltűnt időben, hogy akad még valamiféle remény a nyugalomra, hogy Balbec Beach még mindig létezik, igen, hogy Balbec Beach lehetséges”. Miként létezik, és miként lehetséges? Művészetként és irodalomként, ennyi a közölhető válasz, pedig szinte semmitmondó, részletezni kellene, talán a részletekből előjönne, hogy mi az a művészetben – Csontváry festményén – és az irodalomban – Marcel Proust regényében – ami felébreszti azt a megfoghatatlan honvágyat, amiről Dunajcsik beszél, meg hogy akad még valamiféle „remény a nyugalomra” még akkor is, ha mind a honvágy, mind a remény a nyugalomra csak valahol létezik, ott, ahol lehetséges. Azt jelentené ez, hogy Dunajcsik Mátyás bízik a művészet és az irodalom hatalmában, vagy ellenkezőleg, éppen azt jelenti, hogy nincs már esély kilépni az eltűnt idő fogságából? A kérdésre talán éppen *A Herrgottsohn-portré* címet viselő elbeszélés adhat választ. A fotográfia és az irodalom különbségéről és azonosságáról szól az elbeszélés, amelynek egyik hőse Szív Ernő, Darvasi László másik neve, aki éppen befejezte második nagyregényét, és most egy irodalmi esten vesz részt... Szív Ernő és az elbeszélő édesapja közötti évtizedes barátságról szól az elbeszélés, arról, hogy Szív Ernő meggyőződése szerint „a fotográfus a felejtés ellen dologozik”, és hogy ő, az író, az „ilyen hivatásnál magasztosabbat elképzelni nem tud”, amire az elbeszélő apja „legendás szerénységével azt válaszolta, hogy ebben azért a betűvetés igencsak előkelő társa a fotográfiának”, majd miután Szív Ernő magyarázkodásba kezdett, hogy szerinte „a fotográfia mégiscsak erkölcsösebb katonája az emlékezetnek, hiszen, ha akarna sem tudna hazudni, míg az írott szöveg rakott szoknyaként egymásba redőzött mondatai között mindig ott lapul a hazugság apró, női revolvere...” Amin az elbeszélő apja, a fényképész, jól elnevette magát, majd Szív Ernőt a sötétszobába invitálta, és ott „semmi mást nem csinált, mint aprólékosan és részletesen bemutatta Szívnek azt, amit a fényképészek csak úgy hívnak maguk között: *retus*. A bibircsókákat, ráncokat, keléseket a frissen fotográfált arcokon, a zsilettpengével karcsúsított derekakat, az utólag kipótolt fogakat egy-egy kevésbé sikerült mosolyban, végül pedig kegyelemdöfésként az ötvenhét éves Bajor Gizi *retus* előtt, és után”. Azt bizonyította ezzel az írónak, hogy a fotográfiában éppúgy ott lapul a hazugság lehetősége, mint az egymásra redőzött mondatok között. Nincs tehát különbség hazugság

és igazmondás dolgában fényképészet és irodalom, művészet és irodalom között... Illúziót termelhet az egyik is, a másik is, az illúziók pedig mindig hazugságba torkollanak, de nincs más kiút, se fotográfia, se irodalom számára, mint az a nyugalom iránt érzett honvágy, ami ellepi és felfedi a Balbec Beachbe kívánczolókat. Mindenkit tehát, aki még valamennyire bízik és hisz is a művészet, ezen belül az irodalom hatalmában.

Ennyiből is látható, hogy Balbec Beach valóban nem egy hely, és nem is egy tánc, hanem egy létező, mert lehetséges, illúzió, látvány és álomkép, múlt és jelen, emlékezet és ráismerés, minden tehát, ami az irodalom és ami a művészet. Erről szólnak Dunajcsik Mátyás elbeszélései, arról, hogy szerelmek szövődnek és szerelmek múlnak el, arról, hogy elválások és találkozások idejében élnek az elbeszélések hősei, arról, hogy Velence egyfelől Thomas Mannt idézi, másfelől azt a nagybácsit, aki végül az első és utolsó csók áldozata lesz, arról továbbá, hogy a retus nemcsak a fotográfus művelete, hanem mindenkié, aki így vagy úgy közöl valamit, és ebben nincs különbség elbeszélő és mesélő között, nincs különbség művész és a művészetbe bele sem kóstolt ember között. A retus járja át a világot, mert a retus tesz minden láthatót és érzékelhető olyanná, amilyennek látni szeretné magát.

Erről beszél Dunajcsik Mátyás *A láthatatlan Budapest* című elbeszéléseiben, amit azért kell külön kiemelni, mert benne egészében az anekdotára építő és épülő magyar novellairodalom hagyománya előtt tiszteleg a *Balbec Beach* kötet szerzője. Arról szól az elbeszélés, hogy hazaérkezik a külföldön nevet szerzett énekesnő, hangversenyt ad Budapesten, közben megbízott egy nyomozónak öltözött férfit, történetesen újságíró, hogy kerítse elő az apját, aki hajóskapitány volt, egész életében a Dunán hajózott, és akit évek óta nem látott, majd a hangverseny után egy kétes hírű házba mennek a nyomozó és az énekesnő, mert ott találkozhat a nő az apjával. Meg is érkeznek oda, ahol a ház vezetője és tulajdonosa elmondja, van egy jó és van egy rossz híre az énekesnő számára, a rossz hír az, hogy az apa meghalt, teteme még mindig a házban van, a jó hír, hogy szeretkezés közben halt meg, Miskin herceg, másként Miska karjai között, aki történetesen újvidéki illetőségű, és azért dolgozik ebben a fiúkupiban, mert otthon maradt két kishúgát csak így tarthatja el... Majd előkerül Hahner Ida Duna-kollekciója, különféle üvegekben különféle Duna-víz gyűjtemény, ami Ida halála után a ház tulajdonosának birtokába került, majd akkor válik nevezetessé, amikor „egy bolondos gróf beleírta valami könyvébe” – tudni lehet ki ez a bolondos gróf, s azt is, melyik könyvről van szó, de nem árulom el, hiszen Dunajcsik sem árulta el –, és most itt látható a gyűjtemény, azután kiderül, hogy Hahner Idának volt egy lánya, az is persze, hogy Ida férje éppen a

hajóskapitány volt, aki jó korán elhagyta az asszonyt, s végül – hogy ne szaporítsam a szót – kiderül, az éppen elhalálozott hajóskapitány és Ida lánya az énekesnő. Ha jól adtam elő az elbeszélés tartalmát, ehhez képest rövid írás ez, akkor ennyiből is jól látható, hogy Dunajcsik némi iróniával, a történet majdnem humoros túlbonyolításával tiszteleg az anekdotikus elbeszélés magyar hagyománya előtt, s ebben a tisztelgésben egyformán ott van egyfelől a honvágy a távolságok iránt, másfelől a retus hatalma. Az író nem tesz mást mint lekottázza a tájat, a tengert, a levegő tágasságát, s ebben egyformán segítségére van mind az idegen szöveg, mind az idegen kép, ezzel együtt mindaz, ami történetté alakult az élet során. S ezen még az sem változtat, hogy Dunajcsik Mátyás elbeszéléseinek hősei mind sorra közelebbi és távolabbi kapcsolatban vannak az illúziókeltéssel, vagy maguk is az illúzió termékei. A *Balbec Beach* elbeszélései akár művész-elbeszéléseknek is vehetők, hiszen festők, fényképészek, írók, énekesek, újságírók, műfordítók sorakoznak bennük.

Bevezetés a halálról szóló beszédbe

Barnás Ferenc: *Másik halál*. Kalligram, Pozsony, 2012

Barnás Ferenc első regényét, *Az elősködőt* (Kalligram, 1997) a kritika az akkoriban eltelt tíz év egyik legjelentősebb pályakezdéseként tartotta számon. Azóta Barnás a regényciklust lezáró negyedik kötetét, a *Másik halált* is megírta, hálás feladat elé állítva a kritikát, elnyerve a megelőlegezett bizalmat. Az elmúlt tizenöt évben olyan kritikusok méltatták Barnás műveit, mint Szegedy Maszák Mihály, Csuhai István, Radics Viktória, vagy a pályatárs, Láng Zsolt etc. A közös vonás a recepcióban a cikluson végigvonuló lélektani motívum feltárása, ami az egzisztenciális elemekkel párosulva a *Másik halál*ban csúcsosodik majd ki a maga teljességében. Elmondható, Barnás Ferencnek kétségtelenül a regényciklus negyedik kötetével sikerült egyértelműen felzárkóznia a kortárs magyar írók élvonalába.

A regény *in medias res* indul, Barnás a bonyodalom kellős közepébe vág. Egy lelkileg meghasonlott hős ad magáról első híreket, miközben személyiségzavarának sem okait, sem okozatait nem ismerjük. A jó szerkesztés elvárja az írótól, hogy elbeszélője *ilyen* állapotban vezessen be bennünket abba a *másik* világba, amely őt körülveszi, de ahova senki másnak nincs bejárása. Így lesz a regényidő tíz éve is *mással*, ami különben nem lenne elbeszélhető. A *Másik halál* tehát már az elején kibillen a mondhatóból, ami alapos Wittgenstein-előtanulmányokat feltételez Barnástól.

Ludwig Wittgenstein még Bécsben ismerkedett meg Freud tanaival, és mindketten Londonban haltak meg. A pszichoanalízis nagy hatással volt Wittgensteinre, és saját munkásságát is egyfajta terápiának tekintette. A pszichoterápiát a nyelvfilozófia felől közelítette meg. Elvetette Freud pszichikai determinizmusát, és a két tudós szemlélete különbözött az Én megítélésének tekintetében is. A *Filozófiai kutatások* című művében Wittgenstein különbséget tesz az Én és a nem Én között, és először mutat

arra rá, hogy „az Én nem én vagyok”.¹ A *Másik halál*-ban Barnás Ferenc ezt így fogalmazza meg: „Volt már itt korábban is olyan esetem, hogy bejött valaki, aki tudta, hogy ki vagyok, aztán mégis úgy tett, mintha nem ismerne, mire én bizonyos időn belül azon kezdtem gondolkodni, nem lehet-e, hogy tényleg igaza van ennek a valakinek, nem lehet-e, hogy tényleg nem ismer, éspedig azért nem ismer, mert egyszerűen nem ismerhet, mégpedig azért nem ismerhet, mert történetesen valaki más vagyok, mint akinek tartom és gondolom magam [...], talán valóban valaki másnak kell lennem” (39).

Radics Viktória már Barnás jól sikerült *A kilencedik* (Magvető, 2006) című regényét illetően felfigyelt az író bravúros játékára a szüzsével és a fabulával.² Ezúttal egyféle rejtvényt ad fel a szerző, a könyv végére tartogatva a történet rekonstrukcióját. Egy negyvenes éveit taposó egyetemi tanár utcai zenészként tölti nyári szabadságait nyugati városokban. Itt ismerkedik meg Michaellel, aki barátját rábeszéli, hagyja ott állásait, és egyedül íródo művével, az *Átiratok* befejezésével foglalkozzon. Mire az *Átiratok* elkészül, mecénása öngyilkos lesz. Ezután roppan lelkileg össze az elbeszélő. A folytatásban új megélhetést próbál keresni, reménytelen lelkiállapotában azonban mindenhol visszautasítják. Így lesz először fizikai munkás egy garázsban, majd teremőr egy galériában, ahol a regény tíz keserves éve játszódik. Ennyi a szüzsé, amelybe az író biografikus elemeket is jócskán beépít.

Wittgenstein tanításában az indíték okafigyottá válik. Az ok-okozati összefüggésben az okozatok végtelen láncolatot alkotnak, és nem állnak kapcsolatban a cselekedetek okaival. A *Másik halál*-ban a cselekvések jelentése sem magyarázható meg pszichikai determinizmussal. A regény fabuláját egy végletesen redukált cselekvéssor alkotja, amely messze meghaladja a lélektani regényről alkotott eddigi elképzeléseinket. Barnás Ferenc egy pszichikailag redukált narrátort teremt, aki Faulkner *A hang és a téboly* című regényéhez hasonlatosan építi fel elbeszélése redukált világát, amelynek a helyszíne a rendszerváltó Budapest. Az egyes szám első személyű elbeszélés a hős lakása és munkahelye közötti távot fogja be. Az író az utca perspektívájából láttatja a közelmúltat, a Budapesten sétáló Tandorihoz hasonlatosan. Így kerül be Barnás nyelvérzékének köszönhetően az utca nyelve a regénybe. A megidézett szereplők nyelvhasználata a stilsztikán túl a világkép felől tágitja a mondható határait. Ezek is rendre redukált személyek, akikkel az elbeszélőnek még sikerül egyféle emberi kapcsolatot

¹ John M. Heaton: *Wittgenstein és a pszichoanalízis*. Alexandra, Pécs, 2002

² Radics Viktória: *Mestermű*. Holmi, 2006. december

fenntartani. Az általuk benépesült regényvilág biztosítja azt az epikai hátteret, amelyre aztán Barnás Ferenc nyelvfilozófiája épül. Redukált helyzetből adódóan az elbeszélő előtt a világ elemi összefüggései sem világosak, így cselekvései sem motiválhatók ok-okozatilag. Egzisztenciája azonban ilyen redukált helyzetben is perspektív marad, hisz olyan távlatokra van rálátása, amelyek más módon nem elmondhatók.

A regény középpontjában, kimondva vagy kimondatlanul, az elbeszélőnek Michaellel való barátsága áll. Az inszomniában szenvedő német pincér élettörténete, pontosabban öngyilkosságának története halál-történet egyben. A *Másik halál* a nyelvfilozófia felől közelíti meg a halált, aminek szubjektuma nem lehet maga az író, de mindaz, ami rá vonatkozik, azt a kész történet hordozza. A regény végén egy íróasztal vár az elbeszélőre, hogy az egészet megírja. Barnás Ferenc ezzel az időbeli fordulattal Tandorihoz hasonlatosan kiszélesíti a wittgensteini szubjektum világának határait, és mondhatóvá teszi a halálról szóló beszédet. Így lesz a *Másik halál* egy regény megírásának a története, amelynek írói énje válik filozófiai kérdéssé.

A könyvben egy másik regényről is szó esik, ami hasonlóan egzisztenciális fontosságú. Az *Átiratok*ról van szó, amelynek szintén története van. Tandorinál olvastam, hogy Virginia Woolf nagy műveinek megírása után lelkileg összeomlott, és jelentős időt töltött szanatóriumokban. Kéziratának elkészültével az *Átiratok* írója is a sürgősségi osztályra kerül, túlérzékeny lelkiállatának következményeképpen. A Galériában eltelt tíz év aztán személyiségválságának eseményeivel telik el, miközben a műalkotások közelségét egyféle pszichoterápiaként éli meg az elbeszélő: „Ezt az egészet már korábban is ismertem, mert már az előző években is volt egy-egy olyan pillanatom a műalkotásokat néző-figyelő emberek közelében, amikor hirtelen elfogott egy, talán a boldogsághoz hasonlítható érzés, ami lehet, hogy nem boldogság volt, hanem csak öröm, de az is lehet, hogy nem is öröm, hanem egyszerűen csak a szépség [...]. Biztos az is sokat számított, hogy épp kik voltak a közelemben, miként az is, hogy rájuk milyen hatással voltak a művek, mindenesetre ezekben a napokban többször is ezt éreztem: jó élni, jó lenni” (290).

Barnás Ferenc a szűzsé és a fabula összjátékát a mondható és a mondhatatlan közti reláció felszámolásával éri el. A narrátor monológját a fejezetek és a sűrű bekezdések teszik többszólamúvá, mind közelebb jutva az írói én filozófiai középpontjához. Láng Zsolt szerint: „A halál lényegében maga a nincs, az a nincs, amibe bele kell merítenem magamat is, hogy megtudjam, vagyok-e. Mindenki, aki ebben a könyvben szerepel, csak akkor létezik,

ha én létezem, aki viszont csak a nincs által létezhet.”³ A halálról szóló beszéd szubjektuma túllép az írói én határain, és a nemlétezőt mondja. Ez csak a művészetek nyelvével lehetséges, amit jól tud a műélvező Barnás. A műalkotás nyelve meghaladja a wittgensteini nyelv határait, ami a filozófus szerint a világunk lenne. Barnás nem hallgatja el a halálról szóló beszédet, aminek jutalma van, és amit a könyv végén egyféle katarzisként él meg a szerző. Végre megírhatja regényét, aminek tárgyát a saját életéből veszi, és címéül a *Másik halált* választja.

Pszeudotérkép nyúlshívből, disznózsírból, paradicsomból

Bencsik Orsolya: *Akcio van!* Forum-JAK-PRAE.HU,
Újvidék-Budapest-Szabadka, 2012

Bencsik Orsolya „csak úgy jött, hozta magával a növényeit” (40), állatait és a családját, hogy megírja egy, a húszas éveit taposó lány impresszióit az őt körülvevő világról. Csakhogy ezek az impressziók oly súlyosak, oly mély sebekről közvetítenek, hogy megkerülhetetlen a csupán szemlélni akaró pozíciója, annak ellenére, hogy a narrátor mindvégig része a szövegeknek, csupán módosult formában. „Nem akarok így megöregedni, »Nem akarok olyan lenni, mint amilyen te vagy!«, kiáltanám neki, helyette azonban csak annyit mondok, »Egy kopogós cipőt akartam mindig...«” (82). Egy olyan kopogós cipőt/megszólalási módot talált magának a narrátor (és a szerző is), amelynek segítségével belekopoghatja a világba, milyen „[i]maginárius tereket” (79) jár, illetve járt be, és önmaga privát „térképét” tárhatja ki.

A kötetet Emil Kadirić illusztrálta. Különböző vastagságú fekete vonalai, amelyek az akvarell alakoknak kontúrt biztosítanak, mintha nem körvonalként funkcionálnának, hanem – a kötet szövegeinek megfelelően – hangsúlyossá tennék az impressziókat, mégsem elhatárolva a tereket egymástól. Az illusztrációk, a művészi játék eredményei, magukon hordozzák az imaginárius lét, a transzcendens légkör könnyedségét, mégis oly nehéz súlyokkal terhelve, melyeket a konvenciókkal és szokásokkal teli világ ró az emberre. A Kadirić-képek nemcsak a nagyobb egységeket elválasztó szerepet töltenek be, de az egyes kisprózák között is feltűnik egy-egy, párbeszédet folytatva a szövegek egyes mozzanataival. Ugyanaz az akcióra élezés (lásd a képeken a lőfegyver és piros szín dominanciáját), helyenként pszichothrilleres elemek és színek jelennek meg, amelyek a Bencsik-textusoknak is sajátjuk.

Az *Akcio van!* című kötet a szerző második kötete. Az első, a *Kékítőt old az én vizében* és az *Akcio van!* műfajilag és szerkezetileg is különbö-

zik. Míg az elsőben a verseké, a hosszúverseké, a prózaverseké és a fiktív e-maileké a főszerep, addig a második csupa kispróza/novella. Maga a szerző nyilatkozta egy helyütt, hogy mindig is prózát szeretett volna írni, a versek és prózaversek csupán szárnypróbálgatások voltak (legalábbis most így látja), amelyek után – a próza nyújtotta lehetőségek között – magabiztosan szárnyalhat. De nem csak különbözőségeket vannak a két kötet között. A motívum- és gondolatregiszterek alapjaiban megegyeznek, azonban az *Akcio van!* már sokkalta gazdagabb, letisztultabb képet mutat. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nemcsak saját bestiáriuma (nagyapa-nyula és nagymama-szitakötője), de saját „növényhatározója” (ribiszke, karfiol, paradicsom [paradajz], kutyatej, birs, krizantém, bűdöske stb.) is van, amelyek a pszeudocsaládtagok („pszeudonagyapa”), -ismerősök, -környezet, a jugoszlávság–magyarság és a háborúk megélt valóságának megírását hivatottak színezni (!), árnyalni, sőt: szétírni. A textusokban kirajzolódó család, a nagyapa (csupán) testi jelenléte, a nagymama szitakötő-léte, az állandóan távollévő apa, az őt váró anya, a fel-felbukkanó testvér különös megnyilvánulásai, a mindenből szenzációt faragó nagybácsi, a menekült és valami oknál fogva kirívó viselkedésű szomszédok, a szeretők, a „nem éppen okos és szép” férfiak mind-mind valamiféle látszatvalóságban élnek. A hagyományokhoz való látszatkötődés és annak legelfajultabb változatait ismerhetjük meg a narrátor tükrén keresztül. Egyfajta márquezi Macondo rajzolódik ki (a *Száz év magány*-beli malacfarok helyett itt nyúlfarok, verébfej stb. van), ahol az emberek egyszerűen elkülönülnek/különböznek egymástól, azzal, hogy mindvégig egymás szférájában mozognak, részesei a narrátor „térképének” (a különbözőségekre törekvésük által azonban hasonlóvá is válnak).

A Kadirić-képek kapcsán már említett pszichothriller meghatározás a Bencsik-prózákban nem arra utal, amiről a szövegek (és a Kadirić-illusztrációk) szólnak, hanem inkább az olvasóra gyakorolt hatást jelzi. Az *Akcio van!* narrátorának szüksége van az efféle hatáskeltésre ahhoz, hogy az átélt, felkavaró élményeket, borzongásokat továbbítsa nekünk, olvasóknak, de úgy, hogy közben tudat alatti biztonságérzetünk, kívülállóságunk megmaradjon. Talán magának a szerzőnek célja is, hogy szövegeivel pezsdítő szellemi izgalmat, atmoszférát teremtsen, amely arra készítet minket, hogy beleborzongjunk mondanivalójába. „A cukortól üszkösödött el a lába, ezt mondták anyámék, meg azt is, hogy a sok fekvéstől kidörzsölte bőrét a lepedő, a hipózott paplan, hogy végül az egész teste egyetlenegy élő sebbé vált. Bűdös volt a szobában, nem lehetett bent megmaradni. Rossz volt pusztit nyomni az arcára, majd elhánytam magam a szagtól...” (31). Történt mindez a verébfejű nagyapával „(Tóth Antal, született 1927 pünkösdi

másnapján)”, aki egyes szövegekben nagyapa-nyúl, és nyúlszíve van. Csak úgy sorakoznak az állatok (nyúl, szitakötő, galamb, kutya, macska, hernyó, disznó, hal, tengeri csikó, légy, pióca, meztelencsiga, béka), állatos szóösszetételek (nagyapa-nyúl, nagymama-szitakötő, nyúlszív, szitakötőnyelv, disznószív, légypiszok, verébféj), amelyek szinte kivétel nélkül valamely „családtagra íródnak”, árnyalva ezzel személyüket, a narrátor pillanatnyi impresszióit kiemelve. Azon személyekről van szó, akik a huszonéves lány test- és lélek-térképének homogén részévé váltak. Mindenkinek van saját (vak)térképe, amely a létezés által determinált, és az emlékezés, a folyamatos megismerés rajzolja azt. „Csak miután hazaértem, vettem elő színes ceruzám, s rajzoltam be folyamatosan gazdagodó térképembe helyét, és írtam fölé szálas betűimmal nevét” (79). E térkép a lét és a kapcsolatok labirintusává válik, amely hol halványabban, hol élénkebben mutatja a bolyongó szubjektum útját a végtelen lehetőségek világában. „Amikor újra találkoztunk, akkor beszéltem neki először a térképről, és arról, hogy nagymama talán éppen most (egyedül, fázósan, a konyhában ülve) kezdi majd kiradírozni sajátjáról nagyapát, de a rádiózással mégsem tudja teljesen eltüntetni, ott marad a nyoma, ahogy ceruzájával belekarcolta a nevet” (80). Így karcolódnak a nyomok a narrátor térképére, amelynek alakulásába nemcsak az a bizonyos másik szól bele, de a környezet eseményei is.

A szövegekben a nőiség problémaköre is felmerül. Az, ahogyan a nővé érés („Én nem mondtam nekik semmit, csak arra tudtam gondolni, hogy a barátnőimnek mégiscsak jobb volna személyesen és nem levélben elmesélni, hogy nő lettem” [78].), a nőként való boldogulás/érvényesülés („Gondoskodó», ezt mondja mindenki rólam, különösen az utcabeliek, a férfiak pedig azért is megdicsérnek, mert körültekintő vagyok, és büszkék rám, mert, ezt állítják, »Mégiscsak egy értelmiségi«” [58], vagy a korábbi kötetből: „és hízeleg hogy okos vagyok meg hogy / ez kell a férfiaknak az eszemtől felizgulnak / csak beszéljek / csak így foghatom ki az aranyhalacsát / pedig ő is tudja / az a jó ha buta a nő ha kevés a duma” [*Kékítőt old az én vizében*, 27].), a női szexualitás/vágy megrajzolása, valamint a női lélek-térkép másságának konstatálása („...egyre jobban megértettem, hogy csak a női térképek a beszédesek” [81].) történik, az elkülönbözés gesztusával karöltve jelenik meg. Csakhogy az *Akcio van!* narrátora erős. Korántsem az a nő, akit a maskulin társadalom elnyomna. Ő fölötte áll a férfiaknak, és csupán játékfélként részese mindennemű kapcsolatnak. Unalmában, magányában elbiciklizve tapasztalatcserét folytat „nem éppen jóképű, nem éppen okos” (43) harmincas férfikkal. Hasonló manipulatív felsőbbrendűség érezhető azokban a szövegmozzanatokban, amelyek a szexualitást, a vágyat, az erotikus légkört írják szét. „Ha egyszer lesz egy szerb pasim,

Milošnak fogják hívni, vagy Nikolának, és biztos, hogy nem lesz szóke, mert a szókéket nem szeretem. [...] Miután a Nikola vagy Miloš átolvas-ta az újságot, utánam jön és jó vastagon beken naptejjel, nehogy leégjek, mert nekem nagyon fehér bőröm van, és ő ezt szereti. Ha éppen nincsenek mások a tengerparton, akkor szeretkezik is velem” (93). [...] „Az egész házam az én portréimmal van tele” (94). A narrátornak csak akkor lesz szerb pasija, ha azt vagy Milošnak, vagy Nikolának hívják, ha nem szóke, mert a szókéket nem szereti, és ha a narrátor úgy kívánja, szeretkezik is vele. Fókuszpontban mindig a („honleány”) narrátor áll, akinek vágyai vannak, nem pedig tárgya más vágyainak. A két fél közötti egyenrangú, kölcsönös kötelék ideája csupán idea marad, de még az elkülönbözés is fenntartással állapítható meg a szövegek erotika-vágy alapú részeinél, hiszen a férfit – aki egyébként állandó szereplője az összes szövegnek – madártávlatból ismerhetjük meg, nem teljes jogú „élettárs”, akitől valamiképpen el „kell” különülni.

Mint ahogyan minden mozzanat a kötetben, a nőiség megírása is minduntalan párbeszédet folytat a kisebbségi lét, a határon levőség fogalmával (lásd például: „csak arra tudtam gondolni, hogy a barátnőimnek mégiscsak jobb volna személyesen és nem levélben elmesélni, hogy nő lettem” [78]). Ebben a környezetben azonban a narrátor alulmarad, hiszen a kétfelé tartozás irányítja. Az ellehetetlenülés elleni harc („A nővérem, aki hét évvel idősebb tőlem, és akkor már nemcsak, hogy rég menstruált, hanem fiúzott is, azt mondta, »Nekem otthon vannak az igazi barátaim, újak pedig nem kellenek.«” [78]), a kiírás/szétírás, majd ösz-szegyúrás élteti a prózák szubjektumát, amikor dilemma tárgyát képezi számára, hogy hogyan és hol van létjogosultsága a világban értelmiségi nőként, a konvenciókon kívülállóként, áttelepült vajdasági magyarként, magyar-szerbként, mégis teljes jogú egyénként. „A legjobban azt szeret-tik, amikor Szerbiát Magyarországgal hasonlítom össze, és két kimuta-tás között meghúzom a sörösüveget” (42). A második világháború emlé-kei az idősebbek emlékezetében, a kilencvenes évek eleji háborúskodások szörnyű tapasztalatai („Amikor 1991-ben elfogyott a boltokból az áru...” [51]), a bujdosás, az áttelepülés (Szegedre), az elvagyódás Ausztráliába – „az ágya felett továbbra is ott függött Ausztrália térképe” (81) – és Amerikába – „ahol sajtból van a hold” (18) –, az ígélet földjeire, majd az 1999-es NATO-bombázások a „két élet között” tengődő identitás tel-jes szétrombolásához vezettek. Az önelképzelés(ek) örökösen ismétlődő összeomlása megy végbe, ám ez egy felülről szemlélő identitást eredmé-nyez. A szubjektum csak úgy válhat részévé e világnak, csak úgy válhat egy viszonylag stabil énné, ha kívülálló pózba helyezkedik, és úgy gyur-

mázza össze a széthullott szegmenseket (impressziókat, tapasztalatokat, emlékképeket, érzéseket).

Szerbhorváth György¹ ugyan e kötetéről írt kritikájában megemlíti, hogy már közhelyszámba menő, hogy minden vajdasági író közvetlenül vagy közvetetten, de Tolnai köpönyegéből bújik elő. Nyilván igaz ez Bencsik Orsolya esetében is – ahogyan Szerbhorváth is megállapítja –, hiszen az a bizonyos tenger, „Nagy Víz” itt is textualizálódik (az azúr is hangsúlyossá válik, Bencsiknél galambkék formájában – lásd a Galambkék című írásban), ahogyan megtörtént Lovas Ildikónál és még sokaknál. „Történne mindez akkor, amikor nagyapa-nyúl megtudná, hogy többé nincsen tengere. Nincs hova lógni végtagjait” (17). Valamiféle rájátszásként/szétírásként jelenik meg a tenger, a „Nagy Víz”. (Gondoljunk csak a Honleány című prózára!) Az elkülönbözés hatását éri el ugyan a szerző, ám inkább csak a közhelyektől (közhelyekkel a közhelyek ellen!) való eltávolodást, amely által visszakanyarodik a közhelyesnek egy cseppet sem mondható mélyebb tartalomhoz, a létérzékelés és a benyomások hathatós közvetítéséhez. Csakis ezáltal léphet ki saját „Macondója” bűvös köréből, ahogyan számunkra is így válhat olvashatóvá ez a szövegkomplexum, benne a szörnyülködést és undort keltő, üszkösödő, „elfogyó” nagyapával.

¹ Szerbhorváth György: Road movie nyúllal, disznóval. = <http://www.librarius.hu/kritika/460-szerkeszt/1603-road-movie-nyullal-disznoval>

A másik Anti-Narcissus

Győrffy Ákos: *Haza*. Magvető, Budapest, 2012

A kötet címével elsőként egy térbeli koordinátákkal (is) leírható és meghatározható terület kerül a befogadó figyelmének középpontjába. A majdani szöveg azonban nem ezen a módon értelmezi a helyhez kötöttséget, a kötet címéül választott fogalmat: a haza nem földrajzi koordinátákkal leírható, a térképek síkjába helyezhető és pontosan lokalizálható térre-numként jelenik meg. Győrffy Ákos könyvében a fogalom sokkal inkább egy multidimenzionális, több oldalról és több módon megközelíthető tartalomegyüttes. Nemcsak a térbeli komponensek összessége, hanem mélyebb jelentésekkel bíró és az elemek közötti koherencia szempontjából egységesebb összetevőkből fölépülő viszonyfogalom. Egyszerre konkrét és illanékony, teher és menedék, az én kiindulópontja és elidegeníthetetlen része, amely akár önmaga hiányával is képes befolyásolni a szubjektumot: „A világnak az az egyetlen pontja is eltűnt, amelyre otthonként gondolhattam, ahol egyfajta anti-Narcissusként a saját ismeretlen arcomat néztem oly sokáig” (11). Az elbeszélő lépten-nyomon érezteti az olvasóval, hogy akármilyen egyszerűnek, magunkhoz közelinek érezzük is ezt a fogalmat, az mégis távoli, nehezen megközelíthető és gyakran csak disszonáns tartalmak révén leírható: „És a folyón túl az elviselhetőbb halálfélelem, amit most minden pátosz nélkül hazának érzek” (38). A haza tehát egyrészt a kiüresedés, a távollét, a veszteség fogalmaival körülírható tartomány, másfelől viszont a bensőségesség, a rejtélyesség, a tudat kifejeződésének tere, a bipoláris ellentétpárok föloldódásának a „helye” is egyben.

A szöveg térkezelésében gyakran fölfüggesztődik a logikai sémákkal értelmezhető tájékozódás, ez azonban nem eltévedést eredményez, hanem új irányvonalakat rajzol ki a narrációban, az elbeszélés helye a helyről szóló elbeszéléssé alakul át. „Egyelőre nem tudom, hol vagyok, az eszemmel legalábbis nem. Hogy nem vagyok itt, az majdnem biztos. *Hol* vagyok” (55,

kiem.: P. L.). A térbeli komponensek értelmezésének a mikéntje az egyik legfigyelemreméltóbb narratív eljárás a szövegben. A fölvonultatott helyek, földrajzi fogalmak és a hozzájuk köthető tényezők nem csupán az események lokációja szempontjából fontosak, hanem önértelmezési lehetőséget is szolgáltatnak az elbeszélőnek: „Ha felmegyek a tóhoz, olyan, mintha legutolsó otlétem óta nem lettem volna sehol. Mintha a két találkozás között nem léteztem volna” (28). A természet elemeivel – a fenti példa esetében a tóval, máshol a Dunával, az erdővel, a tengerrel, az állatokkal – való találkozásokkor az említettek tehát nem csupán a környezet és a természetjárás „járulékos elemeiként”, hanem az elbeszélő én önvizsgálatát elősegítő komplex szubjektumokként határozódnak meg, a narrátor számára pedig jelek az önmagán belüli tájékozódás, az önmegismerés folyamatában. Mindezt explicit formában maga a szöveg is kimondja: „*Aki a természetben jár, önmaga halálában jár. Ezzel együtt persze az is igaz, hogy aki a természetben jár, önmaga halhatatlanságában jár*” (82, kiem.: Gy. Á.).

Hangsúlyozni kell, hogy az önvizsgálat gesztusa nem csak a térkomponensek fentebb vázolt megközelítése révén válik a *Haza* kulcskérdésévé. Az elbeszélői szólam folytonosan az egyéniség belső rétegeit szólaltatja meg, a narrátori hang leggyakrabban ismételt szavai a „saját”, a „magam”, a „vagyok”, az „én”, az „önmaga”. Ennek eredményeként problematizálódik a saját test kérdésköre, az én egysége, az én határai, az önmegfigyelés lehetősége, az idegenség, az önidegenség, az élet stb. E dolgok közös jegye, hogy még a legalaposabb önvizsgálat sem képes a rájuk irányuló összes kérdésre választ adni. A *Haza* a lélek, az identitás olyan területeit járja be, amelyek ellenállnak az értelemkeresés kényszerének, amelyek titkai a személység talán legfontosabb rétegét alkotják: „*Hogy az vagyok igazán, amit nem tudok, erre gondoltam*” (34, kiem.: Gy. Á.). A lélek legbelső tájain tett utazás – ha csak néhány pillanat erejéig is – az egyéniség privát szférájába enged betekintést. Az ilyen szöveghelyeken az elbeszélői szólam felszínre hozza azokat a tartalmakat, melyek az énvizsgálat során ellenállnak minden fürkésző mozdulatnak. Ezek a minőségek könnyebben kifejezhetők implicit módon, a tagadásuk által. Vannak azonban az előbbinél sokkal összetettebb helyzetek is, amelyek során nem egy bizonyos értékfogalom negációjával jutunk el egy tartamhoz, hanem a keresett érték a felfogható, megközelíthető dolgok rendszerén kívül helyezkedik el: „Nem arról van szó, hogy ez egy előző életem lett volna, sokkal inkább arról, hogy egy olyan életem, amelyik nem kezdődött el és nem ér véget” (89).

Az önvizsgálat útján az elbeszélő állandó kísérői a kétely, a dolgok több szempontból történő megfigyelése, és egy olyan sztoikus nyugalom, amely sajátos hangvételt kölcsönöz a szövegeknek. Az írások, rövidtörténetek,

útirajzok néhol jegyzet-, illetve töredékszerűek, mozzanatok, apró rezdülések, különféle megfigyelések leírásai, bizonyos helyek a filmszerű narratív eljárásokat (rövid mondatok, mindegyikük egy-egy gondolati egység, tömör, rendszerint természeti témájú állóképek kameramozgásszerű mondatváltakozás) juttatják előtérbe, más szövegrészek eseményszáluk és a narráció milyensége révén és a műfaj több más kritériumának eleget téve akár novellaként is befogadhatók.

A test-lélek dichotómia, a rész-egész viaskodása fölülíródik azáltal, hogy a saját(nak vélt, illetve sajátként számon tartott) test a tudati tartalmakat irányító szubjektum számára idegen közegként határozódik meg: „Egyszerűen nem visz rá a lélek, hogy testemre a sajátomként tekintsek” (9). Az elidegenedés, illetve az önvizsgálat abszolút fokán az én szembe fordul mindazokkal a tényezőkkel, melyek az énkép hagyományos értelemben vett fölépítésében szerepet játszanak. Itt már nem beszélhetünk arról, vajon a lélek vagy a test-e a ráció hordozója, ugyanis maga a radikális elkülönülési metódus kerül centrális pozícióba, az elkülönülés válik az én legfontosabb alkotóelemévé: „Külön vagyok, egyszer csak külön lettem. Ha van alapvető emlékem, akkor ez a különlet az” (24).

Fontos kérdésként vetődik föl, vajon meg lehet-e valósítani az önvizsgálatot? Van-e értelme belefogni az én megismerésébe, miközben a vizsgálódás lépten-nyomon önidegen elemeket vet fel? És mi a helyzet a rajtunk kívülálló tartalmakkal, az úgynevezett idegennel? A *Haza* narrátora mindezen kérdések fölvetése (illetve megkerülése) révén próbál meg egy olyan kapcsolatot kialakítani önmagával és másokkal, amelyben másodlagos szerepet játszik az ismerős és ismeretlen ellentétpárja. „Sosem hittem abban, hogy a másik ember megismerhető” (11). Nem az a fontos, hogy meg tudjuk ismerni a másikat, hanem az, hogy valamilyen módon megszólíthatóvá váljon mind az önmagunkban, mind a rajtunk kívül álló idegen tartalom. A megszólításból azonban kimarad a név toposza, a név inkább óvóhelyként működik, az álcázást szolgálja, nem a felismerhetőséget: „Olyan név ez, mint egy álarc, mintha ezzel a taszító névvel védené magát a nem kívánt betolakodóktól” (29–30). A névtelen létezés közel sem ellenszenves, és véletlenül sem egy alsóbbrendű lét formájaként értelmeződik a szövegben, inkább az álca, a rejtek tagadásának a jeleként jut szerephez, sőt bizonyos esetben a név visszahúzó, gátló tényező is lehet. A szöveg fölött állandóan ott lebeg az igazabb, a teljesebb és a vágyott tiszta életsík lehetősége, ígérete. Az elbeszélő tényként kezeli, hogy identitása – és nemcsak egy része, csak a teste, illetve csak a szelleme, hanem a teljes valója – önmagán kívül is létezhet. Sőt, úgy tud teljes(ebb) életet élni, hogy erről az „igazi” tudata nem is szerez bizonyosságot.

A létezésről és az identitás képlékenységről alkotott nézetek a lineáris időkezelés helyett a ciklikusság és a folytonosság fogalmaival közelíthetők meg a kötetben. A rejtve maradó, az önvizsgálat aktusához szorosan kapcsolódó tartalmak értelmezéséhez a kezdet és a vég időparaméterei nem nyújtanak elegendő fogódzót. A szöveg időkezelésének legfontosabb sajátossága az előbbi koordináták hatályon kívül helyezése. Az időintervallumok hierarchikus viszonyában a pillanatnyi és az öröktől fogva kategóriái foglalják el a központi helyet: „Az események titkos története nem ért véget, mert el sem kezdődött. Öröktől fogva van” (17). Az említett két intervallum egymásba is fordulhat: egy pillanat végtelenné tágulása, illetve az örökkévalóság pillanatnyivá sűrítése is az időkonceptió alapeleme. Az elbeszélő egy-egy fontosnak ítélt pillanat vizsgálatával lépésenként jut közelebb ahhoz a valós-vélt énjéhez, amely kívül tud helyezkedni születés, létezés és elmúlás háromtagú rendszerén. A fentiekkel rokonítható az időnkívüliség perspektívája. Az elbeszélő a narrációja során olyan kijelentéseket tesz, amelyek a hagyományos időfelfogásból kilépő és lehetséges fogalmait messze meghaladó önreflexivitást kölcsönöznek az emlékező énnak: „Olyan időre emlékszem, amelyben nem volt idő” (73). A narrátor időfelfogásában egyszerre működőképes az időből való kilépés két, egymástól merőben eltérő lehetősége. Akár az időbeliség meghaladása, akár a pillanatba sűrített öröklét gondolata válik uralkodóvá, az eredmény ugyanaz: az én a linearitás helyett másképp érzékeli az időben való jelenlétet.

Bizonyos kettősségre figyelhetünk föl az érzékeléssel, az érzékekkel foglalkozó szöveghelyeknél is. Az elbeszélő számára a látás, a hallás és a szaglás egyaránt fontosak, és a világban való tájékozódást segítik. Az apró részletek megfigyelése, az érzékekhez kötődő értékítéletek, az érzetek fontosságának hangsúlyozása mind lényeges tájékozódási pontként szolgál Györfy Ákos kötetében. Azonban a szövegben előre haladva az érzékelés már nemcsak a külvilág feltérképezésének módszereként funkcionál, hanem ezen túllépve a benső, az én felé fordul, és eredeti feladatkörétől eltávolodva az önvizsgálat egyik eszköze lesz. Ekkor az érzékelés már jóval több, mint eredetileg, egyszerre kifelé és befelé is használható megismerési hálóként lép működésbe: „Egyben látok most mindent, ami volt, ami van, és ami lehet még” (75). A külvilágból érkező információk, a különféle külső tényezők visszahatnak az érzékelés folyamatára, és meg tudják változtatni az érzékelés milyenségét: ekkor nemcsak az érzékek, hanem maga az én, pontosabban az én bizonyos részei, alkotóelemei is alakulnak. A legkiélezettebb helyzetben az érzékelés az énnak önmagától való távolságát is meg tudja mutatni: „Nem voltam képes elhinni, hogy a tekintet, amely a szemközti hegyoldalon merőlegesen felfutó nyiladékra

szegeződik, az enyém lenne. Elszakadtam a saját tekintetemtől, mégis ez volt az egyetlen, amibe kapaszkodhattam” (80). Más szöveghelyeknél nem az én, hanem maga a külvilág egészének fogalma értékelődik át az érzékelés segédletével, de az sem elképzelhetetlen, hogy az én próbálja korlátozni az érzékek használati körét.

Győrffy Ákos *Haza* című könyvében azokat a területeket, azon fogalmakat járja körül, amelyek az otthonosság, a valahova tartozás képzetét keltik. A haza emlékek, vágyak és érzelmek, a hozzájuk köthető helyzetek, pillanatok és viszonyrendszerek, illetve mindezen említett dolgok kialakulási folyamatának heterogén együttese. Hogy ennél is összetettebb dologról van szó, azt remekül példázza maga a szöveg. Nemcsak a rajtunk kívül létező dolgokat foglalja össze, annak mi is részesei vagyunk. Főleges bármiféle leszűkítő értelmezés használata, és ezt a szerző is pontosan tudja. Emiatt nem is próbál egyetlen szálon végigvezetni egy lehetséges haza-értelmezést, hanem a különböző tartalmak vegyítésével hoz létre olyan közeget, ahol az elbeszélő a társául választott „idegennel” folytatott diskurzus által vázolja fel ennek a nehezen megközelíthető konglomerátumnak egy vékony szeletét. Kettejük folytonos utazása, „haza-járása” során olyan tartalmakról is szó esik, amelyekről nem vagy csak nagyon nehezen lehet beszélni. És a szöveg végkicsengése szerint pontosan ez a megközelíthetetlen válik a bármely értelemben használt haza fogalmának lényegi elemévé.

„Úgyis minden töredék”

Márton László: *M. L., a gyilkos. Történetek egy regényből.*
Kalligram, Pozsony, 2012

A 83. Ünnepi Könyvhétre jelent meg Márton László legújabb, immáron huszadik kötete, az *M. L., a gyilkos*. Három különböző, mégis bizonyos pontokon egymáshoz kapcsolódó történettel találkozunk. Már az alcím műfajmegjelölést tartalmaz, miszerint egy regény töredékeit tartja kezében az olvasó. Mégis, kissé elhamarkodottnak tűnhet ez a besorolás. Korábban a Literán megjelent interjúban Márton a regény műfajmegjelölést további alműfajokra bontotta, attól függően, hogy melyik szövegről van szó a könyvben. „A három történet nem is azonos műfajba tartozik, mert a középső írás, az *Izgalmas romok*, az egy novella. A harmadik, a *Közepes fogorvos* inkább kisregény. Az első, az se nem kisregény, se nem novella, hanem mondjuk, egy hosszabb elbeszélés. De a három együtt, az mégis egy közösen megélhető, egységes történet részeként mutatkozik meg.”¹ Ha mindegyik szövegnek külön műfaja van, akkor mégis, mitől regénytöredékek? Így se nem regény, se nem novelláskötet. Regényhez nem elég összetartozó, kevés a történet, a szereplők sem egységesek a három elbeszélésben. Novelláskötet szempontjából viszont a *Közepes fogorvos* tűnik túl terjedelmesnek, ami önmagában is több történetet ölel fel.

A kötet végén lévő tartalomjegyzékben megtalálhatjuk a három elbeszélés címét, ami bizonyos távolságot feltételez a regénykompozíciót illetően. Kevésbé fejezetekre való felosztással van dolgunk, mint külön műcímekkel. Az elbeszélések narratív szála sem ugyanaz, nem folytatódik, valamint narrátori pozícióváltásokkal is találkozunk. Az egyes szám első személyű narrátort felváltja a mindentudó elbeszélő, aki bizonyos pontokon túl sokat árul el, majd visszatérünk az első személyűséghez. Csak feltételezhetjük, hogy az *M. L., a gyilkos* című elbeszélés elbeszélő főhőse

¹ Svébis Bence: *Márton László: Túlságosan sűrű szálak*, litera.hu, 2012. június 11.

megegyezik az *Izgalmas romok* apa alakjával, valamint a *Közepes fogorvos* én-elbeszélőjével. Ezzel az időrendiség is meg lenne bontva, az első elbeszélés után jönne a harmadik, majd befejezőként a második. A történetek felölelik a Kádár-rendszer utolsó évtizedeit, valamint a rendszerváltás utáni első évtizedeket.

A szövegek koherenciáját a háború, az arra való visszaemlékezés, vagy épp a háború hiánya biztosítja. Az első történet a Magyar Néphadsereg *nyulainak*, „Az én időmben így nevezték a sorkatonaként szolgáló, előfelvett egyetemi és főiskolai hallgatókat” (10), mindennapjaiba enged betekintést nyerni. A rendszerváltás előtt járunk – az elhárítótiszt neve ugyancsak Kádár János, mint az ország első emberéé –, ahol „tudtuk és tapasztaltuk, hogy az elnyomás rossz dolog, ugyanakkor le voltunk nyűgözve az elnyomótól, hazánktól” (29). Itt jelenik meg M. L., azaz Molnár Lajos, „egy jó magaviseletű gyilkos” (10), akire 28 nyúl felügyeletét bízák. Három síkon lép életbe egy identifikációs játék a nevek kezdőbetűivel, a felügyelő Molnár, az én-elbeszélő és maga az író között. Az elbeszélő monogramja M. L., ezért valamiféle biztonságban érezhette magát felettesével szemben. „Az ábécé közepén egymás mellett álló két betűt Molnár a sajátjának tekintette, és a másik emberi lényt ugyanezekkel a kezdőbetűkkel, még ha nyúl is volt, közel érezhette magához” (36). Az előfelvett egyetemi hallgató hálózatként pont a monogram miatt vándorol Molnárhoz, aki magától értődően a sajátjának tekintette azt, majd Molnár eltűnése után visszakerül az elbeszélőhöz, aki mintegy egyesül Molnár alakjával. „Takarodó előtt, ébresztő után annyi önérzettel nézegettem Molnár nevének vegytintával beleírt kezdőbetűit, mintha az enyéim lettek volna” (64).

Az én-elbeszélő neve nem jelenik meg a műben, egyedül csak a monogramja. Lehet ő is egy Molnár Lajos, vagy akár maga Márton László is. Megjelenik az önéletrajziság lehetősége (szociológiát is tanult az egyetemen), valamint reflektál a névválasztásra, és a történet megírásának körülményeire is. „Írás közben eszembe jutott: a »Molnár Lajos« gyakori név” (64); „Ha ilyen sok Molnár Lajos van, akkor az én írásomban szereplő Molnár Lajos összes rossz tulajdonsága úgy eloszlik közöttük, mintha egyáltalán nem is volnának tulajdonságai, se jók, se rosszak” (64). Ennek értelmében valóban mindegy, hogy a címszereplőt Molnár Lajosnak vagy Márton Lászlónak hívták-e, létezett-e bármikor is vagy fikció az egész. Mégis az önéletrajzisághoz közelíti ezzel a többi történetet is, mintha egy még meg nem íródott önéletrajzi regényből olvashatnánk részleteket.

Az *Izgalmas romok* háborúélménye a délszláv háború, amely a néhai Jugoszlávia széthullását eredményezte. Az öttagú család bátran nekivág egy háborús országba nyaralni, „hiszen a tengerparton, legalábbis annak

északi részén, béke van. Itt a háborúból csak annyi észlelhető, amennyit a televízió mutat” (68). Soma, a nyolc-tíz éves kisfiú a történelem, a várak, a várromok megszállottja. Míg az előző történetben a nyulak szemében „a Magyar Néphadsereg börtön volt, pokoli börtön”, még „Molnár szemében is börtön volt, de nem pokoli, hanem paradicsomi” (12), addig „Somát a régi világ utolsó egy-két évében a börtönök érdekelték. Minden, ami tömlőc. A sitt, a kóter, a dutyi” (69). Most, hogy a kisfiú elolvasta az Egri csillagokat, ostromlott várakat és romokat akart látni. Ezért is tér rá a család a Királyné Útjára, ami egyenesen beviszi őket a megszállott területekre.

Az előző történettel ellentétben itt egy mindentudó narrátorral van dolgunk, aki minden körülmények között beszámol arról, hogy mit miért csinál, és elveszik a történet szubjektív volta, elidegeníti a történetet. A novella közepén a túlbuzgó elbeszélő előrebocsátja, „hogy az öttagú családnak semmi baja vagy bántódása nem fog esni a hazautazás során. Nem lesz halál, sérülés, fel- és letartóztatás” (78). Ezek után nehéz úgy tovább olvasni a történetet, hogy a már előidézett feszültség ne szűnjön meg teljesen. Annak tudatában, hogy a család szépen hazautózik, és közben megállapítják, hogy a háború hamarosan az ő országukra is áterjed, már kevésbé érdekli az olvasót, hogy mi az a sok minden, amit az elbeszélő még el akart mondani. Megtehetné volna előbb is, a történet kettétörése, kettéírása nélkül is. Megmaradt volna a feszültség, az izgalom, és nem bántanak az olvasó szemét az „és még azt akarom elmondani” kezdetű kiszólások, mint ahogy a férjnek „bántották a fülét a felesége beszédének pongyoláságai” (85). Így az izgalmas romok után megmaradtak a történet már kevésbé izgalmas romjai. Előre tudjuk, hogy a gépfegyverek nem lövik halomra a családot, Lipótra nem fog rátaposni a nagy katonai bakancs, és a Ladába is találnak benzint, hogy kibírja a hazafelé vezető utat. A túlzásba vitt mindentudás megöli a történetet, kizárólagossá teszi a folytatást, elveszi a csattanót, s lehet, hogy éppen ez a cél.

Az *Izgalmas romok*ban kettészik a történet, a *Közepes fogorvos*ban darabjaira hullik szét. Szereplők bukkannak fel és távoznak gyorsan, egymást váltakoztatva, vissza sem térve. Mire megismerjük egyikük történetét, már el is tűnik a szemünk elől. Ez teszi töredezetté, nehezen követhetővé az utolsó részt. Mintha a *Közepes fogorvos* cím alatt gyülekeznének a történettel már rendelkező, de eddig még meg nem jelenő szereplők, akik egy válogatás erejéig bemutatkoznak, majd lelépnek a színpadról, hátha egy következő történetben, esetleg regényben főszerepet kapnak. Céltalanul sorakoznak fel egymás után, és csak azzal kapcsolódnak az alaptörténethez, hogy megjelennek az elbeszélő emlékezetében. Így lép be a történetbe Törös Kocsárd, aki Holtzhauser Bálintra gyakorolt mindig is rossz hatást,

a meredek életútú Varjú Dezső fotóművész, aki az első történetben is megjelenik, mint Sanyi fotós ismerőse, aki „szeret groteszk jeleneteket fényképezni” (18), valamint özszemósodik Bőrös Pisti az építész férj és Lucherna Mihály dramaturg alakja.

Az alapszituáció: egy Batthyány téri cukrászdában beszélget az elbeszélő, Rajzoló Pali és Holtzhauser Bálint. Ez jóval később, azután derül ki, hogy az elbeszélő bemutatja Rajzoló Pált, akit apja, Gyuri bácsi a közepszerűsége nevelt. „Te csak ne legyél kitűnő!” – mondogatta Palinak. – „Ne akarj és *ne is tudj* kitűnni! A kitűnő ember előbb-utóbb elbukik, kudarcot vall, megszégyenül. A közepeseket megbecsülik, vagy legalábbis békén hagyják” (98). Hiába akart Pali művészi pályára lépni, színésznek állni, mégis fogorvos lett, közepszerű, az apja hatására. Hisz egy közepszerű fogorvos mégis többet keres, és egy Hamlet nem lehet közepszerű. Az apa-fiú konfliktus megjelenik az elbeszélő és édesapja között, bevonva Rajzolóékat is. Az örökké elégedetlen apa Palihoz hasonlítja fiát, hogy annak bezzeg diplomája is van, Rajzolóéknál rend és tisztaság. Jól kivethető belső feszültség, enyhe ironia érezhető az én-elbeszélő hangján, amikor apja közepszerűségéről beszél. „Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy *bezzeg* apám se doktori címet, se diplomát nem szerzett, sőt érettségije sem volt, mert annak idején, a háború előtt nem tanulhatott” (97).

Miután megpillantjuk a cukrászdai asztaltársaságot, Kisbálintról megtudjuk, hogy annak idején disszidált, mert a barátnője nem tanulhatott Magyarországon, ezért még egy tehetséges fiataalt veszített el az ország. Az apa-fiú kapcsolat itt eltérést mutat, apai részről nem állnak egymással szemben, Bálint apja támogatja fiát. „Elsősorban idősebbik Holtzhauser volt az, aki rábeszélte Bálintot, hogy menjen el Magyarországról. Ebből az országból *el kell menni*, méghozzá időben, amikor az ember még fiatal” (130). Viszont Kisbálint még a nevét sem szereti, összezsugorítva, megcsonkítva érezte egyéniségét. Nem csak a kicsinyítő képzőtől igyekezett megszabadulni, de még a vezetéknévét is szeretne volna megváltoztatni egy magyarosabb hangzású, nemesi névre. A későbbiekben még Bao Dang Cang kerül konfliktusba apjával, amikor visszaemlékezik gyerekkorára. Hoant, a csodálatos kiskutyát készültek ünnepnapra megfőzni, amiért Cang még arra a merész kijelentésre is képes volt, hogy a kutyáját mindenkinél jobban szereti, még testvéreinél és a szüleinél is.

Az első két történet háborús témájához Cang által kapcsolódik a *Közepes fogorvos*. Cang életét a Párt irányította. Először kiképzésre küldte, majd a vucsiangi állatorvosi főiskolán kellett volna tanulnia, de előtte nyelvtanfolyamra küldték. Mire azt befejezte, nem volt felvétel az állatorvosira, ezért Moszkvába küldték filmrendezésre, ismét nyelvtanfolyamra, végül

Magyarországra irányították át, és Budapestre került. Itt találkozott életében először a békével. Nehezen hitte el, hogy ebben az országban nincs háború, megsemmisítendő ellenség, véres ütközetek. Az végképp meglepő volt számára, hogy a legtávolabbi határterületeken, sőt még a környező országokban sem dül véget nem érő véres háború. „Azt megértette, hogy szovjet csapatok állomásoznak az országban, de az már nem volt világos a számára, hogy miért nem harcolnak semmilyen ellenség ellen, és hogy őket is miért nem támadja meg semmilyen ellenség, se reguláris csapatok, se partizánok. Az érthető volt, hogy a szovjet hadosztályok békésen szöszmötölnek laktanyáikban, legfeljebb néha kivonulnak gyakorlatozni, de az már nem volt érthető, hogy akkor tulajdonképpen mit keresnek Magyarországon” (151).

Márton László legújabb könyvéből hiányzik a narratíva erős koherenciája, inkább széttartanak az egyes történetek, minthogy egy egységes világot teremtenének. Csak a hangulat, a visszaemlékezés által mutatnak összekapcsolódási lehetőséget. Közelebb állnának egymáshoz, ha több szálon kapcsolódnának, ha több helyen bukkanna fel ugyanaz a szereplő, vagy kirajzolódna előttünk a regény elbeszélőjének kiléte. Mégis lehetséges, hogy egy regény töredékei ezek a szövegek, amelyek azzal kötik le olvasójukat, hogy egyvégtében azt mérlegeli, hogy az ötletek összecsiszolásával, egymáshoz igazításával megszülethetne-e az a bizonyos regény. Hiszen: „Úgyis minden töredék. Azzá vált, azzá fog válni” (60).

Körkép az újabb magyar szellemi avantgárdról

Partitúra ne légy soha! Sziveri-díjasok antológiája. Szerk. Gécz János és Reményi József Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011

Sziveri János halálának egyéves évfordulóján a barátok, a későbbi Sziveri János Társaság tagjai, díjat alapítottak a hányatott sorsú, kiemelkedő költő emlékére. Az alapítókhoz (Ambrus Lajos, Fenyvesi Ottó, Jankovics József, Kalapáti Ferenc, Mányoki Endre, Máti Livia, Radics Viktória, Szörényi László, Ress György, Utsi Erzsébet, Zalán Tibor) később többen csatlakoztak, akik az évek folyamán többé-kevésbé részt vettek Sziveri szellemi hagyatékának gondozásában. Az évente odaítélt elismerésekben Sziveri János szellemi örökségének ápolói részesülnek. Olyan személyek is díjat kapnak, akiknek a neve szinte felfedezésszámba megy, mert kevésbé vannak jelen az irodalmi köztudatban. Az elismerés részét képezi Benes József Forum- és Munkácsy-díjas képzőművész egy alkotása. Az antológia 1992-től kezdve minden évben betekintést nyújt a folytonosan változó irodalom egy-egy szegletébe.

A díjazottak írásait magába foglaló kötetel párhuzamosan jelent meg a *Sziveri János művei* című kötet, amely már címével is sejteti, hogy benne nem csak a költészeti, hanem a teljes művészeti anyag bemutatásra kerül. A költészeten túl Sziveri művészet- és életfelfogásába is bepillantást nyerhetünk. A kötet illusztrációi a szerző grafikai és festményei közül kerültek ki, de hiányoznak az íróról készült fotók, amelyeken a borzalmas leépülés is nyomon követhető.

A tavaly kiadott szöveggyűjtemény húszévnnyi irodalmi anyag szinopszisát tárja az olvasó elé. A díjazottak: Babics Imre (1992), Háy János (1993), Zudor János (1994), Fekete Vince, László Noémi, Orbán János Dénes, Sántha Attila (1995), Sebők Zoltán (1996), Hizsnai Zoltán (1997), Szerbhorváth György (1998), Kécza András (1999), Szálinger Balázs (2000), Mezei Kinga (2001), Balogh Robert (2002), Lábass Endre

(2003), Csehy Zoltán (2004), Lovas Ildikó (2005), Virág Zoltán (2006), Máti s Lívía (2007), Danyi Zoltán (2008), Györfly Ákos (2009), Orcsik Roland, Szűgyi Zoltán (2010) és Kollár Árpád (2011). A gyűjteményben „néhányan csak a felsorolás szintjén lehetnek jelen, műveiket itt nem találjuk. Ily’ módon nem szerepel írással Kécza András rendező, Mezei Kinga színész, rendező, vagy éppen a posztumusz díjban részesített Máti s Lívía szerkesztő, aki sokban támogatta az akkor már súlyosan beteg, Magyarországra települt költőt”.¹

2012-ben a kuratórium a nem sokkal korábban Koncz István-díjban részesült Virág Gábornak, azaz Aaron Blumm vajdasági írónak ítélte oda az idei Sziveri-díjat. Ladányi István hangsúlyozta, hogy Aaron Blumm radikálisan újrafogalmazza a vidékiséget a *Biciklizéseink Török Zolival* című könyvében, és olyan kockáztató magatartás jellemzi, amely méltó a symposionista hagyományokhoz. Az álom és a fikcióbeli valóság egybe mosásával operál.

A díjazottak írásaiban jelen kell hogy legyen az a korszerű irodalmi vagy irodalomelméleti-bölcseleti irányultság, az a közvetítő szerep, amely az *Új Symposion* folyóiratot a kezdetektől jellemezte. A vidékiség alakzatai és/vagy a Balkán vonatkozásrendszerének kifejezési formái jelennek meg írásaikban. Gondoljunk itt Danyi Zoltán *A tojás szétfolyó sárgája* című elbeszélésére vagy Szerbhorváth György *Az osztályharctól az etnikai konfliktusokig* című tanulmányára. Mindkettő a balkáni és a vajdasági etnikai és háborús összetűzések tortúráit eleveníti meg. Két oldaláról ismerhetjük meg a borzalmakat. Az egyikben az író saját énjét helyezi el és szerepelteti a háborús idők kontextusában. Györfly Ákos *Hajnal a középhegységben* című szabadverse akárha Danyi Zoltán elbeszélésének egy jelenetét mutatná be. A kimúlt állatok és azok sebeiből szivárgó tojás alakot formáló vértócsa képzete jelenik meg a szövegben: „A halott szarvast leemelték a terepjáró / platójáról. Mellkasából még szivárgott / a vér. A patak kövein sárgászöld / moszatszalagok, egy vízen lebegő / ág árnyéka siklik át fölöttük. / A szarvast lefektették a vadászház / kertjében, tölgyágakkal rakták / körbe. A sebből szivárgó vér szabályos, / tojás alakú tócsává nőtt a fűcsomók / között” (24). Az elbeszélés egy jelenete felsejlik Györfly versében is, s az antológiában így létrejöhetnek a különböző textusok közötti átjárások. Szerbhorváth György tanulmánya azt a háborút boncolgatja, amelyet a vajdasági filmek vittek színre, valótlanságokkal és elferdítésekkel, néhol már szinte giccses ábrázolásmóddal. A bombázások idején daloló és szónokló magyar földművesekről ír. „[A] parasztok nem szoktak felállni,

¹ Svébis Bence: Gyarapodik, elfogy. *Élet és Irodalom*, 2012. július 6. 20.

szavalni, majd visszaülni egy kocsmai asztalhoz, s nehéz elképzelni, hogy – még ha egy bunyevác rendőrfőnök parancsára is – 1956-ban irreudenta nótákat mertek volna énekelni egy vajdasági kocsmában, felülve a provokációnak” (94). Összehasonlítja a magyar és szerb rendezők filmjeit, valamint megemlíti azokat a filmművészeti alkotásokat, melyeket a korabeli hatalom cenzúrázott. „[Á]ltalában jellemző e generációra, de általában is a szintéren jelen lévő értelmiségi-művészi közegre, hogy a rendszert, annak egészét, mint olyant sosem kérdőjelezték meg, és ha például szocializmus-ellenességgel vádolta őket a cenzúra, a párt, azaz az uralkodó, idősebb és ortodoxabb kommunista elit, mindig azzal vágtak vissza, hogy nem, ők abszolút szocialisták [...] és éppen [...] a bürokraták hazugságait pellen-gérezik ki” (82).

Az antológiában két olyan tanulmány szerepel, amelyet nem, vagy csak nagyon nehezen lehet a Sziveri-korpuszhoz kötni, mégpedig Virág Zoltán *Esti Kornél víztükrei* és Orbán János Dénes *Hogyan írjunk és publikáljunk verset?* című esszéje. Megjegyzem, hogy Orbán János Dénes komikus eszme-futtatását a publikálásról és a versírásról rendkívül szórakoztató volt olvasni, és kétségkívül az antológia remekművei közé tartozik. Ezek a szövegek arra figyelmeztetnek, hogy nem kell minden egyes alkotásban kimutatható hasonlóságot keresni Sziveri munkásságával, mert lehet, hogy nincs is. Ugyanúgy, mint a gyűjtemény más darabjai, ezek a munkák is szellemi kapcsot jelentenek a magyarországi és a vajdasági magyar irodalom között, hiszen határokon át kell kommunikálniuk, annak ellenére, hogy „csak egyetemes magyar irodalom létezik, és az előbbi az utóbbinak csak része. Minden arra érdemesült mű annak a része, függetlenül attól, hogy Pozsonyban, Kolozsvárott, vagy netán Torontóban, sőt akár Belgrádban, esetleg Bukarestben született is. Egy azonos nyelvű irodalomnak nem lehetnek »országhatárai«.”² Sebők Zoltán kulturális virológiáról írott értekezését azért nem soroltam a fent említettek közé, mert mind hangulatában, mind egyes gondolati elemeit illetően hasonlóságokat mutat Sziveri hetvenes évek végén publikált *A közegek szabadsága. Jegyzetek a vizuális kultúráról* című tanulmányával. „S talán az sem pusztán véletlen, hogy a biológiai vírus felfedezése épp a modern művészet kialakulásának kezdetére esik, arra az időszakra, amikor Párizsban az impresszionisták vívták a maguk gigantikus harcát az elismertségért” (106). A szöveggyűjteményben a líra az uralkodó műnem. Szűgyi Zoltán pillangóverseit a szavak kereséséről, a várakozásról, a reményről és a kérdésről az antológia azon

² Sziveri János művei. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 393. A forrásvizek barbársága az Alföld 1989. novemberi számában jelent meg. Kötetben: Keresztury Tibor: *Féltérpeszben*. JAK-füzetek 54. Magvető, Budapest, 1991

darabjai közé sorolnám, amelyeknek idillikus hangulata képes feloldani a háborús témájú művek okozta feszültséget: „tapintható fényt / fényességet álmodom / minden reggelen / s keresem a szavakat / ám – hiába rian az égbolton / tengerem – / a szavakat nem lelem” (19).

Novellák és elbeszélések kisebb arányban kaptak helyet az antológiában, köztük Lovas Ildikó *Régi hó* című szövege. Ebben a pályakezdésének idejére visszatekintő író emlékezik mentora első, hozzá szóló kritikájára, amelyet a bodzafák illata hoz újra felszínre. Az írással és munkával kapcsolatos képek közé néhány oldal után befészkel magát a rettegés élménye is. A „biztonságos” jelenből már sokkal tisztábban rálát a régmúlt történeteire. „Egy barna és kövér barátal teli irodában sorakoztam néhány emberrel, azon tanakodtak, hogy kinek a feladata lemosni a templom faláról a szerb radikálisok fenyegető karácsonyi üdvözlését. [...] Az éjféli misére nem mentünk el, kitűnő kifogás volt a bennem körmét növesztő gyerek, a félelemtől, hogy megverhetnek a templom előtt a mise után, nem beszélünk” (46). Balogh Robert *Nincs már itt dolgom semmi!* című elbeszélésében a múltból visszatérő második világháborús fogoly szemléli azokat a helyszíneket, melyek a háború előtt még az életének szegmensét képezték. Az író egy termékeny fogást alkalmaz az elbeszélésében, ugyanazt a jelenetet több szereplő szemszögéből is bemutatja: „Kopogtattak. Nehezen feltápászkodtam. Egy elegáns úr állt az ajtóban. Elnézést kért. Még be sem engedtem, máris pislogatott, tétován makogott, meg volt ez tisztára zavarodva” (63). Ugyanez a jelenet a „kopogtató” szemszögéből: „Benn recsegősen üvöltött a rádió, előbb kopogtattam, aztán dörömböltem, így is csak sokára nyitott ajtót egy mamika. Úgy nézett ki, mint a régi nénikék. Édes istenem, mikor láttam már ilyet! Ki hord ma népviseletet!” (64).

Az antológia címadó mondata Csehy Zoltán *Angyalok Amerikában* című hosszúverséből származik. „[F]iam, csak partitúra ne légy soha”. Ennek a mondatnak a Sziveri-korpusz kontextusában való stilizált jelentéstartalma az is lehetne, hogy ne alkalmazkodjunk a ránk nehezedő ideológiai normákhoz, amelyek infertilissé tennék az irodalmat. Ne sorakozunk fel a többi szólam mögé, merjünk ironikus hangokat megütni, mert a partitúrában a hangok beosztottsága és azok egymásnak való alárendeltsége dominál. Ebben a szövegkörnyezetben a partitúra értelme új jelentésmozköket nyit meg az olvasó számára. Csehy az antológiában közölt megannyi művének témáját a XX. századi zenetörténet adja (*Puccini. Mimi muffa, Puccini. Beton, Antheil Budapest, Nottetempo, Sostenuto*). Az *Új Symposion* szerkesztősége valamiféle hatalmi béklyóból próbált a nyolcvanas években kitörni: „írjál semleges dolgokat, esztétizálj és ne üsd bele semmibe az orrod!... Ez is volt a bürokrácia célja”. „[N]agy baj van amikor a [...] lebe-

gést, a gyökértelenséget [...] akarja valaki a közgondolkodás részévé tenni/tétetni [...] mindenkire ráerőltetve az áporodott levegőt”.³ „A Symposium meghatározó beszédmódját az ironikus szövegszervezés, az áttételes, elliptikus előadásmód, a kontaminált nyelvhasználat, a »szennyezett beszéd« erőteljes alkalmazása jellemzi, ami a szerves folytonosság mítoszainak lebontásához vezet.”⁴

Az antológia az irodalom számos műfaját magában foglalja, azonban kétségkívül jótékony hatással lenne a gyűjteményre, ha a munkák sorában egy-két képzőművészeti kritikát is olvashatnánk. Ne feledjük, hogy Sziveri nemcsak költő volt, hanem kivételes képzőművészeti szerző is. Kiváló értekezéseket jelentetett meg Maurits Ferenc, Bicskei Zoltán, Ács József, Sáfrány Imre alkotásairól, amelyek sajnálatos módon nem jelentek meg önálló kötetben, s még a 2011-ben kiadott összefoglaló kötet sem tartalmazza Sziveri minden egyes művészeti írását.

Az elkövetkezőkben azt vizsgálom, hogy kapcsolódnak-e valamilyen módon a díjazottak versei Sziveri János költészetéhez? Talán Hizsnyai Zoltán *Három szerenádja* (*Szerenád tangaharmónikára, Szerenád egy ciklámen alsóneműhöz, Szerenád nagymosáskor*) tudja leginkább megidézni Sziveri olykor „sikamlós” erotikáját. Az antológia ilyen versekben ugyan szűkülökdi, de Hizsnyai lírája mintha visszatekintene Sziveri erotikus verseinek hangulatára. Itt a *Bábel* című verseskötet *Közelharc* (gondoljunk a *Gyanta és méz*, *Palicsi kúra*, *Éhes disznó makkal* című lírákra) ciklusában felsorakozó versek emóciói és testábrázolásai idéződnek fel leginkább. A játékoság, a megnevezetlen testrészek, vagy azok egy tárggyal való helyettesítése, a szervek önálló működése és a nyelvi humor vulgáris alakzatai dominálnak. „[H]ótiher máma hogy a kedvem heppi / beállt a műszer mint a görcs a lábba / karimás orrát kondor kerülgeti / kofferod lejsztold ősfás udvarába” (96). A három szerenád közül egyikben sem vehető ki tisztán a nemi érintkezés, a lírai én a nőre utaló célzásaival hozza izgalomba önnön testét, és így vetíti ki maga elé az aktust (ez a tevékenység főleg a *szerenád tangaharmónikára* című szövegrészre jellemző). Ezekben a sorokban lüktet az erotika. „[N]e hagyj így kitéve magamnak / kis veres kezemben már is szédeleg a penna / behorpad homlokom a lábam visszeres / lágyékom delejes ágyékom gyeheña”; „s százszor is akként dallnak meg e sorok: / én álldogálok de a nevezett ül / s a pennaszárra a viasz lecsorog” (99). Az idézetek természetesen nem tudják érzékeltetni az alkotás egészének

³ Sziveri János művei. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 392. Keresztury Tibor i. m.

⁴ Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 14.

hangulatát. Az összehasonlítás kedvéért következzen egy Sziveri-idézet: „Csak úgy egy az egyben Kivájlak / mindenestől a reggel dermedt ködéből / A mélyből A sekélyből / Éjszakán át téged vadászlak ruhátlan bokrot”, vagy pár sorral lejjebb: „csorog a méz a gyanta Fondorlatosan / illatozgat / Ahogy a fák nemtudni tanulnak / Feledve gönceik tévelygéseik Feledve” (*gyanta és méz*). Hajlamosak vagyunk elfogadni azt a poétikai axiómát, mely szerint a vers akkor jó, ha az olvasóban nemi izgalmat ébreszt. „Az olvasás aktusának efféle erotizálása, a szöveg befogadása, avagy a szöveg testének birtoklása már jelzi a vágykeltés metaforikájának lehetséges útját, másrészt maga a test is szöveggént gondolódik el, ahol az egyes testrészeknek is lehet saját nyelve.”⁵ A *Szerenád nagymosáskor* a „szerenádtrilógia” talán legjobb darabja, s ez annak is köszönhető, hogy rendkívül ritmusos vers, szövegzenének is nevezhetnénk. A textust egészében kell görcső alá venni, és fölösleges lenne komponenseire bontani. A versjelentés egyszerűségéből és a rímek kiszámíthatóságából (alma – hatalma) adódóan a legáttekinthetőbb a három közül. „[V]iszed szennysem / áztatni mosni / szemből az ablak / fellapoz s most ni / kivillan hátad / s alatta bársony / tokjában nyárson / imbolygó alsód / két feszes halma / felsődön alma / alatta korhely / vágyaim alma / harapás íze / ízek hatalma / gyűjtöd a szennyest / hajlsz élembe / felsejlik combod” (100). Nagy kár, hogy az irodalomtörténet még ma is csak félve beszél az erotikus költészet rendkívüli változatosságáról, és ritkán hangsúlyozza annak évezredes gyökereit. A test ilyen történései sokak számára még ma is a leplezni való jelentések körébe tartoznak. Sziveri versvilágának fontos jellemzői a halálképzet és az én pusztulásáról való önmérsékelt elmélkedés is. Végletek között élt, hol a magasságokban, hol a mélységekben vergődött, és ez határozta meg verseinek hangnemét is. Betegsége rányomta bélyegét költészetének utolsó szakaszára (*Lógunk feszes zsinegen, Bábel, Kos jegyében* stb.). Ebben az alkotói korszakában született meg a mára már szállóigévé vált verssora: „saját halálomat begombolom”. Ezek a sorok az én egzisztenciáját vetítik előre. „A fájdalom egyre hűvösebbre ás / hol a kín jéglapja hajlik / miközben énem irtása zajlik” (*Lógunk feszes zsinegen*). Az önmegtartóztató és a sorába belenyugvó haldoklás hangja sejlik fel, és éppen ez a resignált attitűd jellemzi utolsó éveinek líráját. „A *Bábel* az életmű utolsó előtti kötete. A könyv Sziveri halála után néhány nappal, 1990. február elején jelent meg. A fedőlap tervét Benes József grafikája alapján maga a költő tervezte. A borítón egy emberalak látható, maga elé tartott kézzel. Arca nem látszik,

⁵ Bedecs László A test a fontos, nem a név című internetes tanulmányából. <http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=2373>

hatalmasra nőtt keze szinte egész alakját eltakarja. Az arcvesztés egzisztenciális fordulópontot jelöl: a betegség elhatalmasodása, a szervezete rohamos pusztulása miatt a saját elmúlásához viszonyuló ember határhelyzetét szemlélteti. A megtapasztalt szenvedések hatására sem lesz úrrá rajta a kétségbeesett kiútkeresés, inkább a körülmények higgadt mérlegelése folyik.⁶ A szöveggyűjteményben Zudor János *Felkészültem a saját halálomra, A felbomlott összhang* és *A rövidéletűek balladája* című alkotásaiban érezhető Sziveri halálverseinek a hatása. Már néhány címben is utalásokat találunk. Az ilyen versekben elkerülhetetlen a fájdalom, az elmúlás érzése, az éngyászolása. Megjelennek a személyes mozzanatok, az életrajzi adalékok. Az enyészet a költő életének részévé válik, ezen keresztül felkészül a saját végzetére. Múlt időben említi önmagát. „[D]e nem álmodtam, hanem meg is éltem / a halált, mint az egyszeregyet, / a többi ráadás csak” (152). Zudor egy másik versében olvashatjuk: „csak ne akard kurtítani a bűvös reggelimet, / mézeskalács, szárnyaló, pusztuló Ámen: / Héliosz szekerét kifognák vers-kloákával, / délben veszélyesebb a szétnézés is, vértallózó / semmisem, elfogyott a havazás, Post Humus / hamvaim, eszkaláció, a rögtönítelő / halál, »hamvasság hamvvedre«, mint vak humus. / Sokat ígérő, de keveset tartó szó...”

Háy Jánostól két novella (*A néni, aki a színház közelében lakott, Ferike*) szerepel a kötetben. Ezekben a munkákban érződik leginkább a kitaszítottság és száműzöttség érzése is. A tömeg fellázad az „egy” ellen, és könnyűszerrel el is tudják nyomni azt. „[N]incsenek fontos meg jelentéktelen emberek, vélem, mert az élet – a lét – számára minden élő egyaránt és egyformán lényeges [...] a félreállítottaknak is van valamiféle vágyképe, s ha nem is nosztalgia az, de utópia, mindenképpen.”⁷ A néni csak egy színházi látogatást szeretne tenni, Ferike pedig az osztály és a társaság teljes értékű tagjává akar válni, több-kevesebb sikerrel. A főszereplő próbálkozásai kudarcba fulladnak, és végül belenyugszik a tömeg akaratába. „[A] Ferike ott loholt mögöttük. Alig bírt. Kövér volt, és még a táska is. Várjatok, kiabált néha a Ferike, de a többiek nem vártak, tovább gyorsítottak” (158). Hasonló cselekmény játszódik le a másik novellában is: „Lassan felállt, nem hallotta, mit mondanak a többiek, hogy na végre, mert ezt mondták, és elkezdett lépegetni kifelé a kicsi színházteremből” (157). A két mű felépítésének struktúrája számos ponton érintkezik egymással, azzal, hogy az első szereplője egy idős néni, a másodiké pedig Ferike, a kiközösített diák, de lényegében ugyanarról van szó. Mindkét figura próbálkozást tesz arra,

⁶ Lábadi Zsombor, i. m. 139.

⁷ Utószó. = Végel László: *Judit*. Forum, Újvidék, 1989.

hogy a társadalom teljes értékű tagjává váljon. A néni a színházi látogatásával próbálja ezt megoldani, Ferike pedig a május elsejei kiránduláson tesz hasonlóképpen. „Nem merete mondani, hogy szomjas, akkor ivott, amikor a többiek azt mondták, hogy szomjasak. Ő máskor is szomjas volt, szárazakat nyelt, minden víz kívül volt rajta, úgy érezte” (159). Kulcsszerepet játszanak a gyermekek, az előző történet felnőtt világa képződik le a gyerekeikében. A néni történetének néhány jelenete olyan hatást kelt, mintha Gelléri Andor Endre *A vén Panna tükre* című novellájából mesterséges úton kivonták volna annak tündéri realizmusát. „A néni másnap már ötkor elkezdett készülődni. A ruhát, amit választott, rendkívül szépnek gondolta. Tavaszias volt, vajfehér rakott szoknya tele virágokkal. Nem is emlékezett, hogy mikor volt rajta. Előkotort a szekrény mélyéről egy világos blúzt, az ment ehhez a szoknyához, tett a fülébe is valamit meg a nyakába, voltak ilyen láncok még régről, nagyon szépnek mutatta őt a tükör, annak, aki belenézett, és a néni belenézett” (157).

Aki ismeri Sziveri világát, annak a következő idézet a költő néhány versét eszébe fogja juttatni, mert nem egy művében feltűnnek ezekhez hasonló alakzatok: „Beáll a vég, oly pontos, oly hibátlan / Csak azt tudom még mindig tartalak. / Üvegkockában szédelő halak / nem erre vártál és nem erre vártam” (128). László Noémi *Őszi szonettkoszorú* című versében a külső benyomások mindegyikéhez egy apró emlék, egy rövid történet párosul („felvillan néhány kegyetlenül tiszta, / élesre állított idő-filmkocka, / és álmodban is tudod mi van abban –”), s valójában a beszélő ezektől az impresszióktól várja saját emlékezését, amelyek mindegyike a szeretett személy hiányára mutat. A külső, természeti mozzanatok, mint egy sárga falevél lehullása, idézik emlékezetébe a meghíúsult kapcsolat átélt momentumait, de az elválás miértjére nem kapja meg a választ. A levélhulláshoz hasonló pillanatokat nagyít fel és alakít emlékké, amelynek fonalán haladva újabb emlékeket fedez fel, és így kikerekedik előtte a történet egésze. (*Villog az ég, Sárga levél, Szél fúj, Mi emel?, Szeretném hinni, Egyszerre, Gyászruha, fátyol, ing, Fényfoltos úr, Törünk, hajlunk, Beáll a vég, Seholy, Fekszünk nyugodtan, Mint tigris bőre, Szeretsz, szeretlek, Villog az ég*).

Orcsik Roland látomása Palics „tiszta kékjét” idézi annak szépségeivel és csúfságaival, negatív váltoásaival együtt. Leltárba szedi a tér megváltoz(tat)ott helyszíneit. „A Nádas Szállót leépítették, / kibebezték a Bagolyvárat. / Közben egy duhaj katona / a vízi isten porcelán / szájába tűzelt”. A kellemesnek nem mondható vízió után a valóság képei: „A sínbuszon ocsúdtam fel, / csempészek között / a csigalassú Ezüst Nyílon.” A vers zárósorai szintén feltűnik az ismerős megfogalmazás. „Mikor elhagytuk a határt / kiviláglott, / nem ért véget: / ébrenlétbe siklik át a

hal- / álom” (16). A hasonlóságot szemléltető mintaként hozom fel erre Sziveri *Halak kora* című versének egy strófáját. „Nem szorongatnak drága combjaid. / Mostanság ha bármire felszólítalak, / mit sem ér az, szavam hiába hallatom: / bámuljuk egymást – bamba halak / A nappal hártýája noha még dagad, veszni látszanak a nyálkás fények”, vagy ugyanezen vers egy másik sora: „Kilátástalannak érzed a vágyam. / Halak húznak el kéken ablakunk előtt. / Meztelenre vetkőzöm, akár a bárány, / ha fűben legel a hajnali félhomály.” Hasonló motivikájú képek találhatók a *Pókálom* és a *Civitas Dei* című verseiben is. „Kiterjedd jelentésmezőt nyit meg a *hal* szimbóluma. Némásága, ideiglenes bénultsága miatt a *Halak kora* című vers szubjektuma halnak nevezi magát. A *Pókálom* című versben a megszólaló szennyezett vízben fuldokló hal képében jelenik meg, a *Civitas Dei* pedig a mérgezett vizet a közösség létét beszennyező közegként írja le. A konvencionális jelentések komplex utalás- és összefüggésrendszerbe ágyazottan tűnnek elő. A hal és a természet az egyén és a közösség összetett jelentéstartalmára épül, amelyben mindinkább a közeg kiszolgáltatottsága, az éteri tisztaság elvesztése válik meghatározó tapasztalattá. A tiszta vizek csendjét, a hal hallgatását a külvilág nyelve is »beszennyezi«.”⁸

Az antológia és a költő életművének összevető olvasása után szembeűnő, hogy a Sziveri-univerzum egy-egy alapvető alakzata újra és újra leképződik a díjazottak szövegeiben. A szöveggyűjteménybe foglalt munkák nagy hányadában viszont felesleges közvetlenül kimutatható Sziveri-hatásokat keresni – mert például az antológia darabjainak szinte mindegyikében az emlékek felszínre hívása dominál, pedig, mint tudjuk, a Sziveri-versek sohasem emlékeznek, főként nem a gyermekkorra. Egy interjúban a költő meg is jegyezte, hogy néhány versében ugyan felelevenített bizonyos emlékeket, de nem a hagyományos módon, csupán megidézve életének releváns helyszíneit.

